

SOCRATES

2015, NR. 1 (1)

Rīgas Stradiņa universitātes
Juridiskās fakultātes
elektroniskais juridisko
zinātnisko rakstu žurnāls

Socrates: Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls. Rīga, RSU, 2015., Nr. 1 (1). 68 lpp.

Redkolēģija

Jānis Gardovskis (vadītājs) – *Dr. habil. med.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Iveta Ozolanta – *Dr. habil. med.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Andrejs Vilks (atb. zin. redaktors) – *Dr. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Vladimirs Eminovs, *Dr. habil. iur.*, profesors, Maskavas valsts juridiskā universitāte, Krievija
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Tālav Jundzis, *Dr. iur.*, *Dr. habil. sc. pol.*, Latvijas Zinātņu akadēmijas viceprezidents
Viktoras Justickis – *Dr. habil. iur.*, profesors, Viļņas *Mykolas Romeris* universitāte, Lietuva
Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Ando Leps – *Dr. habil. iur.*, profesors, Tallinas universitāte *Nord*, Igaunija
Andris Vilks – *Dr. phil.*, asoc. profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Jaceks Zielinski – *Dr. habil. sc. pol.*, profesors, Polijas Administrācijas augstākā skola

Redakcijas padome

(Rīgas Stradiņa universitāte)

Jānis Baumanis – *Dr. iur.*, vadošais pētnieks
Jānis Grasis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors
Aldis Lieljuksis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore
Uldis Ķinis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Andrejs Vilks – *Dr. iur.*, profesors
Andris Vilks – *Dr. phil.*, asoc. profesors
Tenis Nigulis – Izdevniecības un poligrāfijas daļas vadītājs

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Recenzenti:

Dr. iur. Jānis Teivāns-Treinovskis
Dr. iur. Ēriks Treļš

Citējot atsauce uz izdevumu atsauce ir obligāta.
Autoru viedoklis var nesakrist ar redkolēģijas viedokli.
Par faktu pareizību atbild autori.

Redaktori: Ināra Mīkažāne (latviešu val.), Jānis Zeimanis (angļu val.)
Tehniskā redaktore: Ilze Reitere
Maketētāja: Ilze Stikāne

RSU IPD Nr. 15-030

© Rīgas Stradiņa universitāte, 2015
Dzirčiema iela 16, Rīga, LV-1007

ISSN 2256-0548

Saturs

Priekšvārds	4
<i>Jānis Baumanis</i> . Ieskats kriminālsodu politikas vīzijā un reālijā	5
<i>Barba Ģirģensone</i> . Brīvprātīgā dalītā īpašuma rašanās īpašuma sociālās funkcijas un būvniecības kontekstā	12
<i>Inga Kudeikina</i> . Doktrinālā pieeja domājamās daļas izpratnei kopīpašumā	19
<i>Kristīne Kuzņecova</i> . Valsts un pašvaldības kompetence sabiedriskās kārtības nodrošināšanā publiskos pasākumos	25
<i>Aleksandrs Matvejevs</i> . Policijas zinātnes attīstība Eiropā	35
<i>Jānis Meija</i> . Tiesību vienpusēji atkāpties no līguma realizēšanas problemātika	42
<i>Ivans Jānis Mihailovs</i> . Līgums par bērna izglītošanu izglītības iestādē un disciplīnas pārkāpumu novēršana	47
<i>Kristīne Šeļepova</i> . Atjaunojamo energoresursu tiesiskuma nodrošinājums	55
<i>Olga Šķerberga</i> . Bērna tiesības zināt savu izcelsmi: tiesību apjoms un aktuālie problēmjaudājumi	64
<i>Andrejs Vilks</i> . Psiho- un neirotehnoloģijas un sabiedriskās drošības problēmas	70
Autoru alfabētiskais rādītājs	78

Priekšvārds

Latvija nevar lepoties ar plašiem un daudzveidīgiem juridisko zinātņu izdevumiem, kuros būtu publikācijas ar aktuālo Latvijas un starptautisko tiesību problēmu analīzi. Pēdējos gados to skaits pat ir samazinājies. Tajā pašā laikā krasi pieaug juridiska rakstura problēmu daudzums visdažādākajās tiesību jomās, tāpēc aizvien akūtāka kļūst nepieciešamība runāt, diskutēt par tiesību jautājumiem publiskajā vidē, informējot un izglītojot visus interesentus: studentus, akadēmisko personālu un praktiķus. Vienlaikus jāatzīst, ka juridiska rakstura unikālu un tiesiskajā vidē nepieciešamu pētījumu, to skaitā jauno tiesību zinātnieku, doktorantu, rezultāti publiskajā vidē nav pietiekami plaši pieejami.

Izdot un pavairot drukātus izdevumus modernajā informāciju tehnoloģiju laikmetā nav pietiekami konstruktīvi un racionāli. Jurisprudence ir sociālo pakalpojumu joma, kurā digitālās tehnoloģijas izmanto visi praktizējošie vai topošie tiesību speciālisti. Tā ir pietiekami izteikta mūsu straujā tehnoloģiskā laikmeta prasība.

Rīgas Stradiņa universitāte, ņemot vērā šeit minēto, sāk izdot juridisko elektronisko žurnālu "Socrates". Izdevuma nosaukumā ir viena no Rietumu pasaules filozofijas pamatlicējiem, sengrieķu domātāja Sokrāta vārds. Viņa domāšanas un spriešanas veids ir saistīts ar uzskatu pārbaudīšanas metodi, veicot diskusijas – *majevtiku*. Žurnālā ietvertie raksti, atsevišķi pētījumu rezultāti var tikt uztverti un vērtēti nevienprātīgi, tie, domājams, raisīs diskusijas, viedokļu apmaiņu un komentārus. Rakstu autori ir centušies savās publikācijās pievērst uzmanību inovatīviem un atšķirīgi traktējamiem dažādiem tiesību apakšnozarju aspektiem.

Krājumā ir plānots iekļaut publikācijas par visām tiesību zinātnes apakšnozarēm, jo pētnieciskie darbi ir vispusīgi un daudzveidīgi. Lasītāji krājumā atradīs plašus materiālus par dažādiem civiltiesiskiem aspektiem, krimināltiesiskām problēmām, policijas tiesībām, bērnu tiesību aizsardzības nodrošinājumu utt. Elektroniskais juridisko zinātņu žurnāls paredz arī atgriezenisko saiti, veicinot diskusijas elektroniskajā vidē par krājumā ievietotajām publikācijām. Komentārus gaidām tūdaļ pēc rakstu publicēšanas un ceram, ka "oponentu" attieksme pret publikācijām būs argumentēta un pamatota.

Visi redkolēģijai iesniegtie raksti tiek anonīmi recenzēti un rediģēti. Par publikāciju saturu un zinātniskumu atbild to autori.

Žurnāla atbildīgais zinātniskais redaktors
profesors **ANDREJS VILKS**

Ieskats kriminālsodu politikas vīzijā un reālijā

Jānis Baumanis

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte,
Tiesību zinātņu katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Analizējot Krimināllikuma grozījumus un modelējot likuma jaunrades ietekmes scenārijus, autors atklāj savu redzējumu par kriminālsodu politikas attīstību, kurā dominē digitālās tehnoloģijas. Autors rakstā aktualizē tiesu un likumdošanas varas savstarpējo mijiedarbību kriminālsodu politikas attīstībā, norādot, ka vērojama tendence likumos iekļaut tik detalizētas tiesu spriešanas instrukcijas, ka tiesu spriešana faktiski kļūst par mehānisku darbību.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, kriminālsodu politika, soda mērķis, Tieslietu ministrija.

Raksta mērķis ir atklāt kriminālsodu politikas attīstību.

Izpētes metodes. Rakstā, analizējot tiesību normu jaunradi, autors modelē kriminālsodu politikas attīstības scenāriju.

Raksta kodols tapa 2013. gada beigās, taču tā saturu aktualizē e-lietas projekts. “Ar e-lietas projektu informatīvā ziņojuma “Par e-lietas projekta īstenošanu Eiropas Savienības 2014.–2020. gada struktūrfondu plānošanas periodā” saturā tiek apzīmēts projektu kopums kriminālprocesa un administratīvo pārkāpumu procesa elektro-nizēšanai visos šo procesu posmos galvenajās procesā iesaistītajās iestādēs – tiesu iestādēs, prokuratūrā un izmeklēšanas, kā arī citās iestādēs –, tādējādi palielinot saistītās informācijas pieejamību e-vidē, procesu atklātumu, sekmējot lēmumu objektivitāti un veidojot augstāku uzticamību un sabiedrības izpratni.” [1, 1] E-lietas projektā faktiski ietilpst Kriminālprocesa informācijas sistēmas (KRASS) attīstības nākamais pakāpiens, kurā iecerēts pilnībā digitalizēt krimināllietu.

2013. gada 1. aprīlī spēkā stājās 2012. gada 13. decembra likums “Grozījumi Krimināllikumā”, kas samazināja daudzu Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzēto sankciju bargumu. Minēto normatīvā akta jaunradi Tieslietu ministrija pamatoja ar

apstākli, ka praksē tiesas piespriež pārāk bargus sodus. Kā kriminālsodu politikas aktualitāti Tieslietu ministrijas pārstāve 2011. gadā norādīja: “Latvijā brīvības atņemšanas sodi ir ievērojami bargāki nekā citviet Eiropas Savienībā. Turklāt ne tikai garāki, bet Latvijā likumpārkāpēji tiek notiesāti ar brīvības atņemšanu arī tādos gadījumos, kad persona nerada reālu sabiedrības drošības apdraudējumu. Ļoti bargi ir sodi par mantiskajiem noziegumiem – zagšanu, krāpšanu –, tāpat par tādiem noziegumiem, kas rada apdraudējumu cilvēka mantai, īpašumam, bet ne dzīvībai un veselībai, ko citur pasaulē uzskata par patiešām nozīmīgiem. .. Salīdzinoši augsts rādītājs Latvijā ir arī tas, cik daudz uz 100 tūkstošiem iedzīvotāju atrodas cietumā iepriekšējā izmeklēšanā vai tajā izcieš sodu. Šajā ziņā starp 48 Eiropas valstīm esam otrajā vietā. Brīvības atņemšanas sods valstij ir **visdārgākais** no visiem soda veidiem.” [2, 1]

Tādējādi Tieslietu ministrijas skatījumā sodu bardzība saistīta ar lieliem izdevumiem. Samazinot ieslodzīto personu skaitu, valsts varētu ietaupīt budžeta līdzekļus.

Tiesību jaunrades ietvaros likumdevēji var mainīt Krimināllikuma Sevišķās daļas pantos paredzētās sankcijas – paaugstināt vai samazināt sankcijas augstāko vai zemāko robežu. Rodas jautājums, vai šo robežu bīdīšana nosaka reālos tiesas piesprieštos sodus? Pēc būtības reālos piesprieštos sodus sankciju grozīšana var iespaidot tikai tad, ja tiesa uzskata, ka par konkrēto noziedzīgo nodarījumu personai jāpiespriež bargāks sods nekā Krimināllikuma Sevišķās daļas panta sankcijā paredzētā augstākā robeža, vai otrādi, ja tiesa uzskata, ka par konkrēto noziedzīgo nodarījumu personai jāpiespriež mazāk bargs sods nekā sankcijā paredzētā zemākā robeža un nepastāv Krimināllikuma 49. pantā paredzētie nosacījumi. Abos gadījumos likumdevēji faktiski spriedis tiesu tiesas vietā. Minētā situācija Latvijas kriminālsodu politiku tuvina sistēmai, kurā tiesa nelemj par soda veidu un apmēru, bet gan tikai konstatē, ka par minēto nodarījumu jānosaka konkrēts sods.

Var sintezēt provizorisko kriminālsodu politikas vispārīgo mērķi – izveidot datorprogrammu, kas spriedis tiesu par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, ņemot vērā ne tikai noziedzīga nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, vainīgā personību, atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus, bet arī valsts budžeta līdzekļu apjomu, kuru var iztērēt soda izpildei. Līdzīgi kā Iekšlietu ministrija ar KRASS sistēmu, kuru reglamentē 2010. gada 14. septembra Kriminālprocesa informācijas sistēmas noteikumi Nr. 850, iespējams, virzās uz kriminālprocesa gaitas digitalizēšanu, Tieslietu ministrija ar Krimināllikuma normu grozīšanu, iespējams, virzās uz to, lai digitalizētu tiesas spriešanu.

Par KRASS Iekšlietu ministrijas mājas lapā norādīts: “Šī sistēma ļaus automatizēt kriminālprocesa lietvedības ciklu, nodrošinot kriminālprocesa gaitā tapušo datu reģistrēšanu, apstrādi, glabāšanu, pārraidīšanu un pieejamību, kā arī radot iespēju operatīvi kontrolēt kriminālprocesa lietu virzības gaitu, nodrošināt efektīvu nepieciešamās informācijas (datu) apmaiņu starp tiesību aizsardzības iestādēm, automatizētu statistikas pārskatu sagatavošanu.” [5, 1]

Jāatzīst, ka automatizētās datu apstrādes sistēmas uzturēšana valstij izmaksās lētāk nekā kvalificētu tiesnešu uzturēšana, un KRASS sistēmā apkopotā informācija nākotnē, iespējams, ļaus automatiski piespriet vainīgajam konkrēto sodu, neiesaistot šajā procesā tiesu. Šāda perspektīva kalpos, lai Latvijā apvienotu likumdošanas un tiesas varu, tādējādi nodrošinot valsts budžeta līdzekļu uzkrājumu. Jēdzieni “kriminālsodu politika” un “kriminālsodu prakse” kļūs sinonīmi. Tiesneši vairs nevarēs brīvības atņemšanas sodu piespriet zagļiem un citiem noziedzīgu nodarījumu pret īpašumu izdarītājiem, tādējādi nepamatoti tērējot valsts budžeta līdzekļus. Tas būs risinājums tam, kā nabadzīga sabiedrība varēs ietekmēt pastāvošo neaudzinātību un vardarbību, par kuru 2011. gada maija sākumā varēja lasīt plašsaziņas līdzekļos: “‘Mums jāņem vērā Ziemeļvalstu policijas brīdinājums pārskatīt Šengenas līgumu saistībā ar noziedznieku pieplūdumu no Baltijas – mēs esam neaudzināta, vardarbīga un nabadzīga sabiedrība,’ intervijā Latvijas Radio sacīja aizsardzības ministrs Artis Pabriks.” [4, 1] Acīmredzot viens no līdzekļiem, kā nabadzīgai sabiedrībai ietekmēt vardarbību un neaudzinātību, ir tiesību jaunrade piespiedu līdzekļu un represīvo institūtu jomā. Daļa no minētās jaunrades noris kriminālsodu politikas kontekstā. Kriminālsodu politikas koncepcijas kopsavilkumā noteikts: “Kriminālsodu politikas mērķis ir nodrošināt efektīvu valsts reakciju uz noziedzīgiem nodarījumiem, nodrošināt atbilstību starp valsts vārdā piemērojamo represiju un valsts, un indivīdu interesēm, sekmēt personu tiesisku uzvedību un noziedzīgu nodarījumu novēršanu.” [3, 1] Kriminālsodu politikas koncepcijas īsteno-tāji ir Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, kuras pārstāvji norāda, ka: “.. viens no iemesliem, kāpēc tika rakstīta Kriminālsodu politikas koncepcija, bija tieši tas, ka esošā sodu sistēma pēdējo desmit gadu laikā ir padarīta par savstarpēji nesamērīgu, reaģējot tikai uz konkrētiem notikušiem gadījumiem, nevis sistēmiski.” [6, 1]

Lai gan šajā rakstā izklāstītais scenārijs par tiesas spriešanas automatizāciju ir autora iztēles auglis, jāatzīst, ka centieni likumdošanas ceļā detalizēti reglamentēt soda noteikšanu būtiski sašaurina tiesas lomu tiesas spriešanā.

Redzot šo iespējamo perspektīvu, pavisam citādāk tiek uztverti Tieslietu ministrijas pārstāvja vārdi, ka viens no iemesliem, kāpēc tika rakstīta Kriminālsodu politikas koncepcija, bija tieši tas, ka pašreizējā sodu sistēma pēdējo desmit gadu laikā ir padarīta par savstarpēji nesamērīgu, reaģējot tikai uz konkrētiem notikušiem gadījumiem, nevis sistēmiski. Kas ir esošā sodu sistēma, kura ir nesamērīga un reaģē tikai uz konkrētiem notikušiem gadījumiem? Acīmredzot tā ir esošā tiesu prakse, ka Latvijas tiesneši atļaujas brīvības atņemšanas sodu piespriet daudz biežāk nekā citās Eiropas valstīs. Kā nodrošināt sistēmiskumu? Pieņemt normas, kas ietekmētu tiesu praksi un liktu tiesnešiem piespriet tādus soda veidus un mērus, kādus vajag, lai būtu sistēmiskums.

Latvijas Republikas likuma “Par tiesu varu” 1. panta otrajā daļā noteikts, ka “tiesnesis ir neatkarīgs un pakļauts tikai likumam”. Tādēļ, pastāvot sistēmiskuma ieviešanas nepieciešamībai tiesnešu darbā, minēto sistēmiskumu atliek iedzīvīnāt ar likumu. Vai šis ir vienīgais variants? Autors uzskata, ka pastāv arī alternatīvs problēmas risināšanas variants, proti, piešķirt Augstākās tiesas judikatūrai likuma spēku.

Taču Latvijā Kriminālsodu politikas koncepcijā tiesu precedentu sistēma netiek atbalstīta, netieši norādot, ka viss, ko sprieda tiesa, īsti nav pareizi. Cietumā nav jābūt tik daudz ieslodzītajiem.

Autors, 2009. gadā būdams aktīvs Kriminālsodu politikas īstenošanas darba grupas dalībnieks Tieslietu ministrijā, par pozitīvām atzīst vairākas Kriminālsodu politikas koncepcijā ietvertās atziņas, kuru rašanās, šķiet, ir likumsakarīga Latvijai kā romāņu – ģermāņu tiesiskas sistēmas valstij. Pozitīvie kriminālsodu politikas aspekti detalizēti un pamatoti ir izklāstīti jau citētajā Tieslietu ministrijas Krimināltiesību departamenta direktores Indras Gratkovskas un juriskonsulta Ulda Zemzara rakstā “Kriminālsodu politikas aktualitātes”. Tomēr autors ar nolūku sabiezināja krāsas, lai atspoguļotu kriminālsoda politikas un prakses mijiedarbības neizceltās puses un censtos identificēt koncepcijas rašanās cēloņus. Ja, piemēram, jau koncepcijas iedzīvināšanas procesā tiek norādīts, ka Latvijā ieslodzījuma vietās ir pārāk daudz ieslodzīto, vai tas nozīmē, ka tiesnešiem, kas uzlika šo slogu cietumiem, līdz šim bija jāspriež tiesa citādāk? Kas bija līdzšinējās tiesu prakses iemesls, vai Krimināllikuma normu nepilnības? Cik lielā mērā budžeta līdzekļu taupīšanas politika attiecināma uz kriminālsodu politiku? Vai dažiem ieslodzījuma vietās nokļuvušajiem, īpaši jau tiem, kas izcieš sodu par noziedzīgiem nodarījumiem pret īpašumu, būtu jāapzinās, ka tiesu varas, kas piesprieda brīvības atņemšanas sodu, un likumdošanas varas nostāja par to, vai viņiem jāatrodas cietumā, ir atšķirīga? Autors atstāj lasītāja ziņā izvērtēt pašreizējās kriminālsodu prakses un kriminālsodu politikas pozitīvos un negatīvos aspektus.

Turpinājumā kā pozitīvs tiesību jaunrades auglis jāizceļ ar koncepciju plānotais, precizētais kriminālsoda mērķis. Proti, Krimināllikuma 35. panta otrās daļas jaunajā redakcijā noteikts: “Soda mērķis ir:

- 1) aizsargāt sabiedrības drošību;
- 2) atjaunot taisnīgumu;
- 3) sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu;
- 4) resocializēt sodīto personu;
- 5) panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.”

Šajā normā kā pirmais un tādēļ, visticamāk, galvenais soda mērķa elements tiek izcelts **sabiedrības drošības aizsardzība**. Šis soda mērķa elements ir loģisks. Vairāk neskaidrību ir ar otro soda mērķa elementu, proti, ar **taisnīguma atjaunošanu**. Tiek pieņemts, ka kaut kad taisnīgums pastāvēja. Acīmredzot tas moments, kad taisnīgums zuda, ir noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdis. Taču, ņemot vērā, ka tas ir tikai autora minējums un nekur Krimināllikumā noziedzīga nodarījuma sastāvā taisnīguma izzušana nav obligāta pazīme, iespējams arī cits taisnīguma zušanas moments. Minētā momenta precīza noteikšana ir svarīga, lai izprastu soda mērķi. Skaidrs, ka par taisnīguma izzušanas momentu nevar uzskatīt kriminālprocesa uzsākšanas brīdi, jo tad ar galēja nolēmuma spēkā stāšanās brīdi, likumsakarīgi, kriminālprocesa virzība tiek pārtraukta un soda izpildei, kā loģiskai procesa virzībai, vairs nav jāatjauno taisnīgums.

Sarežģītāks ir jautājums par noziedzīga nodarījuma cēloņa rašanās brīdi, kas liek zust taisnīgumam. Sodam atjaunot taisnīgumu, kas laupīts ar noziedzīga nodarījuma cēloņa rašanās brīdi, ir problemātiski. Vienīgi šis soda mērķa elements daļēji var tikt sasniegts, atzīstot cēloņus par atbildību mīkstinošiem vai pastiprinošiem apstākļiem.

Habilitētais filozofijas doktors Ivans Vedins norāda: "Taisnīgums ir sociālās realitātes atbilstība taisnības ideālam. .. Taisnīgums kā sociāla parādība izpaužas objektīvās un subjektīvās realitātes formās. Tāpēc jāatšķir trīs savstarpēji saistītas taisnīguma sociālās dimensijas – īstenība, ideoloģija un psiholoģija:

- 1) taisnīguma īstenība ir starppersonu, personības un sabiedrības, kā arī dažāda mēroga sociālo sistēmu attiecības;
- 2) taisnīguma ideoloģija ir sociālā taisnīguma ideālu pamatojums politiskajā, tiesiskajā, ētiskajā un reliģiskajā mācībā;
- 3) taisnīguma psiholoģijai ir priekšstati par taisnīguma ideāliem individuālās un sabiedriskās izziņas sfērā.

Taisnīguma īstenošanu ietekmē gan ideoloģija, gan dažādu sociālo slāņu psiholoģija. Piemēram, saskaņā ar šariata likumiem Irānā kabatzādzību tiek nocirsti pirksti, par atkārtotu zādzību – roka. Tajā pašā laikā gan taisnīguma ideoloģija, gan psiholoģija ar laiku mainās atbilstoši reālajām cilvēkattiecību izmaiņām." [7, 674] Ņemot vērā minēto, jājautā, kāda Latvijā ir taisnīguma īstenība, ideoloģija un psiholoģija? Publiski tiek uzsvērts, ka Latvijā ir analogiskās taisnīguma sociālās dimensijas kā pārējās Eiropas Savienības valstīs. Taču, ņemot vērā rakstā norādīto Ziemeļvalstu policijas brīdinājumu, Latvijā varbūt ir sava individuālā taisnīguma īstenība, ideoloģija un psiholoģija? Ja tā patiesi arī ir, tad kriminālsodu politikas ietvaros, cenšoties ietekmēt kriminālsodu praksi, būtu jāņem vērā Latvijas taisnīguma dimensija, atbilstīgi kurai zagļi un citi vainīgie noziedzīgu nodarījumu pret īpašumu izdarīšanā parasti sēž cietumā.

Ceturtais soda mērķa elements, kas Krimināllikumā atzīstams par novitāti, ir **sodīto personu resocializācija**, citiem vārdiem, vainīgo atgriešana sabiedrībā. Minētais soda mērķa elements faktiski uzliek tiesai pienākumu, spriežot tiesu un izvēloties soda veidu un mēru, izvērtēt soda spēju resocializēt tiesājamo.

Ir likumsakarīgi, ka starp kriminālsoda mērķa elementiem resocializācija atrodas pēc vainīgās personas sodīšanas par izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Soda izpilde ir tā, kas bieži vien izstumj personu no sabiedrības, nevis noziedzīga nodarījuma izdarīšanas fakts liek personai attālināties no sabiedrības. Sarežģītāk sasniegt šo soda mērķa elementu, ja persona pirms noziedzīga nodarījuma veikšanas jau bija izstumta no sabiedrības vai savas deviantās uzvedības dēļ nevēlējās iekļauties sabiedrībā.

Pēdējais kriminālsoda mērķa elementu sarakstā, kas iekļauts Krimināllikuma 35. panta otrās daļas redakcijā, ir panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Vispārīgā un vispārējā prevencija ietilpst arī vecajā Krimināllikuma 35. panta redakcijā. Jāatzīst, lai sasniegtu to, ka personas pilda likumus un atturas no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, nepieciešams, lai cilvēki būtu informēti par piemērotajiem sodiem. Autoram nav zināms,

kā prokuratūra informē sabiedrību par sodiem, kurus piemēroja ar prokurora priekšrakstiem. Jāatzīst, ka arī tiesas spriedumu pieejamība Latvijā ir tikai daļēji īstenota. Šis jautājums varētu tikt atrisināts kriminālsodu politikas ietvaros, ieviešot tiesiski reglamentētus sabiedrības informēšanas līdzekļus.

Jāuzsver, ka soda mērķi nekādā gadījumā nedrīkst jaukt ar kriminālsoda politikas mērķi. Kriminālsodu politikas mērķis ir kļūt par noziedzības determinantu, kas samazina noziedzības kvantitatīvos rādītājus un uzlabo noziedzības kvalitatīvos rādītājus. Taču mūsdienu Latvijas kriminālsodu politika ir kompromisa meklējums starp noziedzības novēršanai un apkarošanai novirzītajiem valsts budžeta līdzekļiem un vēlmi tuvināties Eiropas tiesībsargājošo institūciju praksei un rezultātiem, turklāt kritērijs, kas nosaka kriminālsodu politikas vektoru, ir ieslodzīto personu skaits. Vai šāda pieeja ļaus kriminālsodu politikai kļūt par noziedzības determinantu? Lai atbildētu uz šo jautājumu, jāatzīst, ka Kriminālsodu politikas koncepciju precīzāk varētu nosaukt par kriminālsodu piemērošanas politikas koncepciju, jo tie, kuri cer šajā koncepcijā atrast kriminālsodu izpildes konceptuālos politiskos aspektus, vilsies. Kriminālsodu politikas koncepcijas ietvaros uz Saeimu tika virzīti Krimināllikuma normu grozījumi, nevis Sodu izpildes kodeksa grozījumi. Zinot minēto, kļūst redzams, ka šobrīd kriminālsodu politikā ir akcentēta uzmanība uz sodu piemērotājiem, nevis uz sodu izpildītājiem.

Sodu piemērošanas brīdī tiesa vai prokurors var izvērtēt konkrētam vainīgajam piemērojamā soda veida un mēra potenciālo ietekmi. Taču soda mērķa sasniegšana ir sodu izpildošo institūciju uzdevums.

Noslēgumā jāpievērš uzmanība tam, ko mūsdienu krimināltiesiskās normas tieši un nepārprotami norāda, t. i., ka kriminālprocess daļēji jau panāk soda mērķi, jo, piemēram, nepamatota novilcināšana un tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā neievērošana šobrīd atzīta par soda veida un mēra izvēles kritēriju. Turklāt saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta piekto daļu saprātīga termiņa neievērošana var būt pamats kriminālprocesa izbeigšanai. Tādējādi varētu saprast, ka kriminālprocesa gaita ietekmē taisnīguma atjaunošanu, sabiedrības drošības aizsardzību, resocializāciju un citus soda mērķa elementus, jo sodam vairs nav jābūt tik bargam vai vispār nav jābūt. Ne velti kriminālsodu politikas koncepcijā sodu sistēmas pilnveides nepieciešamības izcelšanai tika piesaukts ne tikai brīvības atņemšanas sodu izcietušo personu skaits, bet arī apcietinājumā esošo personu skaits. Teorijā un tiesību normās gan sodus un drošības līdzekļus norobežo, norādot, ka tiem ir citi piemērošanas mērķi.

Redzot visu šo ainu, autors nāk pie atziņas, ka gan Tieslietu ministrija, īstenojot dekriminalizāciju, gan Iekšlietu ministrija, kura centās ietaupīt budžeta līdzekļus, samazinot policijas resursus, paralēli līdzsvaro kriminālprocesa un sodu piemērošanas praksi. Ar ironiju var secināt: ja minētie procesi netiks līdzsvaroti, līdz tiesai var nonākt daudz vairāk kriminālprocešu, kuru dēļ palielināsies ieslodzīto skaits un būs jātērē valsts budžeta līdzekļi viņu uzturēšanai.

Review of Vision and Realia of Criminal Penalty Policy

Abstract

The study includes analysis of the aim of the Criminal Law. Thus, the article reflects the vision and realia of criminal sentences in relation to amendments to the Criminal Law, which came into effect on 1 April 2013. The author concludes that the amendment of the sanctions provided in the Criminal Law, based on the fact that there are too many people in prisons in Latvia, is incorrect.

Keywords: Criminal Law, Criminal Penalty Policy, Objective of Punishment, Ministry of Justice.

Literatūra

1. *Ar e-tiesvedību cer veicināt tiesiskās informācijas pieejamību un samazināt tiesvedības termiņu*, [skatīts 30.01.2015.]. Iegūts no: <http://www.juristavards.lv/zinas/265028-ar-e-tiesvedibu-cer-veicinat-tiesiskas-informacijas-pieejamibu-un-samazinat-tiesvedibas-terminu/>
2. Gratkovska, I., Zemzars, U. *Kriminālsodu politikas aktualitātes*, [skatīts 30.01.2015.]. Iegūts no: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=229439>
3. *Kriminālsodu politikas koncepcijas kopsavilkums*. 2009. gada 9. janvāra Ministru kabineta rīkojums Nr. 6, [skatīts 30.01.2015.]. Iegūts no: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=186355>
4. *Pabriks: Mēs esam neaudzināta, vardarbīga un nabadzīga sabiedrība*, [skatīts 30.01.2015.]. Iegūts no: <http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/46722/pabriks-mes-esam-neaudzinata-vardarbiga-un-nabadziga-sabiedriba>
5. *Paredz vienotas kriminālprocesa informācijas sistēmas izveidi*, [skatīts 30.01.2015.]. Iegūts no: http://www.iem.gov.lv/lat/aktualitates/informacija_medijiem/?doc=19050
6. *TM negrasās piekāpties IeM un pastiprināt atbildību par uzbrukumu likumsargiem*, [sk. 30.01.2015.]. Iegūts no: <http://www.diena.lv/lat/politics/hot/tm-negrasas-piekapties-iem-un-pastiprinat-atbildibu-par-uzbrukumu-likumsargiem>
7. Vedins, I. *Zinātne un patiesība*. Rīga: Avots, 2008. 702 lpp.

Brīvprātīgā dalītā īpašuma rašanās īpašuma sociālās funkcijas un būvniecības kontekstā

Barba Girgensone

Latvijas Juristu apvienība, Latvija

Kopsavilkums

Brīvprātīgais dalītais īpašums ir veidojies, kopš atjaunots Civillikums, šajā laikā ir attīstījusies tiesu prakse par zemes gabala nodošanu lietošanā ar tiesībām būvēt ēku kā patstāvīgu īpašuma objektu, bet nav vienota normatīvā regulējuma par prasībām, kas jāizvirza būvniecības ierosinātajam kā būves faktiskajam valdītājam būvniecības procesā un īpašuma sociālās funkcijas kontekstā.

Atslēgvārdi: brīvprātīgais dalītais īpašums, īpašuma sociālā funkcija, zemes nomas līgums, faktiskais valdītājs.

Pēdējos gados Latvijā laiku pa laikam uzvirto diskusija par tā saucamajām “apbūves tiesībām”, kuru ieviešana varētu izbeigt dalītā īpašuma rašanos un pastāvēšanu, paredzot, ka Civillikumam jāreglamentē “apbūves tiesību” jautājumus, piemēram, kā tas ir Igaunijā. Šis raksts atspoguļo vienu no aspektiem, kas būtu jāņem vērā šādās diskusijās, proti, brīvprātīgo dalīto īpašumu, kas rodas, būvējot ēkas uz svešas zemes. Un tieši – jāakcentē šā procesa būtība jaunā būvniecības tiesiskā regulējuma un īpašuma sociālās funkcijas kontekstā.

Pirmkārt, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 22. decembra spriedumā lietā Nr. SKC–250/2010 [1] norādīts, ka likuma “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. panta pirmās daļas 5. punkta [5] mērķis ir noregulēt izņēmuma situāciju, kurā ēkas (būves) un zemi iespējams reģistrēt kā atsevišķus īpašuma objektus un šajā normā likumdevējs par būtisku atzinis apstākli, ka zemes gabala īpašnieks **labprātīgi nodevis citai personai tiesības izmantot šo zemes gabalu būvniecībai**, proti, zemes īpašnieks nodevis sava zemes gabala lietošanas tiesības citai personai un rakstveidā devis atļauju celt uz sev piederošās zemes ēkas

(būves) kā patstāvīgus īpašuma objektus, turklāt jautājums par samaksas pienākumu, kārtību un apmēru, ko zemes īpašnieks varētu pieprasīt no ēkas (būves) īpašnieka, šajā aspektā nav izšķirošs, tāpēc ka likumdevēja mērķi sasniedz kā nomas, tā patapinājuma līgums, jo abos gadījumos zemes īpašnieks ir devis savu piekrišanu tam, ka viņa zeme tiek lietota vispirms ēkas būvniecībai un pēc tam uzbūvētās ēkas ekspluatācijai.

Tādējādi likums pieļauj, ka zemesgrāmatā tiek reģistrēti divi patstāvīgi īpašuma tiesību objekti – zeme un ēka atsevišķi, vienlaikus katram no tiem nosakot aprobežojumu par labu otram īpašumam, īpaši uzsverot zemes nomas attiecību nodibināšanu.

Minēto patstāvīgo īpašuma tiesību objektu reģistrācija zemesgrāmatā gan nenotiek vienlaikus, jo ēkas (būves) celtniecība ir ilgs process, kas sākas ar tā ierosināšanu un beidzas ar ēkas (būves) nodošanu ekspluatācijā, kad šī celtniecība kā patstāvīgs īpašuma objekts var tikt reģistrēta zemesgrāmatā. Līdz tam ēka (būve) tiek uzskatīta par jaunbūvi, un tās īpašniekam saskaņā ar Civillikuma 968. pantu vajadzētu būt zemes īpašniekam, bet tiesiskajam valdītājam – ēkas (būves) pasūtītājam (termins lietots Būvniecības likuma 14. pantā [3]).

Vispārīgo būvnoteikumu 3. punktā [12] noteikts, ka “būvniecību var ierosināt zemes vai būves īpašnieks, vai, ja tāda nav, – tiesiskais valdītājs vai lietotājs, kuram ar līgumu noteiktas tiesības būvēt”, kas šajos noteikumos tiek dēvēts par “būvniecības ierosinātāju”. Tikpat labi būvniecības ierosinātājs var būt arī būvētājs, kas saskaņā ar Vispārīgo būvnoteikumu 2. punktu [12] “ir fiziska persona – zemes vai būves īpašnieks –, jeb Būvniecības likuma izpratnē, kas speciālajos būvnoteikumos noteiktajos gadījumos savām vajadzībām pats organizē būvdarbus, piedalās tajos un uzņemas vadītāja pienākumus”. Savukārt Būvniecības likuma 19. panta 1. punktā [3] ir uzskaitīti būvniecības procesa dalībnieki – zemes īpašnieks, būves īpašnieks, būvprojekta izstrādātājs, būvdarbu veicējs, būvuzraugs un būveksperts, norādot, ka par būves īpašnieku uzskatāms arī būves tiesiskais valdītājs. No iepriekš minētā jāsecina, ka nav viegli orientēties būvniecības tiesiskā regulējuma pamatjēdzienos, kas ietverti gan Būvniecības likumā, gan Vispārīgajos būvnoteikumos, tomēr par brīvprātīgo dalīto īpašumu ir būtiski izprast, kad ēkas īpašnieks, kas nav zemes īpašnieks, iegūst ēkas īpašuma tiesības pilnā apmērā, kaut arī Būvniecības likumā viņš tiek saukts par būves īpašnieku kopš būvatļaujas saņemšanas brīža.

Ja būvniecības ierosinātājs un būvētājs nav zemes īpašnieks, un zemes gabala īpašnieks ir labprātīgi piekritis ēkas (būves) celtniecībai uz viņa zemes, noslēdzot tiesisku darījumu, saskaņā ar kuru attiecīgā zemes gabala lietošanas tiesības par noteiktu atlīdzību vai bez tās uz noteiktu laiku, kas nav mazāks par 10 gadiem, ir nodotas būvniecības ierosinātājam, tad brīvprātīgi tiek radīts dalītais īpašums.

Ņemot vērā iepriekš minēto, var teikt, ka **brīvprātīgais dalītais īpašums** rodas, ja starp noteikta zemes gabala īpašnieku un tā lietotāju tiek noslēgts atlīdzības vai bezatlīdzības zemes gabala lietošanas līgums uz laiku, ne mazāku par 10 gadiem, piešķirot tiesības zemes gabala lietotājam būvēt ēku (būvi), reģistrēt uzcelto ēku (būvi) kā patstāvīgu īpašuma objektu un ekspluatēt to.

Otrkārt, uzskatot, ka vienīgais tiesiskais pamats brīvprātīgā dalītā īpašuma izveidei ir tiesiski noslēgts zemes lietošanas līgums, būtu jāvadās arī no tā, ka tiesisks pamats būvniecībai konkrētajā zemes gabalā ir īpašnieka īpašumtiesības uz zemes gabalu, kas reģistrētas zemesgrāmatā, jo nekustama lieta saskaņā ar profesora J. Rozenfelda doto definīciju ir “zemes gabali, kā arī būves un dzīvokļa īpašumi, kas saskaņā ar likumu ir ierakstāmi zemesgrāmatā kā patstāvīgi nekustami īpašumi.” [8]

Tāpat arī zemes gabala nomnieka nomas (zemes lietošanas tiesībām ar tiesībām būvēt ēku kā patstāvīgu īpašuma objektu) tiesībām vajadzētu būt reģistrētām zemesgrāmatā pirms būvatļaujas, kas ir administratīvais akts ar nosacījumiem būvniecības ieceres realizācijai dabā (Būvniecības likuma 2. pants [3]). Savukārt patapinājuma tiesības zemesgrāmatā reģistrēt nevar (sk. Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2008. gada 10. novembra lēmumu lietā Nr. PAC-1986 un 2009. gada 14. decembra lēmumu lietā Nr. PAC-2356.), un tāpēc no būvniecības tiesiskā regulējuma viedokļa Būvniecības likumā būtu jānoteic, ka tikai uz zemesgrāmatā reģistrēta nomas līguma pamata cita persona var veikt būvniecību attiecīgajā zemes gabalā.

Ne tikai atsaucoties uz iepriekš minēto, bet ņemot vērā arī to, ka “īpašuma sociālā funkcija uzliek par pienākumu katram īpašniekam rēķināties ar citu interesēm, kas savukārt noteic, ka valstij ar tiesiskā regulējuma palīdzību ir tiesības ierobežot īpašuma izmantošanu un atsavināšanu saskaņā ar sabiedrības interesēm, un, lai īpašuma ierobežošana būtu tiesiska, ierobežojumiem jābūt noteiktiem ar likumu, tiem jābūt ar leģitīmu mērķi un samērīgiem,” [13] jānorāda, ka šāda prasība, kas tiktu iekļauta Būvniecības likumā, sekmētu izpratni par valsts un pašvaldību rūpēm par to, lai sabiedrības intereses neciestu no nekustamā īpašuma īpašnieku voluntāras darbības.

Treškārt, līdz šim ir nepamatoti kritizēts viens no mehānismiem, kas aizstāv sabiedrības intereses un akcentē īpašuma sociālo funkciju, un konkrēti – valsts vai pašvaldības pirmpirkuma tiesības uz īpašas kategorijas nekustamajiem īpašumiem. Pirmpirkuma tiesības tiek realizētas ar tādu normatīvo regulējumu, kas satur gan mērķi, gan realizācijas mehānismu un šīs tiesības tiek īstenotas gadījumos, ja īpašnieks ir nolēmis savu īpašumu pārdot.

Arī zemesgrāmatā pieejamā informācija par iespējamību izveidot vai jau izveidotu dalīto īpašumu nodrošina īpašuma sociālo funkciju, jo sekmē teritoriālā plānojuma respektēšanu, lokālā plānojuma izstrādi, apgrūtināto teritoriju reģistra un kadastra reģistra sakārtošanu, zemes īpašnieka un būvniecības ierosinātāja atbildības nošķiršanu būvniecības laikā.

Tā kā būvniecība ir visu veidu projektēšana un būvdarbi kopā, tad vienu ēkas (būves) objektam tā var ilgt vairākus gadus un maksimāli turpināties 12 gadus.

Ēkas, kas uzbūvēta uz citai personai piederošas zemes, īpašumtiesības būvniecības ierosinātājs iegūst tikai pēc šīs ēkas nodošanas ekspluatācijā un īpašumtiesību nostiprināšanas zemesgrāmatā. Tāpēc līdz šim brīdim būvniecības ierosinātājs ir ēkas (būves) faktiskais valdītājs, jo lietas (arī nekustamas) valdījums ir īpašuma tiesībai atbilstoša faktiska vara pār lietu; tas pastāv, kad ķermeniska lieta faktiski atrodas kādas personas

pilnīgā varā un kad turklāt šī persona izrāda gribu rīkoties ar lietu līdzīgi īpašniekam, [4] un tāpēc nav svarīgi, vai būve ir vai nav nodota ekspluatācijā, bet ir svarīgi, vai Būvniecības likumā norādīts, ka atbildīgs par būvdarbu uzsākšanu vai veikšanu bez būvatļaujas, normatīvajiem aktiem atbilstoša būvprojekta izstrādātāja, būvdarbu veicēja un būvuzrauga izvēli [3] ir ēkas (būves) faktiskais valdītājs – persona, kuras faktiskā varā ēka (būve) atrodas un kas Būvniecības likuma 19. panta 1. punktā iekļauts Būvniecības procesa dalībnieku vidū un nosaukts par ēkas (būves) īpašnieku.

Var teikt, ka **faktiskā vara** ir nosacīts termins, jo tā nenodrošina absolūtu varu pār lietu tīri fiziskā nozīmē, bet norāda to, ka personai, kurai šī vara pieder, ir radīti priekšnoteikumi tās izlietošanai. [7, 41] Arī lietas faktiskajam valdītājam, tāpat kā īpašniekam, nepieder absolūtas tiesības uz lietu, ko neierobežo nekādi citi apsvērumi vai ierobežojumi, izņemot **gribu**, jo īpašnieka un arī valdītāja gribas izpaušme attiecībā uz rīcības brīvību ierobežojama ar īpašuma, tostarp nekustamā īpašuma, sociālo funkciju, kas uzliek katram īpašniekam pienākumu rēķināties ar citu interesēm, [14, 191] arī būvniecības procesā, respektējot kaimiņu tiesības, ievērojot Būvniecības likumu un ar to saistītos normatīvos aktus, kā arī vispārīgos tiesību principus.

Ceturtkārt, jānorāda, ka Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 29. oktobra spriedumā lietā Nr. SKC – 354/2008 teikts, ka ēkas (būves), kas uzceltas uz citai personai piederoša zemes gabala, par patstāvīgu īpašuma objektu uzskatāmas tikai laikā, kamēr ir spēkā zemes nomas līgums. [2] Izbeidzoties nomas līgumam, izbeidzas arī ēkas īpašnieka īpašuma tiesības uz uzcelto ēku. Tas ir būtisks apstāklis jautājuma izlemšanā par kopīpašuma tiesību atzīšanu ēkas un zemes īpašniekiem atbilstīgi Civillikuma 1067. panta pirmās daļas noteikumiem. [2] Minētajā spriedumā iekļautajam tiesas secinājumam, ka likums nenosaka, ka nomnieks, kurš ir uzcēlis ēku uz nomātas zemes, iegūst kopīpašuma tiesību ar īpašnieku uz zemesgabalu un pārējām ēkām, būtu jāvērs to būvēt gribētāju, kas nav zemes īpašnieki, uzmanība uz nākotnē iespējamām problēmām, kas var būt saistītas ar īpašumtiesību apjomu.

Gadījumos, kad ēka uzcelta uz nomātas zemes, ir diezgan ierobežotas iespējas piemērot Civillikuma normas par izdevumu atlīdzināšanu. Izdevumi saskaņā ar Civillikumu tiek iedalīti nepieciešamajos, derīgajos un greznuma izdevumos. Saskaņā ar Civillikuma 969. pantu, ja kāds apzināti uzceļ patstāvīgu ēku uz svešas zemes, viņš var prasīt par to atlīdzību tikai tādā mērā, kādā šī ēka ietilpst nepieciešamos izdevumos, bet, ja ēka pieder tikai pie derīgajiem vai greznuma izdevumiem, tad tās cēlējam ir tikai tiesības to nojaukt un aizvest. Tātad, ja nomas līgumā nebūs nekas šādam gadījumam paredzēts, ēkas īpašniekam pēc nomas līguma izbeigšanās būs tiesības vienīgi šīs ēkas nojaukt un aizvest. [11]

Tas vien, ka zemesgrāmatā it kā pastāv divi patstāvīgi īpašuma tiesību objekti – zeme un ēka – atsevišķi, vienlaikus katram no tiem nosakot aprobežojumu par labu otram īpašumam, nav neapstrīdami uztverams fakts, turklāt praktiski tikai vienas no īpašuma tiesībām ir reāli izmantojamas, turpretī otras šajā gadījumā cieš no aprobežojuma un reāli nav izlietojamas, jo zemes īpašnieks nevar savu zemi nedz neierobežoti

valdīt, nedz lietot, nedz arī rīkoties ar to, un viņam ir jānodrošina netraucēta zemes lietošana un viņam nav tiesību uzteikt nomas līgumu. Tādējādi reāli ēkas un zemes īpašuma tiesību atsevišķa pastāvēšana noved pie tā, ka zemes īpašnieka tiesības ir būtiski aprobežotas par labu ēkas īpašniekam.

Jāsecina, ka Būvniecības likumā un ar to saistītajos normatīvajos aktos ietvertais regulējums par ēku (būvju) būvniecību uz lietošanā nodota zemes gabala, pat neprasot nomas tiesību reģistrēšanu zemesgrāmatā būvatļaujas izsniegšanas brīdī, sarežģī vai pat padara neiespējamu nākotnē mazināt vai izbeigt dalītā īpašuma radišanu. Kaut dalītais īpašums kopumā nav problēma, un pat Civillikums paredz ēkas un zemes kā pilnīgi patstāvīgu īpašuma objektu eksistenci, ja sistēmiski tiek tulkots Civillikuma 968. pants, [6, 18] problēma ir atbilstīga tiesiskā regulējuma trūkums, jo nav normatīvi nostiprināts, kas notiek ar būvēm pēc zemes nomas līguma beigām, kas notiek ar trešo personu labā uz būvēm reģistrētiem apgrūtinājumiem (hipotēkām).

Šobrīd jautājuma risināšanai tiek piedāvāti grozījumi Civillikumā, paredzot apbūves tiesību regulējumu. Profesors J. Rozenfelds savukārt ir veicis pētījumu Tieslietu ministrijai un uzskata: "Dalīta īpašuma situācijai raksturīgu institūtu (mantojamā noma, apbūves tiesības) vai īpašumtiesīga lietojuma (VLK 942.–952. p.) ieviešana ir viens no iespējamajiem veidiem, kā nodrošināt priekšnoteikumus dalīta īpašuma atrisināšanai ar tradicionāliem, plašākai internacionālai juristu sabiedrībai pazīstamiem paņēmieniem." [9]

Tieslietu ministrijas uzdevumā veiktajos pētījumos autori ir norādījuši, ka zemes un ēku dalītas reģistrācijas problēmu risināšanai iespējami divi virzieni: orientēšanās uz dalīta īpašuma izbeigšanu vai arī tā padarīšanu par patstāvīgu, pieļaujamu izņēmumu. [10] Var piekrist uzskatam, ka dalītais īpašums Latvijā – gan piespiedu, gan brīvprātīga dalītā īpašuma formās – ir tik dziļi iesakņojies un pastāv tik lielā skaitā, ka doma par tā pilnīgu izbeigšanu ir utopija. [11]

Pašlaik iedzīvinot jauno Būvniecības likumu un izstrādājot likumprojektu par grozījumiem Civillikumā, kas būtībā skar jautājumu par brīvprātīga dalītā īpašuma turpmāko tiesisko regulējumu, ir vērojams, ka nenotiek institūciju sadarbība, jo vienota regulējuma "ekonomiskai būtībai būtu jāļauj zemes īpašniekiem nodot zemi citai personai apbūvei uz konkrētu laiku un šajā laikā vienīgā zemes īpašnieka interese būtu samaksas saņemšana, kā arī zemes gabala saņemšana atpakaļ pēc nolīgtā termiņa beigām". [11]

Ēkas (būves) būvētāja (celtniecības ierosinātāja) interese ir jau ēkas būvniecības laikā lietot, valdīt un iegūt augļus, apgrūtināt ēku ar lietu tiesībām, tātad kļūt par būvējamās ēkas īpašnieku. Šobrīd būvētājs (būvniecības ierosinātājs) īpašumtiesības iegūst pēc ēkas nodošanas ekspluatācijā un savu īpašumtiesību nostiprināšanas zemesgrāmatā, kas dažkārt dažādu iemeslu dēļ turpinās tik ilgi, ka zemes nomas līguma termiņš ir beidzies. Apsverams ir jautājums par minimālā zemes nomas termiņa pagarināšanu no 10 gadiem līdz 20 gadiem, ņemot vērā, ka būvniecība var ilgt 12 gadus. Tāpat jāpievērš uzmanība tam, ka ir saglabājamas dalīta īpašuma tiesības, jo īpašuma tiesības ietver ne tikai tiesības lietot, bet arī atsavināt, apgrūtināt, iznīcināt īpašumu, paturot vērā īpašuma sociālo funkciju, kas ierobežo īpašnieku sabiedrības interesēs.

Secinājumi

Brīvprātīgais dalītais īpašums rodas, ja starp noteikta zemes gabala īpašnieku un tā lietotāju tiek noslēgts atlīdzības vai bezatlīdzības zemes gabala lietošanas līgums uz laiku ne mazāku par 10 gadiem, piešķirot tiesības zemes gabala lietošanai būvēt ēku (būvi), reģistrēt uzcelto ēku (būvi) kā patstāvīgu īpašuma objektu un ekspluatēt to.

Tāpēc iekļaujot būvniecības tiesiskajā regulējumā prasību par to, ka tikai zemesgrāmatā reģistrēts nomas līgums ir pamats, lai cita persona veiktu būvniecību attiecīgajā zemes gabalā, tiktu nodrošināta īpašuma sociālās funkcijas realizācija un sabiedrības interešu ievērošana.

Tā kā juridiski īpašuma tiesības uz ēku, kas uzbūvēta uz citai personai piederošas zemes, būvniecības ierosinātājs iegūst tikai pēc šīs ēkas nodošanas ekspluatācijā un īpašumtiesību nostiprināšanas zemesgrāmatā, tad līdz minētajam brīdim būvniecības ierosinātājs ir ēkas (būves) faktiskais valdītājs, kaut Būvniecības likumā tiek saukts par būves īpašnieku.

Izbeidzoties nomas līgumam, izbeidzas arī ēkas īpašnieka īpašuma tiesības uz uzcelto ēku, kas ir būtisks apstāklis jautājuma izlemšanā par kopīpašuma tiesību atzīšanu ēkas un zemes īpašniekiem, un šādā situācijā ir diezgan ierobežotas iespējas piemērot Civillikuma normas par izdevumu atlīdzināšanu.

Būvniecības likumā un ar to saistītajos normatīvajos aktos ietvertais regulējums par ēku (būvju) būvniecību uz lietošanā nodota zemes gabala, neprasot nomas tiesību reģistrēšanu zemesgrāmatā būvatļaujas izsniegšanas brīdī, sarežģī vai pat padara neiespējamu nākotnē mazināt vai izbeigt dalītā īpašuma radīšanu.

Voluntary Shared Ownership Occurrence in the Context of Social Function and Property Building

Abstract

Volunteer separated property has evolved since the Civil Law, restored at this time, has developed the Case Law on the plot of land available for use with the right to construct the building as an independent object of property, but there is no single regulatory framework regarding the requirements that should confine itself to the initiator of the construction of the building to the actual possessor of the construction process property and social functions.

Keywords: volunteer split estate, social function, the land lease contract, the actual possessor.

Literatūra

1. *Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 22. decembra spriedums lietā Nr. SKC–250/2010*. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2010/250-10.pdf>
2. *Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 29. oktobra spriedums lietā Nr. SKC – 354/2008*, 9. lpp. Iegūts no: <http://www.l2d.lv/v.php?i=9544>
3. Būvniecības likums: LR likums stājies spēkā 2014. g. 1. okt. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 146 (4952), 2013, 14. pants. Iegūts no: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=258572>
4. *Civillikums*. Trešā daļa. Lietu tiesības, LR likums stājies spēkā 1992. g. 1. sept. VV, 41, 20.02.1937.; *Ziņotājs*, 22, ar grozījumiem, 876. pants.
5. Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību: LR likums. *Ziņotājs*, 22, 10.06.1993. Iegūts no: <http://likumi.lv/doc.php?id=75530>
6. Rozenfelds, J. *Lietu tiesības*. Trešais labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 18. lpp.
7. Rozenfelds, J. *Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2002, 41. lpp.
8. Rozenfelds, J. *Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību*. Rīga, 2007. Iegūts no: http://www.tm.gov.lv/lv/documents_petijumi_civillikuma_modernizacija
9. Rozenfelds, J. *Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturtais, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību*. Iegūts no: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi>
10. Rūda, Ģ., Likops, J., Laviņa, L. *Pētījums par nekustamā īpašuma tiesību regulējumu pēc zemes reformas pabeigšanas – Civillikuma zemes un ēku (būvju) nedalāmības koncepta pilnīgas ieviešanas problēma*. Iegūts no: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi>
11. Švemberga, A. Būt vai nebūt dalītam īpašumam Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 49, 2013. g. 3. dec.
12. Vispārīgie būvnoteikumi: MK noteikumi Nr. 500. stājās spēkā 2014. g. 1. okt. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 191 (5251), 2014. g. 19. aug., 3. punkts. Iegūts no: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=269069>
13. *Sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības*. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/cilvektiesibas/socialas-un-ekonomiskas-tiesibas/>
14. Покровский, И. *Основные проблемы гражданского права*. Петроград, 1917. 191 с.

Doktrinālā pieeja domājamās daļas izpratnei kopīpašumā

Inga Kudeikina

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte,
Tiesību zinātņu katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Raksts veltīts domājamās daļas – kopīpašuma tiesiskā elementa – izpētei, akcentējot domājamās daļas vietu un lomu darījumu veikšanā. Domājamā daļa nosaka kopīpašnieka īpašuma tiesības apjomu kopējā lietā un vienlaikus pati ir civiltiesiskās apgrozības priekšmets. Prakse ir parādījusi vairākas problēmas, kas izriet no kopīpašumu regulējošo tiesību normu piemērošanas: juridiski nekorekti norādīts darījuma priekšmets, zemesgrāmatu ierakstu neatbilstība faktiski veiktajam darījumam. Lai izvērtētu tiesību normu piemērošanas tiesiskumu darījumos ar nekustamo īpašumu, tās nepieciešams analizēt kopsakarībā ar empīriskiem materiāliem, ievērojot tiesību zinātnieku atziņas. Šā pētījuma novitāte ir izpētes rakursā – domājamās daļas institūts aplūkots darījumu veikšanas procesā un darījuma rezultātā iegūto tiesību nostiprināšanā zemesgrāmatā. Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka tiesību normu saturs zināmā mērā pieļauj atšķirīgas interpretācijas, tāpēc dažu problēmjautājumu risināšana iespējama, veicot atbilstīgus grozījumus tiesību aktos.

Atslēgvārdi: darījumi ar domājamo daļu, domājamā daļa, kopīpašums.

Izpratnei par kopīpašumu veidojošo elementu, tostarp domājamo daļu, ir būtiska nozīme kā no teorijas, tā no prakses viedokļa. Īpaši būtisks praktiskais aspekts ir darījumos ar kopīpašumā esošu nekustamo īpašumu. Vienveidīga tiesību normu interpretācija, pamatotas un samērīgas, no tiesību normām izrietošas prasības darījumu korborācijai zemesgrāmatā sekmē procesuālo ekonomiju un tiesisko kārtību. Pētāmās problēmas aktualitāti nosaka darījumu ar nekustamo īpašumu pastāvīga intensitāte, tiesību attīstība, Latvijas tiesību sistēmai inovatīva normatīvā regulējuma ieviešana publiskajās tiesībās, kopīpašumu regulējošām tiesību normām paliekot pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu redakcijā.

Realizējot varu pār lietu, īpašuma tiesības konstrukcijai ir būtiskas atšķirības no unitāras īpašuma tiesības. Kopīpašuma juridisko dabu raksturo īpašuma tiesības izlietojamības ierobežojumi, t. i., tiesību subjekts nav absolūti brīvs savā rīcībā ar viņam piederošo īpašuma tiesību, bet ir saistīts ar citiem īpašuma tiesības subjektiem (kopīpašniekiem).

Likumdevējs kopīpašumu ir nodēvējis par apgrūtinājumu, bet nav sniedzis apgrūtinājuma kā tiesiskas parādības skaidrojumu. Apgrūtinājums var tikt interpretēts gan kā tiesību objekta (ķermeniskas lietas) apgrūtinājums, gan kā īpašuma tiesības (nemateriālas parādības) apgrūtinājums. Tiesību zinātnieki atzīst, ka kopīpašums Latvijas tiesību izpratnē ir pašas īpašuma tiesības apgrūtinājums: "Civillikumā kopīpašums nav konstruēts kā īpašuma, bet gan kā īpašnieka, resp. kopīpašnieka varas aprobežojums." [4, 71]

Darba mērķis ir izpētīt domājamās daļas kā kopīpašuma tiesiskā sastāva elementu, lai noskaidrotu tās ietekmi uz kopīpašnieku īpašuma tiesības realizēšanu. Tas ļautu izvērtēt tiesību normu teorētisko atziņu sasaisti ar praksē izkristalizētām problēmām.

Zinātniskās pētniecības metodes, kas izmantotas mērķa sasniegšanai, ir analīze, lai noskaidrotu pētāmā objekta struktūru, un loģiskā metode, ar kuras palīdzību kopīpašuma struktūras analīzē iegūtie rezultāti ir novērtēti.

Domājamā daļa ir kopīpašuma kā tiesību institūta pamatelements. Kopīpašuma domājamā daļa jāsaprot kā īpašuma tiesības daļa. Tā savukārt izsaka noteiktas juridiskās iespējas, kas piemīt domājamās daļas īpašniekam, piemēram, kopīpašuma objekta reālās sadales gadījumā saņemt tā reālu daļu. Kamēr kopīpašums nav izbeigts, katra kopīpašnieka domājamā daļa raksturo tā stāvokli attiecībā pret kopīpašuma objektu kā vienu veselu un vienlaikus nosaka tiesiskās attiecības savstarpēji starp kopīpašniekiem. Starp kopīpašniekiem rodas gan liettiesiskās attiecības, gan veidojas saistības. Autore kā rezumējošu vēlas norādīt tiesību zinātnieka, juridisko zinātņu doktora Konstantīna Sklovskā (К. И. Скловский) viedokli, ka "daļa kopīpašumā ir lietu tiesība (īpašuma tiesība), un vienlaikus tai piemīt atsevišķas saistību tiesību pazīmes, nosakot noteiktas tiesības un pienākumus attiecībās ar trešajām personām." [8, 221] Saistību tiesību pazīmes piešķir ne daļas pašas sevi, jo tām ir liettiesiska daba, bet gan darījumi, kurus veic kopīpašnieki.

Secināms, ka kopīpašumā domājamās daļas apmērs ir īpašuma tiesības nesējs.

Ievērojot kopīpašuma tiesības būtību un izvērtējot atbilstīgās Civillikuma normas, jāsecina, ka tiesību satura piešķirums konkrētam tiesību subjektam ir atkarīgs no pēdējam piederošās domājamās daļas lieluma. Ar domājamo daļu korelē:

- tiesības saņemt labumus, kādus dod kopīpašuma priekšmets (piemēram, tiesības saņemt nomas maksu);
- pienākums nest zaudējumus, kādi ceļas kopīpašuma priekšmetam (piemēram, pienākums segt remonta izdevumus);
- pienākums nest uz kopīpašuma priekšmetu attiecināmos apgrūtinājumus, uzturēšanai nepieciešamos izdevumus (piemēram, pienākums maksāt nekustamā īpašuma nodokli, apsaimniekošanas u. c. izdevumus).

Civillikums neparedz kopīpašnieku solidāru atbildību. Vienīgais starp kopīpašniekiem esošais atbildības veids ir atbildība proporcionāli domājamo daļu lielumam. Šo apgalvojumu apstiprinājusi arī tiesu prakse. [1]

Ārpus sasaistes ar domājamo daļu ir šādas kopīpašnieka tiesības, kas kopīpašniekiem pieder vienādā mērā neatkarīgi no domājamās daļas lieluma:

- pirmpirkuma un izpirkuma tiesība (ar izņēmumu, kas noteikts Civillikuma 1073. panta otrajā daļā, proti, ja izlietot pirmpirkuma vai izpirkuma tiesības pieteicas reizē vairāki kopīpašnieki, tad viņi atsavināto daļu iegūst kopīgi un sadala to savā starpā līdzīgās daļās, ja paši nevienojas citādi);
- tiesības prasīt kopīpašuma izbeigšanu;
- kopīpašnieka rīcības brīvības tiesība par piekrišanas došanu rīcībai ar kopīpašuma priekšmetu.

Tieši pēdējā no nosauktajām tiesībām uzskatāmi akumulējas kopīpašuma apgrūtinājumus nesošā daba. Neatkarīgi no domājamās daļas lieluma, neatkarīgi no savas rīcības motīviem kopīpašnieks vienmēr ir brīvs savā gribas izpausmē dot vai nedot piekrišanu rīcībai ar kopīpašuma priekšmetu. Kopīpašnieka *veto* tiesība, kas, lai arī nav noteikta likumā *expressis verbis*, ir kopīpašuma tiesisko seku izpausme. Tādējādi kopīpašniekam, kurš apveltīts ar vismazāko domājamo daļu, noteiktās situācijās ir tāds pats tiesību apjoms kā citiem. Likums neparedz kopīpašniekiem tiesības kādus jautājumus izlemt ar balsu vairākumu.

Situācijas tiesisko pusi un neiespējamību nodot jautājumu izlemšanu (rīcību ar kopīpašuma priekšmetu) kopīpašnieku vairākumam raksturo domājamās daļas cēloniskais sakars ar īpašuma tiesības saturu. Īpašuma tiesību kā vienu veselu veido likumā noteikto tiesību un pienākumu summa, kas piešķir to īpašniekam absolūtu varas tiesību pār īpašuma objektu. Tā nav sadalāma komponentēs, atsevišķi nodalot tiesības un pienākumus, to nav iespējams piešķirt vairākumam vai tiesības sadalīt pēc piešķirto prioritāšu nozīmīguma, piemēram, būvniecības tiesības atsevišķi, tiesības gūt augļus atsevišķi utt. Domājamā daļa ir īpašuma tiesības virtuālā sadalījuma atspoguļojums.

Civillikums nenosaka kārtību, kādā izsakāma tiesību nodošana, veidojot kopīpašumu. Saskaņā ar Zemesgrāmatu likuma 49. pantu, nostiprinot zemesgrāmatā vairākām personām nedalīti piederošās tiesības, katrai no viņām piederošā domājamā daļa jānoteic skaitliski. [5] Juridiskajā literatūrā vadošais ir viedoklis, ka domājamā daļa ir īpašuma tiesības daļa uz kopējo lietu. Tāda pozīcija izriet no kopīpašuma definīcijas. Šī teorija ir pazīstama kā "tiesību daļas" vai "daļas no tiesības" teorija. Uzreiz jāatzīmē, ka ne visi tiesību zinātnieki atbalsta šo teoriju. Diskusiju pamatā ir īpašuma tiesības juridiskā daba, proti, uzskats, ka īpašuma tiesība ir absolūta un nedalāma, turklāt trūkst priekšstatu, kā dalāma īpašuma tiesība. V. Pletņovs (В. Плетнёв) uzskata, ka "izpratne par domājamās daļas būtību kā subjektīvās īpašuma tiesības daļu nav pieņemama, jo subjektīva tiesība nevar tikt sadalīta daļās. Tā vai nu ir, vai tās nav". [6, 292] Tik kategoriskam uzstādījumam nav pamata. Kopīpašuma tiesība savu dzīvotspēju ir pierādījusi. Apstākļi, ka kopīpašuma tiesība ir sarežģīta juridiska konstrukcija un darījumos prasa

daudzpakāpju izlietošanu, nevar kalpot par pamatu kopīpašuma noliegšanai. Jāsaprot, ka īpašuma tiesības apjoms netiek nošķirts vai nodalīts tiesību subjektiem, to “horizontāli” sadala starp vairākiem nesējiem, īpašuma tiesībai paliekot nedalītai.

Domājamās daļas kā tiesību institūta satura atklāšana nebūtu pilnīga, neapskatot teoriju par lietas domājamo daļu. Ievērojamais tiesību zinātnieks Dmitrijs Meijers (Д. И. Мейер) vēl 19. gs., raksturojot kopīpašumu, norādīja, ka kopīpašuma tiesība ietver lietas nedalāmību, bet ne tajā nozīmē, ka lietu nevarētu fiziski sadalīt, bet gan tāpēc, ka katrā no kopējās lietas daļiņām akumulējas (savienojas) katram no kopīpašniekiem piederšā īpašuma tiesība. Tātad, ja lietas katrā atomā (lietas daļā) ikvienam no kopīpašniekiem pieder kāda domājamā daļa, tad tāda pati daļa ikvienam no kopīpašniekiem pieder arī veselā lietā. Bet nav iespējams nodalīt, kāda tieši lietas reālā daļa pieder kopīpašniekam. [7, 284] Domājamā daļa ir īpašuma tiesības objekts kopīpašumā. Domājamā daļa ir individuāli noteikta, tā ietver materiālas lietas ideālu daļu, uz kuru ekskluzīvas tiesības ir individuāli noteiktam subjektam, un galvenais – uz kuru citiem kopīpašniekiem nav tiesību.

Īpašuma tiesības sadalījuma domājamās daļās pierakstam un praktiskajai izteikšanai izmanto daļskaitli, jo tas ir skaitlis, kas raksturo kādu noteiktu daļu no viena veselumā. Skaitlis virs daļsvītras apzīmē daļu skaitu, bet skaitlis zem daļsvītras – daļas lielumu. Šādā veidā īpašuma tiesība var tikt sadalīta starp neierobežotu skaitu tiesību subjektu, jo skaitli “1” var izteikt kā daļskaitli ar jebkuru skaitli saucējā, piemēram, $1 = \frac{1}{4} = \frac{20}{20} = \frac{110}{110} = \frac{3000}{3000}$ un tamlīdzīgi.

Vienu veselu, piemēram, sadalot divās daļās, iegūstam divas vienādas daļas, ko pieraksta šādi: $\frac{1}{2}$ un $\frac{1}{2}$. Tas nozīmē, ka īpašuma tiesība pieder diviem tiesību subjektiem vienādās daļās. Darījumos īpašuma tiesības sadalījums domājamās daļās ir atkarīgs tikai no līdzēju gribas, no tā, cik lielu tiesības daļu nekustamā īpašuma īpašnieks darījuma rezultātā nodod citam tiesību subjektam. Būtiski ir atzīmēt, ka šis sadalījums neattiecas uz īpašuma tiesības objektu. Tas netiek sadalīts reālās daļās un paliek kā viena lieta. Kopīpašuma domājamā daļa, kā tika noskaidrots, ir virtuāls lielums, kas nav piesaistīts kopīpašuma objekta reālai daļai. Tas izriet arī no Civillikuma 1067. panta pirmajā daļā dotās kopīpašuma definīcijas.

Domājamā daļa ir ne tikai tiesību un pienākumu mērs kopīpašumā, bet arī patstāvīgs civilās apgrozības priekšmets. Šī tēze atspoguļota ne tikai civiltiesību teorijā [3, 57], bet savu apstiprinājumu guvusi arī judikatūrā: “Katra kopīpašnieka domājamā daļa kopīpašumā ir patstāvīgs civilās apgrozības priekšmets, un domājamās daļas atsavināšanai un maiņas līguma noslēgšanai vai domājamās daļas ieķīlāšanai līdzīpašnieku piekrišana nav vajadzīga, ja vien šāda rīcība neattiecas uz pārējo kopīpašnieku daļām (Civillikuma 1072. un 1073. pants, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta lietas SKC-58/1999 un 1235/2009). [1]

Domājamo daļu pieraksts līgumos un zemesgrāmatā nav vienāds.

Apskatot zemesgrāmatu ierakstus par domājamās daļas ieķīlāšanu, ir redzams, ka zemesgrāmatu tiesneši aizliegumu ierakstus, kas saistīti un attiecas uz domājamās daļas ieķīlāšanu, veic divējādi. Vienā variantā šādi: “domājamās daļas īpašniekam E. M., personas kods .., noteikts aizliegums bez AS .., nodokļu maksātāja kods .., nekustamo

īpašumu atsavināt, dāvināt, sadalīt un apgrūtināt ar lietu tiesībām”. Šajā pat folijā ir sastopams arī otrs variants: “noteikts aizliegums bez .., nodokļu maksātāja kods .., rakstiskas piekrišanas atsavināt, dāvināt, sadalīt un apgrūtināt ar lietu tiesībām A. P., personas kods .. piederošo domājamo daļu”.[2]

Abu ierakstu veidu salīdzinājums atklāj pirmā varianta trūkumus. Kopīpašuma gadījumā kopīpašnieks ir tiesīgs ieķīlāt viņam piederošo domājamo daļu (un nevis nekustamo īpašumu). Tas izriet no Civillikuma 1072. panta. Jāuzsver, ka tieši domājamā daļa ir darījuma priekšmets ķīlas darījumos, kur kopīpašnieks ieķīlā viņam piederošo domājamo daļu, tāpēc absolūti nav pamata attiecināt aizliegumu, kas izriet no hipotēkas, uz visu nekustamo īpašumu. Šāds ieraksts ir maldinošs, neatbilstīgs likumam un faktiskajiem apstākļiem.

Secinājumi

- 1) Domājamās daļas vērtība tiek izteikta ar daļskaitli un tā atspoguļo īpašuma tiesības satura sadalījumu starp vairākiem tiesību subjektiem.
- 2) kopīpašuma tiesība izveidojas, tiesību subjektam daļēji atsakoties no savām tiesībām par labu citiem tiesību subjektiem un daļēji deleģējot savus pienākumus citiem tiesību subjektiem, – kas tiek izteikts ar domājamās daļas palīdzību.
- 3) Domājamā daļa ir virtuāls lielums, kas nav piesaistīts kopīpašuma priekšmeta reālai daļai, un tās matemātiskā vērtība var nesakrist ar ekonomisko vērtību.
- 4) Ir sastopami gadījumi, ka darījumos ar kopīpašuma domājamām daļām darījuma priekšmeta formulējums ir neatbilstīgs normatīvo aktu prasībām.
- 5) Kopīpašnieku tiesības un pienākumi iedalās tādos, kas korelē ar kopīpašniekam piederošo domājamo daļu skaitu, un tādos, kas nav atkarīgi no domājamo daļu skaita.

Situācijas modernizācijai atbilstīgi mūsdienu juridiskās domas tendencēm un tiesību attīstības perspektīvām Civillikumā būtu nepieciešams lietot tiesiski pamatotu terminoloģiju, izvērsti reglamentēt kopīpašnieku tiesības un pienākumus attiecībā uz domājamo daļu kā patstāvīgu civilās apgrozības priekšmetu.

Doctrinal Approach to the Understanding of Undivided Interest in Respect to Co-ownership

Abstract

The article is devoted to the research of undivided interest as a legal component of co-ownership, specifically focusing on its place and role in transactions. Undivided interest determines the scope of co-owners' property rights in the common property,

meanwhile being a target of civil transactions. Practice has unveiled several problems arising from the application of co-ownership laws: legally incorrect subject of the transaction, Land Registry entries failing to show the actual transaction. With a view to analysing the validity of legal treatment in real estate transactions, laws should be viewed in conjunction with empirical materials, taking into consideration the opinions of legal scholars. The novelty of the study is its perspective, i.e. the institution of undivided interest is viewed from the standpoint of transactions and the registration of the title obtained as a result of transactions with the Land Registry. The results of the study give strong grounds to conclude that the contents of laws, to some extent, leave room for interpretation; therefore, certain outstanding problems could be solved by making relevant amendments to the law.

Keywords: co-ownership, undivided interest, transactions involving undivided interest.

Literatūra

1. *Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Kopīpašums*. Tiesu prakses apkopojums [skatīts 07.03.2014.]. Iegūts no: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/2011/kopipasums.doc>
2. *Rīgas pilsētas zemesgrāmatas nodalījums Nr. 6123*, [skatīts 07.03.2014.]. Iegūts no: www.zemesgramata.lv
3. Rozenfelds, J. *Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004. 308 lpp.
4. Sinaiskis, V. *Latvijas civiltiesību apskats: Lietu tiesības: Saistību tiesības*. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 246. lpp.
5. *Zemesgrāmatu likums*. Latvijas Republikas likums, pieņemts 1937. g. 22. dec., stājās spēkā 1993. g. 5. apr. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11, 1993. g. 8. apr.
6. Гражданское право. *Учебник для вузов*. Часть первая / под общ. ред. Т. И. Илларионовой, Б. М. Гонгало, В. А. Плетнёва. Москва, 2001. 292 с.
7. Мейер, Д. И. *Русское гражданское право*. СПб., 1902. 284 с.
8. Скловский, К. И. *Применение гражданского законодательства в отношениях с иными участниками*. Москва, 1997. 350 с.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Raksts sagatavots ar ESF projekta “Atbalsts doktorantiem studiju programmas apguvei un zinātniskā grāda ieguvei Rīgas Stradiņa universitātē”, vienošanās Nr. 2009/0147/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/009 atbalstu.

Valsts un pašvaldības kompetence sabiedriskās kārtības nodrošināšanā publiskos pasākumos

Kristīne Kuzņecova

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
Valsts policijas koledža, Latvija*

Kopsavilkums

Arvien aktuālāki kļūst jautājumi par valsts un pašvaldības institūciju kompetenci sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā publisku pasākumu laikā. Tiesību aizsardzības iestādēm viens no svarīgākajiem uzdevumiem ir sabiedriskās kārtības un drošības garantēšana šo pasākumu norises vietās. Lai arī būtiska loma tās nodrošināšanā ir atvēlēta pašvaldību institūcijām (pašvaldības policija šobrīd ir viens no nozīmīgākajiem Valsts policijas sadarbības partneriem policijas funkciju pildīšanā), praksē novērojamas vairākas problēmas. Pirmkārt, vai valsts un pašvaldības policijas iestādēm ir pietiekami materiāltehniskie un cilvēkresursi, lai garantētu sabiedrisko kārtību liela mēroga (arī paaugstināta riska) publiskos pasākumos? Otrkārt, vai šo iestāžu darbinieki publisku pasākumu laikā izmanto samērīgus tiesiskos līdzekļus, lai vērstos pret sabiedriskās kārtības pārkāpējiem?

Atslēgvārdi: publiski pasākumi, sabiedriskās kārtības un drošības garantēšana.

Raksta mērķis

Raksta mērķis ir izpētīt valsts un pašvaldības iestāžu kompetences apjomu, garantējot sabiedrisko kārtību publisku pasākumu laikā. Termini “sabiedriskā kārtība”, “sabiedriska vieta”, “publisks pasākums” šajā rakstā saturiski sīkāk netiks analizēti. Rakstā valsts un pašvaldības kompetence, garantējot sabiedrisko kārtību publisku pasākumu laikā, tiks skatīta atbilstīgi Publisku izklaides un svētku pasākumu drošības likumā noteiktajam “publiskas vietas” un “publiska pasākuma” definējumam [3, 1. pants]. Šajā publikācijā autore vēlas nošķirt likumā “Par sapulcēm, gājieniem un piketiem” noteiktās un valsts garantētās un aizsargātās miermīlīgās pulcēšanās brīvības izpausmes – sapulces, gājienu un piketus.

Rezultāti

Demokrātijas stabilitātes jeb izmaiņu un stabilitātes paradoksa problēmu var uzskatīt par centrālo jaunu politisko sistēmu veidošanās gadījumos. G. Ozolzīle norāda [15, 41], ka ar jēdzienu “jauna politiska sistēma” ir jāsaprot tāda sistēma, kas atrodas veidošanās (aut. piezīme – pilnveidošanās) procesā, un par tādu šobrīd var uzskatīt arī Latvijas sistēmu. Demokrātijas stabilitātes jēdziens politikas zinātnē tiek izmantots bieži, bet jāatzīst, ka tā aprises ir izplūdušas. Lielākoties tas tiek saprasts visai šauri un mehāniski – kā valdību stabilitāte. Dažās situācijās demokrātijas stabilitātes jēdziens tiek skatīts plaši un nekonkrēti – kā visas politiskās sistēmas stabilitāte. Jāpiekrīt A. Lijphartam (*A. Lijphart*) [13, 217], kas demokrātisko stabilitāti iztīrī plašākā nozīmē un ietver tajā arī pilsonisko kārtību un drošību, zemu vardarbības līmeni, valsts pārvaldes sistēmas legitimitāti un efektivitāti.

Lai gan Latvija ir iestājusies Eiropas Savienībā, iekļāvusies Šengenas zonā un vērojama ekonomiskā cikliskuma augšupeja pēdējos gados [8, 3], pēc autores domām, **Latvijā joprojām pastāv virkne nopietnu šķēršļu demokrātiskās stabilitātes pastāvēšanai.** Minētais vistiešākajā veidā ietekmē arī sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanas jomu publisku pasākumu laikā. Arvien biežāk Latvijas pilsētās, novados un pagastos tiek rīkoti publiskie pasākumi, t. sk. sporta pasākumi, kuros vienuviet pulcējas liels cilvēku skaits ar dažādu sociālās spriedzes līmeni. Var gadīties, ka dažādu apstākļu ietekmē publisks pasākums no sākotnēji miermīlīga var pārvērsties par enerģijas avotu agresīvu cilvēku pūlim, kura darbība pāraug vardarbībā, demolēšanā, mantas bojāšanā, sabiedrībā pieņemto uzvedības noteikumu un tiesību normu ignorēšanā. Šādas situācijas ne tikai negatīvi ietekmē sabiedrības drošību kopumā, bet, iespējams, pat rada apdraudējumu valsts drošībai tajos gadījumos, ja izceļas plaša mēroga masu nekārtības (nemieri) dažādu izklaides pasākumu vai sporta spēļu laikā, vai masu nekārtības ir saistītas ar šo pasākumu norisi. Tādēļ vēlreiz jāuzsver nepieciešamība policijas iestādēm būt gatavam novērst un pārtraukt šādas situācijas, izmantojot visus pieejamos tiesiskos līdzekļus.

Demokrātijas stabilitātes pastāvēšanas process, kā norādīts iepriekš, nav iedomājams bez centieniem nodrošināt likumību un tiesību aizsardzību no valsts puses. Tāpat tas nav iedomājams bez iedzīvotāju apzinātas nepieciešamības pildīt pienākumus. Viens no nepieciešamākajiem un pirmajiem valsts uzdevumiem ir kārtības un drošības garantēšana valstī, personu un viņu likumīgo darbību aizsardzība pret varbūtējiem draudiem un uzbrukumiem. Raksta tēmas ietvaros, neapšaubāmi, autores interesi izraisa viena no svarīgākajām valsts funkcijām – policejiskā funkcija – sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības garantēšana valstī. Atbilstīgi likuma “Par policiju” 1.–3. pantā minētajam, policija ir apbruņota, militarizēta valsts vai pašvaldības institūcija, tātad valsts pārvaldes institūcija, kuras uzdevums ir nodrošināt sabiedrisko kārtību un mieru, sekmēt sabiedrības veselību, drošību, tikumību, kā arī nodrošināt noziegumu novēršanu un atklāšanu, vainīgo personu saukšanu pie atbildības. [2] Papildus jānorāda,

ka policijas uzdevumus sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā nedrīkst skatīt atrauti no diviem aspektiem. Pirmkārt, policijas darbības prioritātes nosaka sabiedrība, tādēļ policijas uzdevumiem ir jābūt noteiktiem atbilstoši sabiedrības interesēm. Otrkārt, policijas darbībai ir jābūt vērstai uz valsts un pašvaldības institūciju lēmumu realizāciju.

Policijas darbība mūsdienu demokrātiskā sabiedrībā tiek vērtēta atbilstoši tam, cik efektīvi tiek uzturēta sabiedrības drošība, vienlaikus aizsargājot personu tiesības un brīvības. To garantēšana ir universāls policijas pozitīvās lomas vērtēšanas kritērijs visās sabiedrisko attiecību jomās. Tiesību aizsardzības iestāžu un citu par sabiedrisko kārtību atbildīgo iestāžu pienākums ir nodrošināt Satversmē noteiktās konstitucionālās tiesības un brīvības: “Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem” [1, 89. pants]. Minētais valsts uzdevums kļūst krietni sarežģītāks, ja publisku pasākumu norises vietās vienkopus pulcējas liels cilvēku skaits ar mērķi realizēt savas likumā noteiktās tiesības un brīvības, piemēram, realizēt Satversmes 100. pantā noteikto, ka “ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus” [1, 100. pants].

Valsts politiku noziedzības apkarošanas un sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzībā, kā arī personu tiesību un likumīgo interešu aizsardzībā Latvijā atbilstīgi kompetencei īsteno **Valsts policija** [6, 1. punkts]. Policijas darbinieka pamatpienākumus sabiedriskās kārtības nodrošināšanas jomā noteic likuma “Par policiju” 10. pants: “.. nodrošināt kārtību uz ceļiem, ielās, laukumos, parkos, sabiedriskā transporta līdzekļos, lidostās, ostās, stacijās un citās publiskās vietās, lai garantētu personu un sabiedrības drošību; novērst un pārtraukt administratīvos pārkāpumus, noskaidrot vainīgos, savas kompetences ietvaros sastādīt protokolus ..” [2, 10. punkts]. Valsts policijā pēc pastāvošā iekšējā funkcionālā sadalījuma kriminālpolicijas struktūrvienības nodrošina noziedzīgu nodarījumu atklāšanu, novēršanu un noziedzīgus nodarījumus izdarījušu personu meklēšanu [12, 155], savukārt sabiedriskās kārtības nodrošināšana, satiksmes uzraudzība un, neapšaubāmi, klasiskajā izpratnē prevencija (lat. *pravevenire* – aizsteigties priekšā) ir kārtības policijas prerogatīva.

Ar Valsts policijas 2010. gada 22. februāra noteikumiem Nr. 5 “Dienesta pienākumu izpildes organizācija un kontrole sabiedriskās kārtības nodrošināšanas un satiksmes uzraudzības jomā” noteikts, ka sabiedrisko kārtību un satiksmes uzraudzību – atbilstīgi savai kompetencei – nodrošina Valsts policijas **kārtības policijas struktūrvienības**. Tās ir patruļdienests, satiksmes uzraudzības struktūrvienības, kārtības policijas inspektori (iecirkņa inspektori, nepilngadīgo lietu inspektori), operatīvās vadības struktūrvienības, konvoja dienests, atļauju sistēma un objektu apsardze. Šīs ir kārtības policijas jomas un pamatpienākumi, kas skar sabiedriskās kārtības nodrošināšanu, likumpārkāpumu novēršanu un atklāšanu. To galvenais uzdevums ir, veicot sabiedriskās kārtības nodrošināšanu vai satiksmes uzraudzību, panākt likumpārkāpumu novēršanu, kā arī satiksmes negadījumu un tajos cietušo personu skaita samazināšanu. [7]

Saskaņā ar Publisku izklaides un svētku pasākumu drošības likumā noteikto par kārtības uzturēšanu publisku pasākumu laikā ir atbildīga Valsts policija vai pašvaldības policija, Zemessardze, kā arī juridiskā persona, kurai izsniegta licence apsardzes darbības veikšanai un ar kuru pasākuma organizators ir noslēdzis līgumu par sabiedriskās kārtības un drošības, kā arī ugunsdrošības prasību izpildi pasākuma laikā. Uzdevumu izpildi sabiedriskās kārtības nodrošināšanas, likumpārkāpumu novēršanas un satiksmes uzraudzības jomā publisku pasākumu laikā primāri nodrošina reģionālās pārvaldes kārtības policijas patruļpolicijas amatpersonas, to skaitā arī tās amatpersonas, kuras dienesta pienākumu izpildi veic satiksmes uzraudzības jomā.

Vērtējot **Valsts policijas personālresursus**, to spēju garantēt kārtību publisku pasākumu laikā, jāsecina, ka dažās situācijās resursi ir ierobežoti. Uzdevumu izpildes kvalitāti sabiedriskās kārtības garantēšanā publisku pasākumu laikā būtiski kavē neaizpildītās vakances: šobrīd Valsts policijā ir apmēram 1670 patruļpolicijas un satiksmes uzraudzības amatpersonas, bet faktiski dienesta pienākumu izpildē ir iesaistītas 420 amatpersonas, un vakanto amatu vietu skaits ir 240. [9] Sniedzot atbalsta funkcijas sabiedriskās kārtības nodrošināšanā masu pasākumos ārkārtas un krīzes situācijās, dienesta pienākumu izpildē ir iesaistītas apmēram 150 patruļpolicijas Speciālo uzdevumu bataljona amatpersonas. Ņemot vērā, ka lielākoties visas kārtības policijas struktūrvienības ir ievērojami nenokomplektētas, realitātē jāsaskaras ar situācijām, ka patruļpolicijas amatpersonas tiek iesaistītas citu uzdevumu izpildē, nevis savu tiešo pamatfunkciju veikšanā, proti, sabiedriskās kārtības nodrošināšanā.

Valsts policijas darbību sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā publisku pasākumu laikā var iedalīt trīs posmos: sagatavošanās, izpilde un noslēgums.

Pirmajā, **sagatavošanās posmā**, Valsts policijas kārtības policijas priekšnieks, saņemot uzdevumu par sabiedriskās kārtības nodrošināšanu publiska pasākuma laikā, novērtē situāciju, iegūstot (pieprasot) informāciju par pasākuma saturu, tā dalībniekiem, nolūkiem un norisi, tad viņš noteiktā kārtībā par pasākuma pieteikumu informē Valsts policijas Galvenās kārtības policijas pārvaldi. Tāpat kārtības policijas priekšnieks organizē un veic apdraudējuma risku analīzi (mērķtiecīga papildu informācijas ieguve par iespējamiem sabiedriskās kārtības pārkāpumiem konkrētajā pasākumā) un organizē plāna izstrādi par sabiedriskās kārtības nodrošināšanu, norīkojot par plāna izstrādi atbildīgo amatpersonu un personīgi kontrolējot izstrādes gaitu. Sagatavošanās posmā tiek organizēti personālsastāva un tehnisko līdzekļu sagatavošanas pasākumi. Lai darbu sekmīgi veiktu, notiek teritorijas un objektu apsekošana kopā ar organizatoriem. Tāpat notiek norīkojumā nosūtīto darbinieku un amatpersonu dienesta instruktāža, tiek organizēta visu atbildīgo institūciju un dienestu sadarbība. Bieži vien grandiozu un plašu publisku pasākumu laikā tiek izveidoti operatīvie vadības štābi, kuri nepieciešami visu darbību koordinēšanai un realizācijai.

Izpildes posms aptver laiku no sabiedriskās kārtības nodrošināšanā iesaistīto spēku pienākumu izpildes sākuma un turpinās līdz tā pabeigšanai. Šajā posmā tiek organizēta dienestu un norīkojumu vadība, noteikti transporta un gājēju kustības

ierobežojumi, nodrošināts caurlaižu režīms kontroles posteņos. Policijas galvenais uzdevums publiska pasākuma laikā, saskaņā ar Pārvaldes priekšnieka apstiprinātu plānu, ir nodrošināt sabiedrisko drošību un kārtību publiskā pasākumā. Līdz ar to policijai ir tiesības aizliegt ienest publisko pasākumu norises vietās jebkādu dzērienus stikla vai citā plīstošā iepakojumā, neieļaut pasākuma norises vietā iereibušas personas, kā arī personas bez biļetēm, ieejas kartēm vai caurlaidēm, par sīkiem pārkāpumiem brīdināt pārkāpumu izdarītājus, neizraisot konflikta situācijas. Tāpat policijai ir tiesības aizturēt pasākuma laikā noklīdušus bērnus, ja iespējams, noskaidrot viņu vārdu, uzvārdu un organizēt bērnu nodošanu attiecīgām amatpersonām, veikt pasākumus, lai sabiedriskās kārtības grupveida pārkāpumus pārtrauktu jau sākuma stadijā, aizturēt nekārtību izraisītājus un aktīvos dalībniekus, neizraisot situācijas saasināšanos. Šajā posmā vadība kontrolē rīkojumu un komandu izpildi, kā arī norit visu atbildīgo iestāžu cieša sadarbība.

Noslēguma posms sākas ar pasākuma pabeigšanas brīdi un beidzas, kad pasākuma apmeklētāji izklīst. Šajā posmā tiek atcelti ieviestie ierobežojumi, pilnā apjomā atjaunots pārtrauktais transporta un dažu uzņēmumu darbs. Pasākuma noslēguma posmā policijas darbinieka pienākums ir brīdināt dalībniekus/skatītājus nedrūzmēties pie galvenajām izejas vietām un norādīt papildu izejas. Pēc pasākuma noslēgšanas dienesta pienākumu izpildi drīkst beigt tikai ar priekšnieka (komandiera) atļauju, ja tas nav atrunāts citādāk. Noslēguma posmā tiek veikts rezultātu apkopojums un dots kopējais vērtējums. Nopietnu pārkāpumu gadījumos, kas varētu ietekmēt sabiedrības drošību kopumā citu publisku pasākumu laikā, tiek sagatavota informācija un nosūtīta vietējai pašvaldībai vai pasākumu organizatoriem. [14, 59]

Analizējot policijas norīkojumu vai faktisko sabiedriskās kārtības nodrošināšanā iesaistīto policijas darbinieku pienākumus sagatavošanās, izpildes un noslēguma posmos, jāsecina, ka **pienākumu izpilde** sākas ar brīdi, kad tiek saņemts uzdevums. Plānā par sabiedriskās kārtības un ceļu satiksmes drošības garantēšanu ir jāparedz pasākuma nodrošināšanas galvenie uzdevumi, publiskā pasākuma vieta, laiks un norises kārtība, policijas darbinieku pienākumi pasākuma laikā, par uzdevumu izpildi atbildīgās personas, sakaru organizācija, ekipējums, instruktāžas un dienesta sākuma laiks. Policijas darbinieku uzdevumi publisku pasākumu laikā, kā tika norādīts iepriekš, ir nodrošināt publisko pasākumu dalībniekiem noteikto uzvedības normu stingru ievērošanu, sniegt atbalstu un palīdzību valsts un pašvaldību iestādēm, pasākumu organizētājiem, lai sekmētu pasākumu norisi, laikus novērst un atklāt noziedzīgus nodarījumus, sabiedriskās kārtības noteikumu pārkāpumus publisku pasākumu norises vietās. Policijas darbinieks ir tiesīgs dot saistošus norādījumus pasākuma organizatoram, vadītājam, dalībniekiem un kārtības uzturētājiem, lai nodrošinātu sabiedrisko kārtību un nepieļautu sabiedriskās kārtības pārkāpumus.

Aplūkojot ārvalstu policijas iestāžu pieredzi sabiedriskās kārtības garantēšanā publisku pasākumu laikā, autores interesē piesaistīja **Nīderlandes policijas prakse**. Lai nodrošinātu sabiedrisko kārtību publiskos pasākumos, Nīderlandes policija darba

pamatā izvirzījusi vairākus principus: aizsargāt indivīda tiesības uz vārda brīvību un pulcēšanos, cieši kontaktēt un uzturēt dialogu ar sabiedrību, panākt sabiedrības uzticēšanos valsts pārvaldei un policijai, gādāt par policijas darbinieku profesionalitāti, policijas darbības nepārtrauktību, vardarbības draudu novēršanu. [17] Lai nodrošinātu šeit minēto principu realizāciju, Nīderlandes policija ir izveidojusi Miera vienību (*Peace Unit*), kuras uzdevums ir veikt laikus un nepārtrauktu komunikāciju ar publiska pasākuma dalībniekiem, uzturēt kontaktus ar pasākuma riska grupām, novērst vardarbības draudus. [18, 14] Miera vienības darbinieki publiska pasākuma laikā pārvietojas kājām, viņi uzrunā publiska pasākuma dalībniekus un ir sasniedzami. Darbinieku izskats ir neuzkrītošs, viņi nav apbruņoti un nav tērpušies speciālajā ekipējumā, tādā veidā neradot papildu satraukumu vai agresiju pasākuma dalībnieku vidū. Miera vienība visu pasākuma laiku uztur kontaktus ar citām policijas vienībām, maksimāli nodrošinot iespēju izvairīties no sabiedriskās kārtības grupveida pārkāpumiem. Tā tiek salīdzināta ar policijas “acīm un ausīm”, bet nepieciešamības gadījumā, kad jānovērš vai jāpārtrauc sabiedriskās kārtības pārkāpumi (vai nekārtības), ir gatava un iesaistās masu nekārtību novēršanas vienība (*Squad*), kura atrodas netālu.

Šis raksts ļauj secināt, ka sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanas funkcijas publiska pasākuma laikā pamatā īsteno Valsts policija, tomēr jāatzīst, ka būtiska loma procesā ir atvēlēta arī **vietējo pašvaldību institūcijām** – subjektiem, kas atbildīgi par vietējo iedzīvotāju sociālo un fizisko drošību. Saskaņā ar likuma “Par pašvaldībām” 15. panta pirmās daļas 12. punktu viena no pašvaldību autonomām funkcijām ir dalība sabiedriskās kārtības nodrošināšanā, žūpības un netiklības apkarošanā. Pašvaldībām autonomo funkciju īstenošanā zināmā mērā ir rīcības brīvība. Minētās funkcijas var tikt īstenotas dažādos veidos un dažādos līmeņos: izveidojot pašvaldības administratīvo komisiju un/vai pašvaldības policiju, izveidojot pašvaldībā sabiedriskās kārtības sargu amatus, pilnvarojot pašvaldības amatpersonas kontrolēt saistošo noteikumu izpildi un piemērot sodus par to pārkāpšanu, sniedzot atbalstu tiesību aizsardzības iestādēm. Šo autonomo funkciju īstenošana pašvaldībām vienlaikus piešķir ne tikai lēmumu iniciatīvas tiesības, lēmumu pieņemšanas un īstenošanas brīvību, bet arī noteiktu atbildību par šo funkciju īstenošanu. Tas nozīmē, ja, piemēram, pašvaldība organizē vai izsniedz atļaujas rīkot publiskus pasākumus (izklaides sarīkojumus, sporta sacensības), tad tai ir tiesības un arī pienākums **iniciēt un patstāvīgi pieņemt lēmumu** par sabiedriskās kārtības nodrošināšanu savā teritorijā – to īsteno policija, kuras pārraudzībā ir pašvaldības teritorija, sabiedrisko kārtību nodrošinās pašvaldības izveidota pašvaldības policija vai to veiks privātie apsardzes uzņēmumi. [11, 336]

Likuma “Par policiju” 19. pants noteic, ka pašvaldība var izveidot pašvaldības policiju vai Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktajā kārtībā deleģēt uzdevumu izpildi citai pašvaldībai. Tiesību norma, kas ļauj pašvaldībām izveidot pašvaldības policiju, piešķir tiesības, bet neuzliek pienākumu veidot savā administratīvajā teritorijā pašvaldības policiju.

Atbilstīgi likuma “Par policiju” 19. pantā noteiktajam, pašvaldības policijas darbinieku pienākumos ietilpst “likumpārkāpumu profilakse, kontrole par to, kā tiek izpildīti pašvaldību apstiprinātie noteikumi, par kuru pārkāpšanu paredzēta administratīvā atbildība, Valsts policijas un Drošības policijas atbalstīšana sabiedrības drošības garantēšanā un noziedzības apkarošanā” [2, 19. pants]. Pašvaldības policijas lomu sabiedriskās kārtības nodrošināšanā uzskatāmi atspoguļo **Ventspils pašvaldības policijas** darbības rezultāti. Ventspils pilsētas pašvaldības policija tika izveidota 1992. gada 26. oktobrī saskaņā ar likuma “Par policiju” 19. pantu un pamatojoties uz Ventspils pilsētas Tautas deputātu padomes valdes lēmumu. Ventspils pašvaldības policija gadu gaitā ir uzņēmusies arvien vairāk funkciju, kuru izpildi Valsts policija resursu trūkumu dēļ nespēj nodrošināt vai ir pārtraukusi pildīt. Pašvaldības policijā strādā 60 pašvaldības policijas darbinieki. Tikai pašvaldības policijai Ventspils administratīvajā teritorijā ir patruļdienests (3–4 patruļu grupas diennaktī) ar patrolēšanas intensitāti vienai mobilajai patruļas grupai 300–400 km diennaktī. Pašvaldības policija apkalpo gandrīz visus pilsētas iedzīvotāju izsaukumus (vidēji 4500 izsaukumu gadā). Daļa Valsts policijā saņemto izsaukumu tiek pāradresēti pašvaldības policijai. Ventspils pašvaldības policija nodrošina sabiedrisko kārtību sporta, kultūras un citos pasākumos (vidēji gadā ap 150). Valsts policija šajos sarīkojumos piedalās tikai ceļu satiksmes ierobežošanā. Pašvaldības policija ir atbildīga par pilsētas pludmales glābšanas dienesta darba organizēšanu peld sezonas laikā, to 2012. gadā nodrošināja 10 glābēji, kuru rīcībā ir iegādāts atbilstīgs moderns ekipējums (glābšanas motorlaiva u. c.). [19]

Sabiedriskās kārtības un drošības joma publisku pasākumu laikā nenoliedzami var būt saistīta ar dažādām ārkārtas situācijām stihisku nelaimju, ugunsgrēku, rūpniecisko avāriju, katastrofu un epidēmiju gadījumā. Sabiedriskās kārtības un drošības kopējais elements ir fokusēšanās uz indivīdu personisko (fizisko) drošību, aizsardzību no dažādiem apdraudējumiem arī civilās drošības jomā. Būtisks jautājums, kuru autore vēlas iztīrīt, ir **Zemessardzes loma** sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā publisku pasākumu laikā. Ņemot vērā nemilitāro draudu izteikto dominanci pār militārajiem, zemessargiem ir noteikta ļoti nozīmīga vieta atbalsta sniegšanā valsts aizsardzības civilajai komponentei. Pamatojoties uz īpaši izstrādātu tiesisko regulējumu, Zemessardzes speciālisti neitralizē un iznīcina sprādzienbīstamus priekšmetus, sniedz atbalstu Valsts policijai un pašvaldībām civilās aizsardzības plānu (preventīvo, reaģēšanas un seku likvidēšanas pasākumu) īstenošanā, sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā, pazudušu personu meklēšanā, ugunsdzēsības un glābšanas darbos, dabas un tehnogēno katastrofu seku likvidēšanā, kā arī atbalsta Drošības policiju, Valsts robezsardzi, Valsts meža dienestu, Valsts vides dienestu un Dabas aizsardzības pārvaldi to uzdevumu izpildē. [4] Lai attīstītu Zemessardzes spējas pilnvērtīgāk sadarboties ar valsts un pašvaldības institūcijām, tiek pilnveidots tiesiskais regulējums un izstrādāts atbilstīgs sadarbības mehānisms, kas iekļauj ne tikai vienošanos par sadarbības procedūram un koordināciju, bet arī paredz organizēt speciālu apmācību. [5]

Par nepieciešamību aktīvāk iesaistīt zemessargus policijas funkciju pildīšanā, kā arī par Zemessardzes darbinieku apmācības sabiedriskās kārtības un drošības nodrošināšanā lietderīgumu tiek diskutēts jau kādu laiku. Vairākkārt izskanējis viedoklis [16], ka varbūt veiksmīgāk būtu veidot sadarbību ar apsardzes komersantiem, nevis Zemessardzi. Kādēļ būtu jāapmāca Aizsardzības ministrijas struktūrvienība? Vai, piemēram, tiek diskutēts par policijas palīga institūta nostiprināšanu un palīgu iesaistīšanu sabiedriskās kārtības nodrošināšanā. Autore gan norāda, ka jautājums ir par ārkārtas situācijām un krīžu pārvaldīšanu. Zemessardze ir Nacionālo bruņoto spēku rezerve. Un, piemēram, masu nekārtību gadījumā, ja tiek pārsniegta policijas kapacitāte, ārkārtas situācijā tiek piesaistīti iepriekš apmācīti Zemessardzes spēki, kas ir valsts stratēģiskā rezerve un resursi. Šobrīd ir noslēgti sadarbības līgumi starp Zemessardzi un Valsts policiju, kā arī starp Zemessardzi un pašvaldībām. [10] Jānorāda, ka Zemessardze savas kompetences ietvaros ir un paliek valsts dienests. Ārkārtas gadījumos tā darbojas atbilstīgi savai kompetencei.

Secinājumi

Policijas kā valsts pārvaldes institūcijas viens no galvenajiem uzdevumiem ir nodrošināt sabiedrisko kārtību un drošību publisku pasākumu laikā. Lai arī šobrīd policijas iestādes skar virkne organizatorisko (personālsastāva) un tiesisko problēmu, policijas dienestu uzdevums ir veikt visefektīvākos pasākumus, lai garantētu pasākumu mierīgu norisi. Policijas dienestu rīcības efektivitāti publisku pasākuma laikā nosaka ne tikai spēja ātri reaģēt un novērst sabiedriskās kārtības pārkāpumus, bet arī likumiska un samērīga policijas rīcība pārtraucot sabiedriskās kārtības pārkāpumus. Pašvaldības policijas institūts (arī Zemessardze kā Nacionālo bruņoto spēku sastāvdaļa) ir viens no nozīmīgākajiem Valsts policijas sadarbības partneriem policijas funkciju nodrošināšanā. Tas nozīmē, ka paredzot konkrētus sadarbības modeļus, sadarbības līgumus starp valsts un pašvaldību institūcijām, kā arī tiesibaizsardzības institūcijām savā starpā, būtiski uzlabosies sabiedriskās kārtības nodrošināšanas kvalitāte publiskos pasākumos.

State and Local Government Competence in Guaranteeing Public Safety during Public Events

Abstract

Issues affecting the state and local government institution competence in public order and security maintaining in public events is becoming increasingly crucial. One of the most important tasks of the law enforcement agencies is guaranteeing public order and security. Although the crucial role in guaranteeing is devoted to local government

bodies, where municipal police institute is currently one of the most important partners of the State Police in police powers provision, in practice are *turning out* a number of problems. First, whether the state and municipal police authorities have sufficient logistical and human resources to ensure public order in large-scale (and sensitive) public events. Second, whether the enforcement officers during public events use proportionate legal means to crack down violators of public order.

Keywords: public events, maintenance of public order and safety.

Literatūra

1. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993. g. 1. jūl., 89. pants.
2. Likums "Par policiju": 1991. g. 4. jūn. Rīga: *Ziņotājs*, Nr. 37, 1992. g. 24. sept., 1. pants.
3. Publisku izklaides un svētku pasākumu drošības likums: 2005. g. 16. jūn. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104 (3262), 2005. g. 6. jūl.

1. pants. Publiskais pasākums – fiziskās vai juridiskās personas plānots un organizēts sabiedrībai pieejams svētku, piemiņas, izklaides, sporta vai atpūtas pasākums publiskā vietā neatkarīgi no īpašuma piederības. Publiska vieta – jebkura vieta, kura neatkarīgi no tās faktiskās izmantošanas vai īpašuma formas kalpo sabiedrības kopējo vajadzību un interešu nodrošināšanai un kura par maksu vai bez maksas ir pieejama ikvienai fiziskajai personai, kas nav attiecīgās vietas īpašnieks, tiesiskais valdītājs, turētājs, algots darbinieks vai cita persona, kuras atrašanās attiecīgajā vietā ir saistīta ar darba pienākumu izpildi, pasākuma organizēšanu vai ir uz uzņēmuma līguma pamata.

4. 2010. gada 9. oktobra Ministru kabineta noteikumi Nr. 936. "Kārtība, kādā Latvijas Republikas Zemessardze sniedz atbalstu valsts un pašvaldību institūcijām likumpārkāpumu novēršanā, sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 160 (4352), 2010. g. 8. okt.
5. 2014. gada 7. aprīļa Ministru kabineta rīkojums Nr. 151 "Par valdības rīcības plānu Deklarācijas par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 71 (5131), 2014. g. 9. apr., 121. punkts.
6. 2005. gada 18. janvāra Ministru kabineta noteikumi Nr. 46 "Valsts policijas nolikums". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 12 (3170), 2005. g. 21. janv., 1. punkts.
7. 2010. gada 22. februāra Valsts policijas noteikumi Nr. 5 "Dienesta pienākumu izpildes darba organizācija un kontrole sabiedriskā kārtības nodrošināšanas un satiksmes uzraudzības jomā", 2. un 4. punkts. Iegūts no: Valsts policijas iekšējā mājas lapā: <http://intranet.vp.gov.lv>
8. *Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijas 2014. gada jūnija ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Rīga: LR Ekonomikas ministrija, 2014. ISSN 1407-4095.

Ziņojumā norādīts, ka Latvijas ekonomika pēckrīzes periodā turpina sekmīgi attīstīties. 2012. gadā IKP pieauga par 5,2%, bet 2013. gadā sasniedza pat 4,5%. Preču un pakalpojumu eksporta apjomi ir sasnieguši vēsturiski augstāko līmeni, kopējam eksportam par gandrīz 20% pārsniedzot pirmskrīzes perioda augstāko punktu. Arī turpmākā Latvijas ekonomikas izaugsme būs cieši saistīta ar eksporta iespējām un situāciju ārējos tirgos. Pakāpeniski stabilizējoties ekonomiskajai situācijai Eiropā, sagaidāms, ka turpmākajos gados Latvijas eksporta iespējas uzlabosies un ekonomikas izaugsme varētu sasniegt 4,5%.

Kristīne Kuzņecova. Valsts un pašvaldības kompetence sabiedriskās kārtības nodrošināšanā publiskos pasākumos

9. *Valsts policijas Galvenās Kārtības policijas pārvaldes darba pārskats par 2014. gadu.* Nepublicēts materiāls.
10. *2012. gada 26. janvārī noslēgtais sadarbības līgums starp Latvijas Republikas Zemessardzi un Daugavpils pilsētas pašvaldību par atbalstu sabiedriskās kārtības un drošības nodrošināšanā.* Nepublicēts materiāls.
11. Kuzņecova, K. Tiecoties īstenot efektīvu sabiedriskās kārtības nodrošināšanu – Latvijas un ārvalstu pieredze. Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences rakstu krāj. *Transformācijas process tiesībās, reģionālajā ekonomikā un ekonomiskajā politikā.* Rīga: BSA, 2013. 336 lpp.
12. Kviesītis, R. Kriminālpolicija kā servisa dienests noziedzības novēršanā un apkarošanā. *Valsts policijas koledžas 3. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums.* 2013, 155. lpp.
13. Lijphart, A. *Democracy in Plural Society. A Comparative Exporation.* Yale University Press, 1977.
14. Matvejevs, A. Normatīvie akti, kas reglamentē sabiedrisko kārtību sapulču, gājienu, piketu laikā. *Administratīvā un kriminālā justīcija.* [LPA], Nr. 4, 2007, 59. lpp.
15. Ozolzīle, G. Demokrātiskās stabilitātes priekšnosacījumi. *Latvijas Policijas akadēmijas raksti,* 5. [sēj.]. Rīga, 1998, 41. lpp.
16. *Latvijas Iekšlietu darbinieku arodbiedrības viedoklis,* sk.: IeM Sabiedriskās drošības konsultatīvās padomes sēdes protokols Nr. 15, 2011. g. 24. nov. Iegūts no: <http://www.iem.gov.lv/files/text/Protokols15.pdf>
17. Pieredze vardarbības novēršanā. Demonstrācijas Amsterdamā. 2014. gada 13. novembra starptautiskās konferences *Globālie, reģionālie un nacionālie mehānismi spīdzināšanas un nežēlīgas vai pazemojošas izturēšanās novēršanai: dalāmie pieredzē* izdales materiāli. Nepublicēts materiāls.
18. *Policing Assemblies.* Amnesty International Dutch Section. Police and Human Rights Program – Short paper series No. 1. 2013, p. 14. Iegūts no: https://www.amnesty.nl/sites/default/files/ainl_phrp_short_paper_policing_assemblies.pdf
19. *Ventspils pilsētas pašvaldības 2012. un 2013. gada publiskais pārskats.* Iegūts no: http://www.ventspils.lv/lat/ventspils_parvalde/publiskie_dokumenti/pasvaldibas_publicais_parskats/
20. Лейпхарт, А. Многосоставные общества и демократические режимы. Полис, 1992, 217 с.

Policijas zinātnes attīstība Eiropā

Aleksandrs Matvejevs

*Daugavpils Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte,
Tiesību katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Policijas zinātnes attīstības perspektīvas Eiropā un ar to saistītie pētījumu rezultāti atspoguļoti publicētajos materiālos. Pētījumos ir atspoguļoti dažādi viedokļi, tomēr vairākums aizstāv uzskatu, ka Eiropā jāattīsta policijas zinātne kā atsevišķa zinātnes nozare.

Pētījuma nolūks ir aplūkot policijas zinātnes attīstības perspektīvas Eiropā, un šī publikācija varētu kalpot par sākumu zinātniskām debatēm par policijas zinātnes jautājumu.

Policijas zinātne nākotnē varētu būt integrācijas instruments gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī. Tās attīstības perspektīvas Eiropā ir atkarīgas gan no akadēmisko, gan policijas aprindu aktivitātēm.

Atslēgvārdi: policija, policijas zinātne, policijas darbība.

Ievads

Pētījumi policijas tiesībās, kriminoloģijā, kriminālistikā utt. ir prezentējuši virkni teorētisko un empīrisku apkopojumu. Veiktajos pētījumos tiek izmantota starpdisciplināra pieeja, un vēl joprojām nav attīstīta policijas zinātne.

Raksta ideja ir ieskicēt policijas zinātnes attīstības perspektīvas Eiropā un izvērst diskusiju par iespēju attīstīt policijas zinātni Latvijā.

Latvijā 2001. gadā ar Zinātnes padomes lēmumu policijas tiesības tika iekļautas juridiskās zinātnes apakšnozares klasifikācijā. Policijas tiesības ir juridisko zinātņu apakšnozare, kura teorētiski un empīriski pēta policiju kā institūciju, tās darbības tiesiskumu, organizāciju, uzdevumus un lomu sociālajā struktūrā, tās darba stilu, efektivitāti, kā arī izpausmes veidu un attieksmi pret sabiedrību.

Pētījuma mērķis un uzdevumi

Pētījuma mērķis ir izpētīt policijas zinātnes attīstības perspektīvas Eiropā. Izvirzītais mērķis tika sasniegts, realizējot šādus pētījuma uzdevumus: apskatot policijas zinātnes vēsturi, policijas zinātnes aktuālos jautājumus, analizējot policijas izglītības un apmācības problēmas Eiropā.

Pētījuma zinātniskā novitāte ir saistīta ar to, ka pētījumā mēģināts izsekot policijas zinātnes attīstības perspektīvām Eiropā.

Apkopojot izpētīto, jāsecina, ka var izveidoties konflikts starp teoriju un praksi, ja netiks veikti teorētiskie un empīriskie pētījumi par policijas jomu, lai nodrošinātu efektīvu policijas darbību.

Policijas zinātnes vēsturiskā attīstība

Lai gan terminam “policijas zinātne” mūsdienu sociālajās zinātnēs nav vispārpieņemtas nozīmes un citi to apzīmē kā policijas pētījumus vai zinātniskos pētījumus saistībā ar policiju, tam tomēr ir senas tradīcijas.

18. gadsimta sākumā bija pirmais mēģinājums zinātniski analizēt policijas darbības jomu, kurā ietilpa visa iekšējā valsts pārvalde, ieskaitot justīciju un finanses. Francijā, aizsteidzoties priekšā citām valstīm, sāka veidoties zinātne par policiju.

18. gadsimtā policijas zinātne bija valdības zinātne, ļoti plašs jēdziens, kas ietvēra gandrīz visus valdības uzdevumus. Līdzīgi kā franču vārds *police*, tā arī vācu *polizei* apzīmēja veselu virkni valdības aktivitāšu ilgi pirms laika, kad izveidojās policijas spēki, kuru uzdevums bija tās īstenot – tas notika galvenokārt 19. gadsimtā. [3]

Policijas zinātne kļuva par akadēmisku disciplīnu dažās Eiropas valstīs 19. gs., un tā tika iekļauta universitāšu programmās. Pat tajās valstīs, kur nelietoja terminu “policijas zinātne”, tika izveidotas līdzīgas universitātes disciplīnas, ko apzīmēja ar terminiem “politiskā zinātne” vai pat “militārās zinātnes”.

20. gs. termins “policijas zinātne” sāka izzust, to aizstāja ar kriminoloģijas un kriminālistikas nozīmi.

Kopš pagājušā gadsimta 70. gadiem lielākajā daļā Eiropas valstu parādās empīriskie pētījumi, kas notiek divējādi: pētījumus veic akadēmiskais personāls par policijas darbību un pētījumi, ko ierosina pati policija. Pētījumi Eiropā saistīti ar policijas un tās aktivitāšu vēsturisko pirmsākumu un attīstības izpēti. Lielākajā daļā Eiropas valstu policijas funkcijas pakāpeniski tiek atdalītas no militārā spēka lietošanas, un valdnieku privātās intereses tiek balstītas uz tiesību aktiem, lai nodrošinātu taisnīgumu un tiesu varu un kalpotu visas sabiedrības interesēm. Citi pētījumu temati, sekojot vēsturiskajai perspektīvai, ir saistīti ar policijas un politikas savstarpējo iedarbību, kā arī policijas funkciju un lomas dažādošanu.

Pētījumi var aptvert ļoti plašu lomu spektru, ko policija ieņem kā noziegumu novērsēji, kā pakalpojumu sniedzēji, kā kārtības nodrošinātāji un nekārtību un domstarpību novērsēji.

Policijas aktivitāšu stratēģijas un stili ir kļuvuši par svarīgu policijas pētījumu sastāvdaļu. Kriminālizmeklēšanas process, policijas darbības modelis, kas pielāgots kopienu interesēm, ASV zinātnieka Hermaņa Goldsteina (*Herman Goldstein*) uz problēmām orientētais policijas darba stils [9] un policijas darbība, balstīta uz slepeno informāciju – tie ir dažādie stili, kas zināmi un par ko tiek diskutēts daudzās Eiropas valstīs. Ielūkojoties policijas pētījumos, kas skar pašu policijas organizāciju, tad daudz tiek diskutēts par vadības problēmām un policijas darba kultūru.

Policijas zinātnes jēdziena raksturojums

Kas ir zinātne? Zinātne ir pētnieciskās darbības sfēra, kuras mērķis ir jaunu zināšanu radīšana un sistēmiska sakārtošana. [8]

Vai policijas zinātne ir fundamentāla vai lietišķa? Policijas zinātne veic zinātniskus pētījumus par policiju kā institūciju un policijas darbību kā procesu. [6] Kā lietišķa zinātne tā apvieno radniecīgas zinātniskās izziņas metodes un subjektus policijas aktivitāšu jomā, ieskaitot to, ko policija dara, kā arī ietekmi no ārpuses, kas atstāj iespaidu uz sabiedrisko kārtību un policijas darbību. Policijas zinātne ir pētnieciskās darbības sfēra, kuras mērķis ir jaunu zināšanu radīšana un sistēmiskā sakārtošana, kas attiecas uz policijas darbības realitāti. Policijas zinātne atrodas grūti risināmu jautājumu viduspunktā un skar pētījumu, apmācību, izglītības, pilnveides un inovāciju būtību. Tā nav zinātne pati ar saviem likumiem, tā apvieno radniecīgas zinātniskās izziņas metodes, piemēram, sociālo zinātņu, kriminoloģijas un kriminālistikas.

Kā lietišķa zinātne tā uzrunā policijas pētījumus veicošo akadēmisko pasauli, kā arī policijas darbiniekus, kas iesaistīti apmācībā, izglītībā, pētniecībā un problēmu atrisināšanā, meklējot zinātnē balstītus risinājumus.

Pirmkārt, policijas zinātne tās plašā izpratnē un vispārējā nozīmē – kā dažādu zinātņu nozaru izmantošanas iespēja, lai sekmētu policijai izvirzīto mērķu sasniegšanu, piemēram, policijas tiesību, kriminālistikas, kriminoloģijas un citu zinātņu nozaru izmantošanas iespēju pētīšana.

Otrkārt, policijas zinātne tās šaurā nozīmē koncentrējas uz policiju kā institūciju un tās darbību sabiedrības kontroles jomā.

Var izdarīt secinājumu, ka dotajā policijas zinātnes jēdziena pirmajā nozīmē tiek runāts par dažādu zinātņu nozaru pētījumu rezultātu izmantošanu policijā (profesionālismu un specializāciju). Otrā gadījumā policijas zinātne tiek orientēta uz policiju kā institūciju tās organizācijas un darbības attīstību uz zinātnes pamatiem.

Ar “policiju” mēs saprotam valsts institūciju (vai institūcijas), kas ar nelielām atšķirībām pazīstama visās Eiropas valstīs. [2] Pretēji tai “policijas darbība” ir process: termins, ko varam piemērot sabiedrības drošības un sabiedriskās kārtības nodrošināšanai [4], noziedzības novēršanai un atklāšanai, reaģējot uz izsaukumiem un saistībā ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem. Bez policijas te var būt iesaistītas bezpeļņas organizācijas, piemēram, nevalstiskas organizācijas vai arī peļņošas organizācijas privātā sektorā. Tātad te ir runa par policijas darbību jaukta tipa aktivitātēs, kurās piedalās arī citas

organizācijas. Lai gan policijas darbības pasūtītājs ir valsts, tradicionālā Valsts policija tagad ir atbildīga tikai par daļēju policijas pakalpojumu sniegšanu daudzās Eiropas valstīs. Pārējo nodrošina privātais sektors, citas valsts sektora institūcijas. To varētu nosaukt par policijas darbības mūsdienu “daudzpusību”, un viens no policijas zinātnes būtiskākiem jautājumiem būtu izpētīt šīs paplašinātās policijas darbības izpratnes nozīmi.

Turpmākā pētījumu attīstība nevar aprobežoties ar policiju kā institūciju, zinātniskie pētījumi par drošību un policijas darbību paplašināsies, veidojot vispārīgāku izpētes līmeni.

Eiropas pieeja policijas zinātnei

Galvenais mērķis Eiropas pieejā policijas zinātnei ir policijas institūciju, policijas filozofiju, darba procesu un viedokļu par problēmām salīdzināšana. Salīdzināšanas nolūks policijas darbības jomā ir iegūt informāciju par līdzīgiem jautājumiem un problēmām ārzemēs, samērojot savus sasniegumus ar citu veikumu, panākt labāku izpratni citam par citu Eiropā, labāk saprast pašiem savas aktivitātes. [10]

Salīdzinošā pieeja (lai arī bieži tikai kā papildu aspekts) sakārto pieredzes un informācijas apmaiņu sistemātiskā veidā, dodot iespēju mācīties citam no cita. Tas ir nopietns solis ceļā uz Eiropas identitāti, ļaujot zināt, kas notiek, kāpēc notiek un kādi būtu alternatīvie ceļi, lai to paveiktu.

Policijas zinātne ir lietišķā zinātne, un tā seko citu zinātņu salīdzinošām perspektīvām un metodoloģiskajiem standartiem.

Metodoloģija ietver divas pieejas: skatoties no augšas uz leju – tā ir tuvāka sociālo zinātņu metodoloģijai. Skatoties no reālas policijas darbības, tā rada metodes atbilstoši problēmām. Un pretēji: pirmās ir problēmas un pētnieciskā darba jautājumi un tad, kā otrais solis, tiks izvēlēta un attīstīta piemērota metodoloģiskā pieeja.

Mūsdienās policijas darbs nav autonoma, neatkarīga profesija. Tas lielā mērā ir atkarīgs no sabiedrības attīstības, politikas un noziedzīgajām struktūrām. Mainīgās noziedzīgās struktūras prasa izmaiņas policijas darbībā un piemērotu instrumentu izvēlē – policijas darbā izmaiņas ir jāuztver kā normāla parādība.

Sastopoties ar pašreizējām nacionālās un starptautiskās policijas pētniecības, izglītības un apmācības aktivitātēm, var apgalvot, ka daudzas no tām ir atsevišķas problēmas, ko nosaka praktiskās vajadzības, bet vispārīgie jautājumi policijas kultūrā tiek lielākā vai mazākā mērā atstāti bez ievērības. Varētu būt, ka tas ir saistīts ar zinātniski pētniecisko darba un apmācību kultūru, kuru nosaka praktiskā un empīriskā dominēšana un bailes no “teorijas”.

Tiklīdz pētnieks kādā policijas institūcijā tiek turēts aizdomās, ka viņš rada “teoriju” “praktisku zināšanu” vietā, viņš ātri vien tiek izslēgts no spēles. Bet policijas zinātnei ir nepieciešama “teorija” ne tikai piemērotu metodoloģisko aspektu dēļ, bet arī diskusijām par galvenajiem jautājumiem.

Viens no svarīgākajiem uzdevumiem nākotnē ir aptvert galvenos aspektus policijas darbībā, novērojot, analizējot, aprakstot un dodot ieguldījumu specifiskās pētniecības un mācību aktivitātēs.

Otrs aspekts ir turpināt apspriešanu un iekļaut Eiropas policijas zinātnes attīstības vēsturi pētniecības darba un mācību aktivitātēs. Šis varētu būt arī Eiropas identitātes elements zinātniski pētniecisko un mācību aktivitāšu jomā.

Pievēršot uzmanību pārrobežu perspektīvai, jāsāk ar salīdzinošo aspektu. Eiropas valstīs trūka salīdzinošo pētījumu.

Nepieciešami salīdzinošie pētījumi par šādām jomām: policijas sistēmas, policijas filozofijas, policijas vēsture, policijas darba stili, policijas kultūra utt., un tas ir svarīgs uzdevums saistībā ar nākotnes perspektīvām.

Jāsecina, ka policijas zinātne vēl nav sasniegusi citu radniecīgu zinātņu līmeni, piemēram, politoloģijas līmeni, kur politisko sistēmu salīdzināšanai ir ierādīta centrālā vieta.

Tā ir atslēga, lai izprastu un izskaidrotu, kas notiek Eiropā policijas darbības jomā. Citiem vārdiem sakot, par šīm jomām nav izpratnes bez salīdzinošas izpētes.

Valstu ietvaros policijas darbības koncepcijas un to pielietojumu praksē var apgūt, valstīm salīdzinot savas sistēmas un darba rezultātus. Darbības vērtējuma kritēriji ieviešami praksē Eiropas policijas darbības jomā. Līdz šim nav atrasta sistemātiska pieeja, kā to paveikt. Vēl vairāk, papildu ceļi informācijas vākšanai būtu pārveidojami sistemātiskā pieejā, lai iegūtu un izplatītu zināšanas, kas balstās uz zinātniski pētnieciskā darba rezultātiem. Pat atsevišķu problēmu jautājumu salīdzinošie pētījumi varētu būt solis pretī efektīva izvērtējuma izstrādei, pat ja netiktu lietots šis termins.

Papildu dimensija policijas zinātnē ir tā, kas vairāk sakņojas politikā, nevis teorijā. Apskatot jautājumu, kā policijas darbība saplūst un apvienojas dažādās Eiropas valstīs, var apsvērt, cik lielā mērā attīstība vienā ir bijusi veiksmīgāka nekā citās. Te viens no aspektiem ir policijas darbības efektivitātes izvērtēšana. [5]

Policijas izglītība un policijas apmācība

Boloņas procesam ir dziļa ietekme uz universitāšu/augstāko mācību iestāžu sistēmu Eiropā. Eiropas Savienības dalībvalstīs policijas apmācības un izglītības sistēma mainās, virzoties pretī Boloņas procesa rekomendāciju pieņemšanai. [11]

Policijā domas dalās par attieksmi pret turpmākās policijas izglītības attīstības risinājumiem. [7]

Policijas apmācība ietver procesu, kurā iegūst zināšanas, apgūst prasmes un iemaņas, lai varētu veikt specifiskus profesionālos uzdevumus.

Policijas izglītības mērķis arī ir zināšanas, prasmes un domāšanas veids, bet to māca, vairāk attīstot domāšanu, izpratni, tas ir vairāk vērst uz problēmu risināšanu un analīzi.

Policijas zinātne piedāvā palīdzību gan policijas izglītībai, gan policijas apmācībai. Saturs (policijas izglītības temati), metodoloģija (pētījumi un problēmu risināšanas metodes) un intelektuāla attīstība (kritiskā domāšana) ir sastāvdaļas saiknei starp policijas izglītību un policijas zinātni. Tas viss veicina un attīsta studentu spējas vispārīgāk, saskatīt attiecības un efektīvi darboties jaunās situācijās, ko pilnībā nevar vizualizēt vai definēt.

Policijas apmācība vairāk balstās uz praktisko pieredzi un praktiskām iemaņām, tomēr tā nebūtu jānošķir no policijas zinātnes.

Mūsdienu sabiedrībā, kas balstīta uz zināšanām, praktiskās iemaņas un prasmes var pamatot uz zināšanām, kas iegūtas no zinātnes un pētījumu rezultātiem, lai gan tās mērķis nav radīt zinātniskus ceļus problēmu risināšanai.

Policijas apmācību un izglītības sistēmas Eiropas Savienības dalībvalstīs parāda nepieciešamību sadarboties praktiskā darba veicējiem ar akadēmisko personālu, policijas darbiniekiem – ar pētniekiem.

Policijas zinātnes rezultātu īstenošana policijas praksē ir liels nākotnes izaicinājums.

Daži uzskata, ka būtu jānošķir policijas apmācība no policijas izglītības, sakot, ka policijas pētnieciskais darbs var brīvi attīstīties tikai tad, ja to veic zinātniski pētnieciskajos institūtos neatkarīgi no policijas. Citi aizstāv viedokli, ka jāintegrē policijas apmācība un izglītība, pārveidojot Eiropas Savienības nacionālās policijas akadēmijas par akreditētiem akadēmiskiem institūtiem augstskolu (universitāšu) sistēmā, tādā veidā padarot pozitīvo ietekmi, ko policijas pētījumi un augstākā izglītība atstāj uz policijas organizāciju, iespējami lielāku.

Boloņas process nodrošina šīs attīstības vispārīgo struktūru, kurā par akreditāciju ir atbildīgas nacionālas akreditācijas institūcijas.

Otra pieeja, kas ir sakritīga ar iepriekšminēto, ir izveidot Eiropas mēroga kopējas studiju programmas vadlīnijas policijas apmācībām un izglītībai. [1]

Development of Police Science in Europe

Abstract

Development of police science in Europe and related research results are presented in the published materials. Studies have been published presenting different opinions, but the majority view is that Europe should develop a police science as a separate branch of science.

The study aims to look at the development of police science in Europe, which could serve as the beginning of scientific debate on this issue.

Police science might be an instrument of integration, both nationally and internationally in the future. The perspectives of its development in Europe are dependent on both the academic and community policing activities.

Keywords: police, police science, police activity.

Literatūra

1. Garonskis, A. Eiropas policijas akadēmijas loma mūsdienu policijas darbinieku izglītošanā. *Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences "Policijas augstākās izglītības vadības problēmas" materiāli*. LPA, 2007, 11.–20. lpp.
2. Indrikovs, Z. Policijas jēdziens demokrātiskā valstī. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 3, 2007, 13.–21. lpp.
3. Matvejevs, A. Policijas institūta un policijas tiesību zinātnes veidošanās sākumi. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 1, 2007, 25.–32. lpp.
4. Matvejevs, A. Sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības jēdzienu definējums un analīze. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 2, 2007, 35.–46. lpp.
5. Matvejevs, A. Valsts policijas darbības efektivitātes vērtēšanas tiesiskie kritēriji. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 3, 2005, 60.–66. lpp.
6. Matvejevs, A. Policijas zinātnes attīstības daži aspekti. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 2, 2004, 35.–38. lpp.
7. Smits, S., Emodts, M. Saistība starp izglītību, pieredzi un policijas darba izpildi. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 2, 1999, 50.–53. lpp.
8. Vedīns, I. *Zinātne un patiesība*. Rīga: Avots, 2008, 15. lpp.
9. Goldstein, H. Improving policing: A problem-oriented approach. *Crime & Delinquency*, Nr. 25, 1979, p. 236–258.
10. *Perspectives of police science in Europe*. Final Report, European Police College, April, 2007, [sk. 2015. g. 26. janv.] Iegūts no: www.cepol.europa.eu/
11. Schindler, T. Die polizei auf dem weg nach Bologna. *Journal, Zeitschrift Für Polizeiwissenschaft und Polizeiliche Praxis*. Republik Österreich, Nr. 2, 2007, p. 25–40.

Tiesību vienpusēji atkāpties no līguma realizēšanas problemātika

Jānis Meija

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

Kopsavilkums

Raksta uzdevums ir sniegt ieskatu tiesību vienpusēji atkāpties no līguma realizēšanas problemātikā, kas pastāv, jo Latvijas civiltiesībās līgumu pildīšanas (*pacta sunt servanda*) civiltiesību pamatprincipam ir visai maz izņēmumu.

Rakstā izcelta problēmas praktiskā puse, kas saistās ar pārmērīgu zaudējumu, nevienlīdzīgām pušu attiecībām vai apstākļu maiņu. Rakstā analizēts pozitīvs piemērs – patērētāju kreditēšanas normatīvais regulējums.

Problēmas novitāti apliecina līgumtiesību starptautiskās unifikācijas tendences, un par tām pieaug publikāciju skaits. Secinot, ka Civillikumā paplašināmas līdzēju tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, autors piedāvā attiecīgu likumu grozījumu redakciju.

Atslēgvārdi: līguma saistošais spēks, *pacta sunt servanda*, tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, vienpusēja atkāpšanās no līguma, būtisks līguma pārkāpums.

Raksta mērķis

Raksta mērķis ir, izmantojot analītisko pētījumu metodi un analizējot Latvijas Republikas normatīvo regulējumu un tā praktisko piemērošanu, sniegt ieskatu tiesību vienpusēji atkāpties no līguma realizēšanas problemātikā, kas pastāv, jo Latvijas civiltiesībās līgumu pildīšanas (*pacta sunt servanda*) civiltiesību pamatprincipam ir visai maz izņēmumu.

Izceļot problēmas praktisko pusi, kas saistās ar pārmērīgu zaudējumu, nevienlīdzīgām pušu attiecībām vai apstākļu maiņu, kā pozitīvs piemērs rakstā analizēts patērētāju kreditēšanas normatīvais regulējums. Līgumtiesību starptautiskās unifikācijas tendences un par to pieaugošo publikāciju skaits apliecina problēmas šā brīža aktualitāti.

Rezultāti

Pacta sunt servanda principam ir noteicoša loma Latvijas Republikas Civillikuma [4] normu piemērošanā. Šis princips izteikts Civillikuma [4] 1587. pantā, kas noteic, ka tiesīgi noslēgts līgums uzliek līdzējam pienākumu izpildīt apsolīto, un ne darījuma sevišķais smagums, ne arī vēlāk radušās izpildīšanas grūtības nedod vienai pusei tiesību atkāpties no līguma, kaut arī atlīdzinot otram zaudējumus. Civillikuma [4] 1588. pants pastiprina minēto līdzēja pienākumu, paredzot, ka viena puse nevar atkāpties no līguma bez otras piekrišanas pat tad, ja pēdējā to neizpilda, un tādēļ, ka viņa to neizpilda.

Praksē jāsaprot ar minētā principa realizēšanas problēmām, piemēram, ja otra puse nepilda līguma noteikumus, ir ierobežotas tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, kā arī ir apgrūtināta iespēja slēgt citu līgumu par nesaņemto līguma priekšmetu.

Tāpat Civillikuma [4] 1587. un 1588. panta regulējums ir uzskatāms par netaisnīgu līgumos ar nesamērīgām pušu saistībām un dažos līgumos ar juridiskajām personām, kurām pēc līguma noslēgšanas pasludināts maksātnespējas process.

Tiesības vienpusēji atkāpties no līguma kā *pacta sunt servanda* principa izņēmums: *pacta sunt servanda* principa mērķis ir civiltiesiskās stabilitātes nodrošināšana, tomēr šo mērķi nepieciešams sabalansēt ar taisnīguma principu civiltiesiskajās attiecībās, ja būtiski mainījušies apstākļi, kas ietekmē saistību pildīšanas pienākumu. Slēdzot darījumus, kuros nodibinātās saistības izpildāmas ilgtermiņā, līdzējiem ir iespēja pieligt saistību izbeigšanas iespēju, pieļaujot situāciju, kurā sevišķi izmainās apstākļi. Puses, slēdzot līgumu, ņem vērā līguma noslēgšanas brīdī pastāvošos apstākļus. Tādēļ tiesības vienpusēji atkāpties pieļaujams pamatot vienīgi ar apstākļiem, kas var iestāties nākotnē.

Latvijas Republikas normatīvajos aktos noteiktās tiesības vienpusēji atkāpties no līguma izpildes un priekšlikumi normatīvā regulējuma uzlabošanai:

Civillikuma [4] 1589. pantā noteikts, ka vienpusēja atkāpšanās no līguma ir pieļaujama tikai tad, kad tā pamatota ar paša līguma raksturu vai kad to zināmos apstākļos atļauj likums, vai arī kad tāda tiesība bijusi noteikti pielīgta.

Civillikums [4] paredz tiesības vienpusēji atkāpties no līguma:

- 1) sakarā ar darījuma formas neievērošanu (CL 1475. panta otrā daļa, 1488. panta 3. punkts, 1489. pants);
- 2) pārmērīga zaudējuma gadījumā nomas un īres tiesiskajās attiecībās (CL 2170. pants);
- 3) pārāk zema aprēķina un plāna sagrozišanas gadījumā uzņēmuma līguma tiesiskajās attiecībās (CL 2229. pants).

Arī citi normatīvie akti regulē tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, piemēram, Publisko iepirkumu likuma [7] 67. panta otrās daļas 7. punkts paredz, ka iepirkuma līgumā norādāma kārtība, kādā pieļaujama atkāpšanās no līguma, Patērētāju tiesību aizsardzības likuma [6] 12. panta pirmajā daļā noteiktās atteikuma tiesības paredz patērētāja tiesības noteiktā termiņā vienpusēji atkāpties no līguma, Komerclikuma [5] 478. panta otrā daļa nosaka līdzēju tiesības vienpusēji atkāpties no franšīzes līguma, ja saistību izpilde kļuvusi pārmērīgi apgrūtināša objektīvu apstākļu izmaiņu dēļ.

Vienpusējas atkāpšanās tiesības no līguma nodalāmas no vienpusēja prasījuma tiesībām tiesas ceļā prasīt līguma atcelšanu, kas paredzētas, piemēram, Civillikuma [4] 1663. pantā, ja kreditors parādnieka nokavējuma dēļ vairs nav ieinteresēts līguma izpildīšanā, tad viņš var prasīt tā atcelšanu.

Civillikuma [4] 2040. pantā paredzētas tiesības izņēmuma veidā pēc vienas puses prasījuma atcelt pirkuma līgumu, ja viena puse bijusi piedabūta noslēgt līgumu vai nu ar otras ļaunprātību, vai ar viltu, vai ar spaidiem, pirktais lietas trūkumu dēļ, pamatojoties uz blakus nolīgumiem, ar kuriem paturēta atkāpšanās tiesība, un pārmērīgā zaudējuma dēļ, ko cieš viena vai otra puse.

Latvijas likumos nav tāda jēdziena “būtisks līguma pārkāpums”, taču UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principi, ANO Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem un Eiropas līgumu tiesību principi atzīst sarežģījumu izpausmes, kas tomēr parasti neved uzreiz pie tiesībām atkāpties no līguma.

Atšķirībā no Latvijas Civillikuma norādītajos aktos ietvertas divas citas risinājumu iespējas:

- 1) pagarinājuma noteikšana saistības izpildei;
- 2) sarunas par līguma pārveidošanu, grozišanu [2, 38].

Eiropas zinātnieki izstrādā vispārinātus noteikumus, ģenerālklauzulas par līgumu izpildē radušos sarežģījumu atrisināšanu [3, 68].

Tādēļ, secinot, ka Civillikumā paplašināmas līdzēju tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, attiecībā uz aplūkoto problemātiku Latvijas tiesību sistēmā apsverama iespēja Civillikuma 1588. pantu izteikt šādā redakcijā: “Viena puse nevar atkāpties no līguma bez otras piekrišanas pat arī tad, ja pēdējā to neizpilda, izņemot gadījumus, ja pēdējā, neizpildot līgumu, būtiski pārkāpj tā noteikumus.”

Iepriekšminētā kontekstā raksta turpinājumā tiks analizēts patērētāju kreditēšanas normatīvais regulējums, kas ir pozitīvs piemērs minētās problēmas speciālam regulējumam.

Ministru kabineta 2010. gada 28. decembra noteikumu Nr. 1219 “Noteikumi par patērētāja kreditēšanu” [8] 27. punktā norādīts, ka patērētājam pirms kreditēšanas līguma saistību uzņemšanās jābūt informētam par sekām, ja netiks veikts maksājums.

Tādējādi, ietverot kreditēšanas līgumā tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, pirmkārt, līgumā būtu jānorāda, konkrēti par kādu līguma punkta pārkāpumu piemērojamas tiesības vienpusēji atkāpties no līguma. Otrkārt, patērētājam jāizprot, vai katrā no uzskaitītajiem gadījumiem, kad līgumā ir paredzētas kredītiestādes tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, līgumsaistību izpilde tiek būtiski ietekmēta. Treškārt, patērētāju tiesību aizsardzības kontekstā, piemērojot Patērētāju tiesību aizsardzības likuma [6] 5. pantā noteikto līgumslēdzēju pušu tiesiskās vienlīdzības principu, jāizvērtē, vai kreditors prettiesiski sev par labu nav pielīdzis pārāk plašas un/vai nepamatotas tiesības vienpusēji atkāpties no patērētāju kredītlīguma.

Patērētāju tiesību aizsardzības likuma [6] 6. panta pirmā daļa nosaka: šādas kreditora pārāk plašas un / vai nepamatotas tiesības vienpusēji atkāpties no patērētāju kredītlīguma var tikt atzītas par netaisnīgu līguma noteikumu.

Lai panāktu, ka patērētāju kredītlīgumā ietvertās prasības kreditora tiesībām vienpusēji atkāpties no patērētāju kredītlīguma ir skaidras un abu līgumslēdzēju interēs atbilstošas, nepieciešams ievērot šādus nosacījumus:

- 1) tiesībām vienpusēji atkāpties no patērētāja kredītēšanas līguma jābūt konkrēti atrunātām līgumā, atsaucoties uz konkrētiem līguma pārkāpumiem, kas var izsaukt attiecīgu kreditora rīcību;
- 2) līguma pārkāpumiem jābūt precīzi noteiktiem, tie nedrīkst būt pārlietu plaši piemērojami, lietojot tādus formulējumus kā “jebkuri līguma pārkāpumi” vai “jebkura līguma noteikuma neizpilde”.

Ja minētais nav ievērots, tad šādi līgumā ietverti formulējumi ir prettiesiski un nevar būt par pamatu vienpusēji atkāpties no kredītēšanas līguma.

Turklāt jāņem vērā, ka patērētāju kredītēšanas līgumā jānorobežo nozīmīgi līguma pārkāpumi no maznozīmīgiem. Maznozīmīgi līguma pārkāpumi pēc būtības vispār neiespaido līgumā uzņemto saistību izpildi. Tādēļ, pielīgstot kreditoram tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, atsaucoties uz to, ka patērētājs, saskaņā ar līguma noteikumiem, piemēram, nav paziņojis par savas deklarētās dzīvesvietas maiņu 10 dienu laikā no dzīvesvietas maiņas brīža, patērētājs tiek nostādīts neizdevīgā stāvoklī attiecībā pret pakalpojuma sniedzēju saskaņā ar Patērētāju tiesību aizsardzības likuma [6] 5. panta otrās daļas 5. punktu un 6. panta trešās daļas 1. punktu, un šāds noteikums būtu uzskatāms par netaisnīgu līguma noteikumu.

Savukārt pie būtiskiem pārkāpumiem, kas var ietekmēt nozīmīgas kreditora intereses un var būt par pamatu kreditora tiesībām vienpusēji atkāpties no kredītēšanas līguma, pieskaitāma, piemēram, kredīta atmaksas vai procentu samaksas maksājumu kavēšana līguma saistību izpildi ietekmējošu laika posmu.

Kreditora tiesībām vienpusēji atkāpties no līguma jābūt samērīgām ar patērētāja pieļauto līguma pārkāpumu. Nav pieļaujams, ka patērētāja kredītēšanas līgumā tiek pielīgta kreditora tiesība vienpusēji atkāpties no šī līguma, ja, piemēram, savas saistības pret kreditoru nepilda galvotājs, kas galvojis par patērētāja saistībām.

Līgumā ir jābūt noteiktam, ka pirms kreditors realizē savas līgumā pielīgtais tiesības par vienpusēju atkāpšanos no patērētāja kredītēšanas līguma, viņam par to jābrīdina patērētājs noteiktā kārtībā un saprātīgā termiņā.

Uzskaitot līguma noteikumus gadījumus, kādos kreditoram ir tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, būtu jāņem vērā fakts, vai patērētājam uzliktais pienākums neierobežo patērētāja likumīgās tiesības. Tāpēc pirms patērētāja kredītēšanas līguma vienpusējas uzteikšanas, kreditoram būtu ieteicams izmantot citus, mazāk patērētāju ietekmējošus līdzekļus patērētāja pieļautā līguma pārkāpuma novēršanai.

Bez patērētāju kredītēšanas normatīvā regulējuma attīstīšanas, likumdevējam būtu jāturpina Civillikuma modernizācija, kurā likumdevējam jāņem vērā līgumtiesību tiesību unifikācijas dokumenti – priekšlikums regulai “Par vienotiem Eiropas tirdzniecības noteikumiem” (CESL), kopējā modeļa projekts (*Draft Common Frame of Reference* (DCFR)) un citu starptautisko tiesību unifikācijas dokumenti [1]. Tomēr šim

izmaiņām un to piemērošanai Latvijas Republikas tiesu praksē jābūt pārdomātai un iepriekš pietiekami publiski apspriestai, jo pirmskara Latvijas Republikas likumdevēja iedibinātai civiltiesisko attiecību stabilitātei ir neatsverama nozīme Civillikuma normu piemērošanā.

Enforcement Problems of the Right to withdraw from a Contract Unilaterally

Abstract

The aim of the article is to provide an insight into problems of the right to withdraw from a contract unilaterally that exist because the Civil Law of Latvia has very few exceptions to the basic principle of contract filling (*pacta sunt servanda*).

The article highlights the practical side of the problem due to excessive loss, unequal relationship between the parties or a change of circumstances. Legal regulation of consumer creditation is analyzed in the article as a positive example.

The international unification trends of the Contract Law and the growing number of publications confirm the novelty of the problem. Concluding that the rights of parties to withdraw from a contract unilaterally should be extended in the Civil Code, the author proposes amendments to the relevant version of the laws.

Keywords: change of circumstances, *pacta sunt servanda*, right to withdraw from a contract unilaterally.

Literatūra

1. Torgāns, K. *Saistību tiesības*. I daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 68. lpp.
2. Kalniņa, V. Tiesības vienpusēji atkāpties no pirkuma līguma un to attīstīšana Civillikumā. *Jurista Vārds*, Nr. 40 (842), 2014. g. 14. okt.
3. Torgāns, K. *Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiskā regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējamā ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju*. Zinātnisks pētījums. Rīga: Zvērinātu advokātu birojs "Lejiņš, Torgāns un Partneri", 2007, 38. lpp.
4. Civillikums. [1937. g. 28. janv.] *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 1937. g. 20. febr.
5. Komerclikums. [2000. g. 13. apr.] *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 185/160 (2069/2071).
6. Patērētāju tiesību aizsardzības likums. [1999. g. 18. marts.] *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104/15 (1564/1565).
7. Publisko iepirkumu likums. [2006. g. 6. apr.] *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65 (3433).
8. Ministru kabineta 2010. gada 28. decembra noteikumi Nr. 1219 "Noteikumi par patērētāja kredīšanu". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 2 (4400).

Līgums par bērna izglītošanu izglītības iestādē un disciplīnas pārkāpumu novēršana

Ivans Jānis Mihailovs

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Komunikācijas fakultāte, Latvija*

Kopsavilkums

Viena no nopietnākajām izglītības problēmām mūsdienu Latvijā ir dažu izglītojamo nihilistiskā uzvedība, ignorējot atzītās uzvedības normas un apdraudot citu personu psihoemocionālo labklājību, veselību, drošību un dzīvību. Ir pietiekami grūti samērot vairākuma (piemēram, klases) un mazākuma (t. s. problēmbērna) intereses, īpaši ja viens izglītojams apdraud vai traucē mācību procesu visai klasei.

Rakstā ir analizēti normatīvo aktu grozījumi, kas ir vērsti uz agresīvas uzvedības pārtraukšanu, vienlaikus paredzot noteikt atbalstu izglītojamajam – pārkāpējam. Tomēr ieviestais jauninājums tiesiskajā regulējumā rada virkni problēmu, t. i., šobrīd ir atļauts individuāli strādāt ar agresīvu izglītojamo, paredzot iespēju noteikt papildu atbalsta pasākumus, kā arī iesaistīt problēmas risināšanā pašvaldību. Tomēr joprojām galvenā problēma, lai veiksmīgi izmantotu normatīvajos aktos noteiktos instrumentus, ir finanšu un kompetento personālrեսursu trūkums, kā arī nepietiekamas izglītības iestāžu darbinieku juridiskās un pedagoģiskās zināšanas. Tāpēc mēģinājumi ierobežot konkrēta izglītojamā agresīvu uzvedību var novest pie jauniem pārkāpumiem vai problēmām.

Viena no iespējām, kura līdz šim nav pietiekami izmantota, lai mazinātu disciplīnas pārkāpumus vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestādēs, ir līgums par bērnu izglītošanu izglītības iestādē.

Atslēgvārdi: disciplīna, līgums par bērna izglītošanu izglītības iestādē, disciplīnas pārkāpumu novēršana, izglītojamie, problēmbērni.

Ievads

Viena no nozīmīgākajām problēmām vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestādēs ir izglītības iestādes iekšējās kārtības noteikumu ievērošana un izglītojamā pienākumu apzinīga un godprātīga pildīšana. Šobrīd gandrīz katra izglītības iestāde ir

“spiesta” izlietot ievērojamus resursus, lai cīnītos ar t. s. disciplīnas pārkāpumiem, piemēram, mācību stundu/nodarbību neapmeklēšanu bez attaisnojoša iemesla (bastošanu), mājas darbu nepildīšanu, smēķēšanu un alkoholisko dzērienu lietošanu izglītības iestādē, pedagogu un citu izglītības iestāžu darbinieku prasību ignorēšanu u. c., dažiem izglītojamajiem (dažādu veselības, audzināšanas, sociālo, psiholoģisko u. c. problēmu dēļ) atklāti ignorējot vispāratzītās uzvedības normas, ar savu nihilistisko un būtībā prettiesisko uzvedību apdraudot citu personu veselību, psihemocionālo labklājību, drošību, dzīvību, traucējot mācību un audzināšanas procesu.

Turklāt bieži vien disciplīnas problēmas parādās jau pirmsskolā vai sākumskolā, tostarp pašam pārkāpējam pietiekami labi apzinoties, ka sava vecuma dēļ viņš faktiski paliks nesodīts (piemēram, ignorējot mutiskos aizrādījumus, kā arī no noteikta vecuma apzinoties, ka no izglītības iestādes līdz pamatizglītības ieguvei vai 18 gadu sasniegšanai faktiski nav iespējams izglītojamo atskaitīt, savukārt audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana ir pietiekami komplicēta, laikietilpīga procedūra (Likums “Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”). Arī vecāki šajās problēmsituācijās vai nu nostājās pārkāpēja pusē (faktiski aizstāvēt savu bērnu), vai dažādu sociālo, finanšu vai veselības problēmu dēļ pietiekami maz interesējas par savu bērnu, vai arī uzskata, ka izglītības iestādei ir jārisina tās problēmas, kuras nespēj atrisināt paši vecāki ģimenē.

Izglītības likuma 1. panta 4. punktā ir noteikts, ka **izglītība** ir sistematizētu zināšanu un prasmju apguves un attieksmju veidošanas process un tā rezultāts. **Izglītības process** ietver mācību un audzināšanas darbību. **Izglītības rezultāts** ir personas zināšanu, prasmju un attieksmju kopums (Izglītības likums). Tādējādi audzināšanas darbs, uzvedības noteikumu izveide un ievērošana, kā arī disciplīnas nodrošināšana, disciplīnas pārkāpumu un to iespējamības novēršana izglītības iestādē, ir neatņemams mūsdienu izglītības komponents.

Šajā kontekstā ir jāatzīmē 2013. gada augusta beigās publicētā “DNB Latvijas barometra” pētījuma rezultāti, kas liecina, ka lielākā daļa aptaujāto par vissteidzamāk risināmo problēmu Latvijas vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestādēs uzskata disciplīnas trūkumu izglītojamo vidū (“DNB Latvijas barometrs” Nr. 61, [Izglītība](#)).

Jāatzīmē, ka šis raksts turpina autora iesākto pētījumu par vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestāžu izglītojamo drošības, disciplīnas un kavējumu novēršanas problēmām (Mihailovs, 2012; Mihailovs, 2014).

Raksta mērķis – analizēt disciplīnas pārkāpumu novēršanas tiesiskā regulējuma aktuālos aspektus vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestādēs, kā arī analizēt iespējas izmantot līgumu par bērna izglītošanu izglītības iestādē kā vienu no audzināšanas līdzekļiem.

Materiāls un metodes – normatīvo aktu un to projektu analīze, izglītības vadības prakses analīze.

Rezultāti

Audzināšanas jautājumu aktualizācija vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestādēs ir notikusi aptuveni pirms pieciem gadiem (līdz tam audzināšana bija it kā palikusi izglītības iestāžu darbības “novārtā” (Špona, Čamane, 2009), tostarp izglītojamo un izglītības iestāžu darbinieku drošības garantiju kontekstā).

Izglītības un zinātnes ministrija, reaģējot uz vairākiem sabiedrības uzmanību piesaistījušiem notikumiem (pārsvarā vardarbības izpausmēm izglītības iestādēs), 2012. gada vasarā izstrādāja Ministru kabineta noteikumu projektu “Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 24. novembra noteikumos Nr. 1338 **“Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos”**”, paredzot, ka, pamatojoties uz pedagoģiskās padomes ieteikumu, izglītības iestādes direktors agresīviem bērniem, kuri apdraud citu personu veselību un drošību, var noteikt aizliegumu uz laiku (līdz vienam mēnesim) apmeklēt izglītības iestādi, t. i., noteikt pamatizglītības programmā paredzētā satura apguvi ģimenē. Ja mēneša laikā nebūs iespējams atrisināt problēmsituāciju, izglītības iestādes direktors var pagarināt aizliegumu par diviem mēnešiem.

Lai gan šis noteikumu projekts ir izraisījis samērā plašas speciālistu un sabiedrības diskusijas, vērtējot to dažādi, kā liecina pētījumi, “vairāk nekā puse jeb 56% Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vecumā no 18 līdz 55 gadiem atbalsta ieceri apmācīt agresīvos skolēnus mājās” (aptauja: lielākā daļa iedzīvotāju atbalsta ieceri agresīvos skolēnus apmācīt mājās), faktiski redzot to kā vienīgo risinājumu citu izglītojamo drošības garantēšanai.

Tomēr šāda regulējuma ieviešana varēja radīt vairākas būtiskas problēmas:

1. Lai gan mācības bija paredzēts organizēt ģimenē, nodrošinot pedagogu konsultācijas, šajā situācijā bērnam faktiski bija liegta pamatizglītības ieguve pilnā apjomā (kas negatīvi varēja ietekmēt turpmāko mācību procesu), kā arī varēja tikt traucēta bērna adaptācija un socializācija klasē / izglītības iestādē. Vienlaikus nebija skaidrs, kā šajā gadījumā tiks nodrošināta atbilstošo speciālistu, piemēram, sociālā pedagoga, psihologa, logopēda, ārsta, mērķtiecīga un regulāra palīdzība? Ko darīt, ja bērns ir ar speciālām vajadzībām un agresīvu uzvedību izraisa veselības traucējumi? Jāņem vērā, ka daļa t. s. problēmbērnu, kuri neievēro uzvedības noteikumus izglītības iestādē, pietiekami labi mācās, “ar prieku iet skolā”.
2. Ir diskutabli, vai atrašanās ģimenē, mājās, kur ir atšķirīgs dienas režīms un disciplīnas prasības, veicinās izglītības iestādes iekšējās kārtības ievērošanu, ļaus sekmīgāk risināt komunikācijas problēmas ar citiem bērniem un pieaugušajiem, kā arī neveicinās vēl lielāku problēmbērnu atstumtību. Turklāt jāņem vērā, ka bieži vien t. s. problēmbērni nāk no problemātiskām ģimenēm.
3. Nebija skaidrs, kā tiks nodrošināta pienācīga bērna uzraudzība, ja vecāks / vecāki, kuri nav audzināšanas speciālisti, strādā, dzīvo ārzemēs, vai arī, ja vecāki nespēj tikt galā ar bērnu, bērnam klaji ignorējot savu vecāku viedokli, vērtību sistēmu utt.

4. Nebija skaidrs, kā tiks nodrošināta bērna reintegrācija izglītības iestādē, klasē, grupā, pēc šī “attaisnotā” kavējuma. Vai skolēna prombūtne sekmēs bērna disciplīnu, mainīs viņa uzskatus un vērtību sistēmu? Vai izglītības programmas apguve ģimenē netiks uztverta par izglītības iestādes kolektīva bezspēcības atzīšanu?
5. Aizliegums uz laiku (līdz vienam mēnesim) apmeklēt izglītības iestādi, t. i., izglītības iestādes direktora lēmums noteikt pamatzglītības programmā paredzētā satura apguvi ģimenē, ir satura izvēles administratīvais akts. Līdz ar to aktualizējas jautājums par izglītības iestādes administrācijas juridiskajām zināšanām, lai spētu kvalitatīvi sagatavot un atbilstoši pamatot šādu administratīvo aktu. Turklāt, ja šis administratīvais akts tiktu apstrīdēts, problēmas risināšana kavētos.

Ņemot vērā vairākus argumentus, kuri tostarp ir minēti šajā rakstā, izstrādātā Ministru kabineta noteikumu projekta virzība tika apturēta. Tādējādi šobrīd Latvijā nepastāv iespējas (pretēji vairāku valstu – Kanādas, Lielbritānijas, Vācijas, Somijas noteiktajam) kaut uz laiku aizliegt agresīvajam izglītojamajam apmeklēt izglītības iestādi.

2013. gada pavasarī tika izstrādāts **jauns Ministru kabineta noteikumu projekts** “Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 24. novembra noteikumos Nr. 1338 “Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos”” (pieņemti 2013. gada 21. maijā), kurā tika noteikts: ja pedagogs konstatē, ka izglītojamais rada apdraudējumu citiem, viņš par to informē izglītības iestādes direktoru, kurš, ja nepieciešams, nodrošina, ka izglītojamajam tiek mainīta mācību vieta, t. i., viņam tiek nodrošināta cita telpa, kurā viņu pieskata izglītības iestādes atbalsta personāls vai kāds cits pedagogs (mācības citā telpā tiek nodrošinātas vienu mācību stundu vai pilnu mācību dienu). Par radušos situāciju izglītības iestādes direktors informē izglītojamā vecākus, tostarp norādot par nepieciešamību sadarboties ar izglītības iestādi.

Ievērojot situācijas nopietnību, izglītības iestādes direktors nosaka **atbalsta personāla pienākumus**, lai veicinātu turpmāko sadarbību ar izglītojamo un viņa vecākiem, izstrādātu atbalsta pasākumus atbilstīgi izglītojamā vajadzībām un situācijai, tostarp pēc vajadzības pieaicinot nepieciešamos speciālistus, un sadarbojoties ar izglītības iestādes dibinātāju – pašvaldību (Ministru kabineta 2009. gada 24. novembra noteikumi Nr. 1338 “Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos”; Ministru kabineta noteikumu projekta “Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 24. novembra noteikumos Nr. 1338 “Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos”” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)).

Tomēr arī šis risinājums izglītības iestāžu vadības praksē rada vairākas problēmas, piemēram, ko darīt, ja agresīvais izglītojamais atsakās pakļauties pedagoga vai izglītības iestādes direktora norādījumam un mainīt mācību telpu (vai šajā gadījumā mācību telpa

ir jāmaina visai klasei), ko darīt, ja izglītības iestādē nav atbalsta personāla un no tiešo pienākumu pildīšanas brīvo pedagogu, kuri varētu strādāt ar “izolēto” izglītojamo, cik bieži šādā veidā izglītojamo var izolēt (jo izglītības iestāžu darbības praksē ir gadījumi, kad izglītojamajam vairāku mēnešu laikā katru dienu tiek mainīta mācību vieta), kādi dokumenti ir nepieciešami, lai fiksētu šādu situāciju (pedagoga ziņojums par izglītojamo pārkāpumiem, izglītības iestāžu direktora rīkojums par mācību vietas maiņu un atbildīgo darbinieku pienākumiem, strādājot ar šo izglītojamo, sarakste ar vecākiem un pašvaldību, individuālais mācību plāns vai atbalsta pasākumu plāns, citi dokumenti)? Vai šajā gadījumā izglītības iestādei ir pietiekama kapacitāte, lai risinātu šīs problēmas? Vai izglītības iestāde atbalsta pasākumu īstenošanas gaitā ir tiesīga noteikt izglītojamajam pienākumu apmeklēt / konsultēties pie speciālistiem, kas nestrādā šajā izglītības iestādē, bet, piemēram, strādā pašvaldībā vai citā iestādē, ar kuru ir noslēgts sadarbības līgums? (Metodiskie ieteikumi darbā ar skolēniem, kuriem ir agresīvā uzvedība, 2012.)

Ir pietiekami grūti samērot vairākuma (piemēram, klases) un mazākuma (problēm-bērna) intereses, īpaši ja viens bērns fiziski apdraud apkārtējos un traucē mācību procesu visai klasei/izglītības iestādei. Tomēr, kā jau ir norādīts, piedāvājot ieviest šāda problēmbērna atbalsta pasākumu kopumu, pēc būtības palika nerisinātas vairākas citas problēmas.

Jāatzīmē, ka jau 2008. gadā autors ir izteicis priekšlikumu izstrādāt izglītības iestāžu kavētājiem un izglītojamajiem, kuriem ir būtiskas uzvedības un audzināšanas problēmas, īpašu **socialās audzināšanas / korekcijas programmu** (nosaukums ir diskutējams), kuru varētu īstenot dažas izglītības iestādes (piemēram, viena lielajā pašvaldībā vai pašvaldību grupā), piedāvājot šīm personām palīdzību (t. sk. nepieciešamo speciālistu atbalstu) un izglītības ieguves iespējas. Turklāt izglītojamo varētu pārcelt šajā programmā bez vecāku piekrišanas, pamatojoties uz pedagoģiskās padomes ieteikumu, saskaņojot šādu pārcelšanu ar pašvaldību un, ja, piemēram, nepieciešams valsts līmenī, ar Valsts Bērnu tiesību aizsardzības inspekciju (plašāk sk. Mihailovs, 2012).

Kā vēl vienu izeju disciplīnas problēmu risināšanai izglītības iestādē, autora skatījumā, var izmantot jau šobrīd normatīvajā aktā noteikto iespēju **slēgt ar izglītības iestādi līgumu** par bērna izglītošanu un aprūpi (ko pašreiz paredz Izglītības likuma 57. panta 3. punkts). Lai gan pašreiz šāda līguma slēgšana ir paredzēta kā vecāka tiesības bērna izglītošanas nodrošināšanai, tā būtu paplašināma. Pašlaik, pēc autora rīcībā esošās informācijas, šādu līgumu slēgšanu praktizē aptuveni 3% vispārējās izglītības iestāžu un dažas profesionālās izglītības iestādes, kuras šo praksi vērtē kā veiksmīgu.

Raksta autora skatījumā šajā līgumā, kuru var slēgt izglītības iestāde un vecāks / vecāki, bet, piemēram, no 11 gadiem (laiks, no kura var piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus) arī izglītojamais (likums “Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”), varētu detalizēt pušu savstarpējās tiesības un pienākumus (jo normatīvie akti regulē tikai vispārējā rakstura jautājumus), savukārt nepieciešamības gadījumā šo līgumu varētu parakstīt arī pašvaldība, kurai saskaņā ar likuma “Par

pašvaldībām” 15. panta 4. punktā noteikto, ir autonomā funkcija “gādāt par iedzīvotāju izglītību” (iedzīvotājiem noteikto tiesību nodrošināšana pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iegūšanā (likums “Par pašvaldībām”)), kā arī noteikt pušu atbildību, dažādus atbalsta pasākumus un strīdu risināšanas mehānismus (piemēram, attīstot mediāciju izglītības iestādēs). Šāds līgums būtu nozīmīgs instruments, nosakot izglītības iestādes un vecāku savstarpējās sadarbības principus, ka arī veicinot gan pašā izglītojamā, gan viņa vecāku atbildību, izglītojamā tiesisko uzvedību un izglītības iestādē noteiktās iekšējās kārtības ievērošanu.

Vienlaikus raksta autors apzinās, ka minētais līgums nebūs universāls instruments visu disciplīnas problēmu risināšanai izglītības iestādē, drīzāk tam piemīt morāla (un arī juridiska) rakstura spēks (ietekme), uzlabojot pušu komunikāciju un samazinot gadījumus, kad pārkāpējs ne tikai izvairās no atbildības par izdarīto, bet dažreiz, dažādu iemeslu dēļ (kā norāda paši pedagogi – viņu aizņemtības un laika trūkuma, kā arī juridisko zināšanu nepietiekamības dēļ) viņam pat netiek aizrādīts, kā arī pārkāpējs un viņa vecāki neatzīst vai ignorē izglītības iestādes centienus noteikt problēmbērnam atbalsta pasākumus.

Secinājumi

Latvijas Republikā līdz šim ir noteiktas tikai vispārēja rakstura prasības izglītojamā uzvedībai un audzināšanai izglītības iestādē, atstājot izglītības iestāžu autonomai kompetencei vairāku būtisku audzināšanas, disciplīnas un uzvedības jautājumu risinājuma izvēli un attiecīgu noregulējumu.

Šobrīd spēkā esošie disciplīnas pārkāpumu novēršanas normatīvie akti un mehānismi ir nepilnīgi vai ir pietiekami komplikēti, piemērošanas procesā prasot gan juridiskās zināšanas un izglītības iestāžu vadības zināšanas, gan finanšu un cilvēkresursus, kuru trūkums vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestādēs ir acīmredzams. Arī izglītības iestāžu dibinātāji – pašvaldības – dažādu iemeslu dēļ šobrīd nespēj pietiekami atbalstīt izglītības iestādes, to vadītājus/kolektīvu.

To pietiekami spilgti apliecināja t. s. Jaunjelgavas gadījums. Viena izglītojamā vardarbība parādīja izglītības iestādes, pašvaldības, tiesībsargājošo iestāžu darbinieku zināšanu trūkumu un nespēju risināt situāciju pēc būtības, kā arī faktiski noveda pie vainīgās personas un viņas vecāku tiesību pārkāpumiem, tostarp vismaz daļēji ļaujot izvairīties no atbildības (piemēram, sk. *Piekāst likumu*, 2013).

Kopumā jaunpieņemtais tiesiskais regulējums, nosakot izglītības iestādes direktora rīcību, ja izglītojamais apdraud savu vai citu personu drošību, veselību vai dzīvību, šobrīd pilnībā nesasniedz savu mērķi un ir pārskatāms, meklējot jaunus ceļus (t. sk. pedagoģiskos un tiesiskos) kā nodrošināt izglītojamo drošību un novērst disciplīnas pārkāpumus izglītības iestādēs. Viens no šādiem risinājumiem ir nepieciešamība pilnveidot līguma par bērna izglītošanu izglītības iestādē regulējumu izglītību regulējošos normatīvajos aktos, kā arī popularizēt šī līguma piemērošanas praksi.

Contract for a Child's Education in Educational Establishment and Prevention of Breaches of Discipline in Latvia

Abstract

One of the most serious social and educational problems in contemporary Latvia is the nihilistic behaviour of particular educates ignoring the established legal order and endangering the psycho-emotional welfare, health, safety, life of other persons. It is extremely hard to balance the interests of the majority (a class) and the minority (a problem child); especially in case a single child disturbs the study process for the entire class.

The aim of the topic is to analyse actual aspects of the prevention of breaches of discipline in general and vocational educational establishments and the possibilities to use a contract for a child's education as an upbringing tool.

Materials and methods used in the study include the analysis of regulations and its projects, Educational Management Practice.

In summer 2012, the Latvian society was debating about the proposal of the Ministry of Education and Science, which provides that, basing on the suggestion of the school board, the head of an educational establishment can impose a ban on aggressive children who endanger the health or safety of other persons – to prohibit them to attend the educational establishment for a definite time period (up to a month), i.e., to order in their families the acquisition of the educational content provided in the basic education programme. In case it is impossible to solve the problem situation within a month, the principal of the educational establishment can extend the ban up to two months.

This solution was not approved; therefore, in spring 2013 the proposal was elaborated and accepted, providing the possibility to isolate the aggressive educatee with the implementation of special social-pedagogic support.

Such a solution can cause several essential problems: mostly human and finance resources and legal and pedagogical knowledge of the administration and support staff of educational institutions, working separately with this aggressive educatee.

Therefore, new regulation, protecting educatees' safety, is quite human and optimal, but much more complicated is the implantation of this regulation in the educational establishments.

One possibility, which has so far been under-utilized to minimize breaches of discipline in general and vocational educational establishments, is a contract for a child's education in educational establishment.

Keywords: discipline, contract for a child's education in educational establishment, discipline breach prevention, educatees, problem children.

Literatūra

1. *Aptauja: lielākā daļa iedzīvotāju atbalsta ieceri agresīvos skolēnus apmācīt mājās*, [skatīts 14.01.2015.]. Iegūts no: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/aptauja-lielaka-dala-iedzivotaju-atbalsta-ieceri-agresivos-skolenus-apmacit-majas.d?id=42601492>
2. *Izglītība. DNB Latvijas barometrs*, Nr. 61. [skatīts 14.01.2015.]. Iegūts no: https://www.dnb.lv/sites/default/files/dnb_latvian_barometer/documents/2012/dnb-latvijas-barometrs-petijums-nr61.pdf
3. *Grozījums Ministru kabineta 2009. gada 24. novembra noteikumos Nr. 1338 "Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*, [skatīts 14.01.2015.]. Iegūts no: mk.gov.lv/doc/2005/IZMAnot_1207012_drosiba.764.docx
4. *Izglītības likums*, [skatīts 14.01.2015.]. Iegūts no: <http://likumi.lv/doc.php?id=50759>
5. *Likums "Par audzināšanas rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem"*, [skatīts 14.01.2015.]. Iegūts no: <http://likumi.lv/doc.php?id=68489>
6. *Likums "Par pašvaldībām"*, [skatīts 14.01.2015.]. <http://likumi.lv/doc.php?id=57255>
7. *Metodiskie ieteikumi darbā ar skolēniem, kuriem ir agresīva uzvedība*, [skatīts 14.01.2015.]. Iegūts no: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/Ministrija/2012/Peetijums_agresiiva_uzv_2012.pdf
8. Mihailovs, I. J. *Legal Culture of the Latvian Youth: Example of the Senior-Grade Elementary School Pupils*. Vilnius: Mykolas Romeris University, 2012. 160 p.
9. Mihailovs, I. J. Skolēnu drošība un mācību disciplīnas pārkāpumu novēršanas aktuālie aspekti vispārējās izglītības iestādēs. 7. starptautiskā zinātniskā konference *Teorija praksei mūsdienu izglītībā*. – Rīga: Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija, 2014, 100.–105. lpp.
10. Mihailovs, I. J. Audzināšanas darbs vispārējās izglītības iestādēs Latvijā: organizēšanas un īstenošanas problēmas. Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences *Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2013* materiāli. I daļa. Socioloģijas aktualitātes. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds "Saule", 2014, 37.–46. lpp.
11. *Ministru kabineta 2009. gada 24. novembra noteikumi Nr. 1338 "Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos"*, [skatīts 14.01.2015.]. Iegūts no: <http://likumi.lv/doc.php?id=201106>
12. *Ministru kabineta noteikumu projekta "Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 24. novembra noteikumos Nr. 1338 "Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)"*, [skatīts 2015-14-01]. Iegūts no: www.mk.gov.lv/doc/2005/IZMAnot_190313_drosiba.591.doc
13. *Piekāst likumu. Jurista Vārds*, 2013, 4. jūn.
14. Špona, A., Čamane, I. *Audzināšana. Pašaudzināšana. Teorija, pieredze, prakse*. Rīga: RaKa, 2009. 260 lpp.

Atjaunojamo energoresursu tiesiskuma nodrošinājums

Kristīne Šeļepova

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Juridiskā fakultāte, Latvija*

Kopsavilkums

Energoresursu pieejamība ir garantija valsts ekonomiskajai attīstībai un labklājībai. Latvijas elektroenerģijas tirgus pēdējā desmitgadē piedzīvo būtiskas pārmaiņas. Eiropas Savienības regulu un direktīvu harmonizācija nacionālajos normatīvajos aktos ir veicinājusi Latvijas elektroenerģijas tirgus liberalizāciju, kā arī atjaunojamo energoresursu izmantošanas paplašināšanu Latvijā. Raksta mērķis ir apzināt atjaunojamo energoresursu tiesisko regulējumu, tā atbalsta shēmas un problemātiku. Raksta autore skaidro, vai šo tiesību aizsardzības līmenis ir pietiekams, vai ir pieņemtas nepieciešamās materiālo tiesību normas, kā arī vai ir pietiekoši tiesiskie līdzekļi, kas nodrošina šo tiesību aizsardzības ievērošanu, kā arī nākamos soļus energoresursu liberalizācijas posmos. [1]

Atslēgvārdi: atjaunojamie energoresursi; energoresursu tirgus; elektroenerģijas ražošana.

Ievads

Atbalsts atjaunojamo energoresursu izmantošanai pastāv visās Eiropas Savienības valstīs. Starp Baltijas valstīm atbalsts atjaunojamiem energoresursiem un efektīvai koģenerācijai, un bāzes jaudām vislielākais ir Lietuvā un Latvijā, bet vismazākais – Igaunijā. AS “Latvenergo” kā publiskajam tirgotājam ir normatīvajos aktos uzlikts pienākums iepirkt elektroenerģiju no ražotājiem, kas elektroenerģiju ražo, izmantojot atjaunojamus energoresursus, un koģenerācijā. Normatīvie akti nosaka arī kārtību, kādā publiskajam tirgotājam šā iepirkuma papildu izmaksas tiek kompensētas – visi elektroenerģijas galalietotāji proporcionāli to elektroenerģijas patēriņam maksā obligātā iepirkuma komponenti, kuras aprēķina metodiku nosaka regulators. Elektroenerģijas tirgus likumā ir nostiprināts mērķis atjaunojamo energoresursu īpatsvara palielinājumam Latvijas elektroenerģijas patēriņā.

Pamatojoties uz nozares specifiku un to, ka darba tēmai nav plašas publikācijas, autore darba rakstīšanā izmantoja gan Eiropas Savienības direktīvas, gan Latvijas Republikas likumus un Ministru kabineta noteikumus, kā arī praktisko darba pieredzi, kas gūta darba tiesiskajās attiecībās enerģētikas nozarē jau kopš 2007. gada.

Atbalsta tiesiskais mehānisms elektroenerģijas ražošanai no atjaunojamiem energoresursiem

“Par atjaunojamajiem energoresursiem (AER) uzskata vēju, ūdeni, saules starojumu, biomasu (koksni, salmus, biogāzi, biodegvielu), zemes siltumu, viļņus, kā arī paisuma – bēguma procesus. Latvijā atjaunojamie energoresursi aizņem vienu trešo daļu primāro energoresursu bilancē, un divi visvairāk izmantotie atjaunojamo energoresursu veidi ir koksne un hidroresursi. Vēja enerģija un biogāze tiek izmantota ievērojami mazākā apmērā. Saules enerģiju šobrīd izmanto tikai ļoti nelielos apjomos pilotprojektu formā. Atjaunojamie energoresursi var tikt izmantoti tieši vai arī pastarpināti, piemēram, no biomasas iegūstot transporta degvielas un cita veida šķidro kurināmo”. [2]

Atjaunojamajiem energoresursiem ir svarīga loma Eiropas Savienības politikā. Tā ir saistīta ar šo resursu izmantošanas pozitīvo ietekmi vairākos aspektos: iespējams ietaupīt fosilos energoresursus; samazināt izmešu daudzumu atmosfērā, augsnē un ūdenī; atjaunojamie energoresursi ļauj dažādot enerģijas ieguves veidus un avotus, izmantot vietējos resursus, tādējādi paaugstinot energoapgādes drošību un samazinot atkarību no enerģijas importa; atjaunojamo energoresursu izmantošana ļauj samazināt politiskos, vides un ekonomiskos riskus, kas pastāv uz fosiliem energoresursiem balstītā energoapgādes sistēmā; tā kā atjaunojamie energoresursi lielākoties ir vietējie resursi, tiek veicināta reģionālā attīstība – radītas jaunas darbavietas, attīstās lauksaimniecība, mežsaimniecība, apstrādes rūpniecība un ar atjaunojamo energoresursu tehnoloģijām saistītā pētniecība.

Latvijā par speciālajiem atjaunojamās enerģijas jomu regulējošiem normatīvajiem aktiem ir uzskatāms 1998. gada 3. decembra Enerģētikas likums, 2005. gada 5. maija Elektroenerģijas tirgus likums un saskaņā ar to izdotie Ministru kabineta 2010. gada 16. marta noteikumi Nr. 262 “Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu, izmantojot atjaunojamus energoresursus, un cenu noteikšanas kārtību” un Ministru kabineta 2009. gada 10. marta noteikumi Nr. 221 “Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu un cenu noteikšanu, ražojot elektroenerģiju koģenerācijā”, kā arī 2000. gada 19. oktobra likums “Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem” un saskaņā ar to izdotie Ministru kabineta noteikumi.

Saskaņā ar Eiropas Parlamenta un Padomes 2009. gada 23. aprīļa Direktīvu 2009/28/EK “Par atjaunojamo energoresursu izmantošanas veicināšanu”, ar ko groza un sekojoši atceļ Direktīvas 2001/77/EK un 2003/30/EK, Latvijai noteiktais vispārējais mērķis ir palielināt no AER saražotās enerģijas īpatsvaru kopējā enerģijas bruto galapatēriņā līdz 40% 2020. gadā. Direktīvas 25. pants nosaka: “Dalībvalstīm ir atšķirīgs atjaunojamo energoresursu potenciāls, un tās izmanto dažādas atbalsta shēmas

atjaunojamo energoresursu atbalstam valsts mērogā. Lielākā daļa dalībvalstu piemēro atbalsta shēmas, ar kurām nodrošina priekšrocības vienīgi tai enerģijai no atjaunojamajiem energoresursiem, ko ražo to teritorijā. Lai valsts atbalsta shēmas pareizi darbotos, ir būtiski, lai dalībvalstis varētu kontrolēt savu valsts atbalsta shēmu ietekmi un izmaksas atbilstīgi savam atšķirīgajam potenciālam. Svarīgs līdzeklis, kā panākt šajā direktīvā noteikto mērķi, ir nodrošināt valsts atbalsta shēmu pareizu darbību atbilstīgi Direktīvai 2001/77/EK, lai tādējādi saglabātu ieguldītāju uzticību un dotu iespēju dalībvalstīm izstrādāt efektīvus valsts pasākumus mērķu sasniegšanai”. [3]

Būtiskākie Direktīvas 2009/28/EK punkti nosaka: izveidot vienotu sistēmu no atjaunojamajiem energoresursiem saražotas enerģijas izmantošanas veicināšanai; noteikt, ka no atjaunojamajiem energoresursiem saražotas enerģijas īpatsvars 2020. gadā Latvijā ir vismaz 40% no kopējā enerģijas bruto galapatēriņa; noteikt, ka no atjaunojamajiem energoresursiem saražotas enerģijas īpatsvars visā transportā 2020. gadā Latvijā ir vismaz 10% no enerģijas galapatēriņa transportā; izklāsta noteikumus par statistisko pārdaļu dalībvalstu starpā, par kopīgiem dalībvalstu un trešo valstu projektiem, izcelsmes apliecinājumiem, administratīvajām procedūrām, informāciju un mācībām, kā arī no atjaunojamajiem energoresursiem saražotās enerģijas pievadi elektrotīkliem; tie arī nosaka ilgtspējīgus kritērijus biodegvielai un bioloģiskajiem šķidrājiem kurināmajiem.

Direktīva 2009/28/EK ir Eiropas Savienības enerģētikas politikas vēsturē pirmais mēģinājums radīt visaptverošu tiesisko ietvaru atjaunojamo energoresursu izmantošanas veicināšanai galvenajos enerģētikas sektoros: elektrības ražošanā, siltumapgādē, dzesēšanas un transporta sektoros. Lai veicinātu Direktīvas 2009/28/EK prasību izpildi 2010. gada 16. martā tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr. 262 “Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu, izmantojot atjaunojamus energoresursus, un cenu noteikšanas kārtību”.

Latvija par atbalsta instrumentu ir izvēlējusies elektroenerģijas obligātā iepirkuma mehānismu, kas ir viens no garantēta iepirkuma paveidiem. Valsts pārvaldi atjaunojamo energoresursu jomā pārstāv Ekonomikas ministrija, kas ar Enerģētikas departamenta starpniecību īsteno enerģētikas pārvaldes funkcijas, izstrādājot enerģētikas politikas, dokumentus un tiesību aktu projektus, tostarp arī atjaunojamo energoresursu jomā, veicinot enerģijas lietotājiem piegādāto energoresursu efektīvu un ekonomisku izmantošanu, sekmējot investīciju piesaistišanu enerģētikā, kā arī energoapgādes komersantu objektu modernizācijā un būvniecībā. Jaunu elektroenerģijas jaudu ieviešanai, plānojot ražot elektroenerģiju no atjaunojamo energoresursiem, vispirms ir nepieciešama Ekonomikas ministrijas izdota atļauja elektroenerģijas ražošanas jaudu palielināšanai vai jaunu jaudu ieviešanai. Gadījumos, ja plānotā elektriskā jauda pārsniedz 1 MW, komersantiem nepieciešams saņemt arī Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas licenci elektroenerģijas ražošanai.

Analizējot atjaunojamo energoresursu veidus pēc to potenciāla un iespējamā devuma nākotnē, lai izvērtētu primāri atbalstāmos atjaunojamo energoresursu veidus mērķa izpildīšanā Latvijā, par galvenajiem izmantojamiem resursiem tiek novērtēta biomas, galvenokārt koksne, kā arī vēja enerģija, biogāze un hidroenerģija. Šo resursu

potenciāls nav vēl pilnībā izmantots. Tāpēc galvenais stratēģiskais mērķis atjaunojamo energoresursu jomā ir optimāla Latvijas atjaunojamo energoresursu potenciāla izmantošana, ņemot vērā ekonomiskās, ģeogrāfiskās un tehniskās iespējas, kā arī pēc ekonomiskajiem, vides un enerģētikas attīstības aspektiem, vienlaikus ņemot vērā starptautiskos un Eiropas Savienības politikas mērķus un prasības attiecībā uz atjaunojamajiem energoresursiem. Eiropas Savienības normatīvo dokumentu harmonizācija nacionālajos tiesību aktos sniedz obligāti pildāmas prasības un sasniedzamos kvantitatīvos mērķus atjaunojamo energoresursu īpatsvara palielināšanā, siltumnīcefekta gāzu izmešu samazināšanā un energoefektivitātes paaugstināšanā.

Lai gan atjaunojamo energoresursu nozīme valsts ekonomikā ir ļoti svarīga, sabiedrības attieksme nav vienāda, un bieži vien tā ir pat negatīva. Piemēram, SIA "Energy Investment" Cēsīs plānoja būvēt biogāzes koģenerācijas kompleksu ar kopējo jaudu 2,4 megavati. Enerģiju bija paredzēts ražot no atjaunojamiem resursiem – kukurūzas, zāles, sausajiem kūstmēsliem. Stacija ražotu gan siltumenerģiju, gan elektroenerģiju. Veicot šīs ieceres sabiedrisko aptauju, viedokli par koģenerācijas stacijas būvniecību izteica vairāk nekā 2000 cilvēku, un gandrīz visi bija pret šā objekta būvniecību Cēsu pilsētā, norādot, ka vēlas dzīvot tīrā vidē un elpot tīru gaisu, kā arī uzsverot Cēsu kā kultūras un tūrisma pilsētas nozīmi. Pamatojoties uz aptauju, Cēsu novada dome noraidīja SIA "Energy Investment" koģenerācijas elektrostacijas būvniecības ieceri, par ko uzņēmums vērsās ar pieteikumu Administratīvajā tiesā. Ar Administratīvās tiesas lēmumu tika ierosināta administratīvā lieta pēc SIA "Energy Investment" pieteikuma par pienākuma uzlikšanu Cēsu novada domei akceptēt biomasas koģenerācijas būvniecības ieceres plānu un izsniegt plānošanas arhitektūras uzdevumu. SIA "Energy Investment" savā pieteikumā norādīja, ka publiskās apspriešanas rezultātā iegūtais sabiedrības viedoklis nevar kalpot par pamatojumu būvniecības aizliegšanai un domes lēmumā nav norādīta neviena tiesību norma, uz kuras pamata dome būtu tiesīga aizliegt būvniecību. Patlaban gan Administratīvā tiesa nav pieņēmusi spriedumu šajā lietā, bet tas varētu kļūt par tiesu prakses labu piemēru, ka sabiedrības viedoklis var ietekmēt atjaunojamo energoresursu ražošanas veidus.

Obligātā iepirkuma atbalsta shēma, tā tiesiskās īpatnības

Elektroenerģijas obligātais iepirkums ir valsts noteikts atbalsta mehānisms elektroenerģijas ražotājiem, paredzot tā finansēšanu no elektroenerģijas galalietotāju maksājumiem. 2005. gada 5. maija Elektroenerģijas tirgus likuma 28. pantā un 29. pantā noteikts, ka ražotāji, kuri elektroenerģiju ražo efektīvā koģenerācijā vai elektroenerģijas ražošanai izmanto atjaunojamus energoresursus, var iegūt tiesības pārdot saražoto elektroenerģiju obligātā iepirkuma ietvaros. 28. panta 2. daļā noteikts, ka: "Kritērijus, pēc kādiem koģenerācijas elektrostacijas tiek kvalificētas šā panta pirmajā daļā noteikto tiesību iegūšanai, obligātā iepirkuma un tā uzraudzības kārtību, elektroenerģijas cenas

noteikšanas kārtību atkarībā no koģenerācijas stacijas elektriskās jaudas un izmantotajā kurināmā, obligātā iepirkuma izmaksu segšanas kārtību un kārtību, kādā var atteikties no tiesībām pārdot saražoto elektroenerģiju obligātā iepirkuma ietvaros, nosaka Ministru kabinets”. [5] Tādi paši kritēriji tiek noteikti 29. panta 4. daļā attiecībā uz elektroenerģiju, kas ražota, izmantojot atjaunojamos energoresursus: “Nosacījumus elektroenerģijas ražošanai, izmantojot atjaunojamos energoresursus, kā arī kritērijus ražotāju kvalifikācijai šā panta pirmajā daļā noteikto tiesību saņemšanai un kārtību, kādā var atteikties no tām, elektroenerģijas cenas noteikšanas kārtību atkarībā no atjaunojamo energoresursu veida, obligātā iepirkuma apjoma noteikšanas, īstenošanas un uzraudzības kārtību, obligātā iepirkuma apjoma izmaksu segšanas kārtību, kā arī pasākumus, lai veicinātu elektroenerģijas ražošanu no biomasas, nosaka Ministru kabinets.” [5]

Atbilstīgi 2005. gada 5. maija Elektroenerģijas tirgus likuma 33. pantam AS “Latvenergo”, kas pilda publiskā tirgotāja funkcijas, ir jāiepērk elektroenerģija no koģenerācijas stacijām un stacijām, kas izmanto atjaunojamos energoresursus, obligātā iepirkuma ietvaros. Ja minētiem elektroenerģijas ražotājiem ir piešķirtas tiesības pārdot elektroenerģiju obligātā iepirkuma ietvaros, AS “Latvenergo” veic obligāto iepirkumu uz līguma pamata atbilstīgi minēto normatīvo aktu prasībām. Tiesības pārdot saražoto elektroenerģiju obligātā iepirkuma ietvaros piešķir Ekonomikas ministrija. Nosacījumus elektroenerģijas ražošanai un cenu noteikšanas kārtību regulē Ministru kabineta noteikumi, t. i., 2010. gada 6. marta Ministru kabineta noteikumi Nr. 198 “Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu, izmantojot atjaunojamos energoresursus, un cenu noteikšanas kārtību”; 2011. gada 29. novembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 914 “Elektroenerģijas tirdzniecības un lietošanas noteikumi”.

AS “Latvenergo” katru gadu aprēķina un publicē precizētu no atjaunojamiem energoresursiem saražotās elektroenerģijas apjomu turpmākajiem gadiem, ņemot vērā iepriekšējā gada faktiskos rādītājus.

Elektroenerģijas obligātā iepirkumu cena ir daudzkārt augstāka nekā pieejamā elektroenerģijas cena tirgū. Rezultātā rodas papildu izmaksas, kas būtībā veidojas no obligātā iepirkuma un tirgus sektora cenu starpības. Šīs papildu izmaksas veido obligātā iepirkuma komponentes, kuras apstiprina Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisija. Saistītajam lietotājam šīs izmaksas tiek apkopotas un piemērotas elektroenerģijas tarifā, savukārt tirgus dalībniekiem – proporcionāli to elektroenerģijas patēriņa apjomam – jāmaksā par katru komponenti.

Atbilstīgi 2009. gada 19. augusta Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas padomes lēmumā Nr. 1/2 apstiprinātajai obligātā iepirkuma komponentu aprēķināšanas metodikai, obligātā iepirkuma komponentes regulators apstiprina un publicē vienu reizi gadā, un tās attiecīgi stājas spēkā katru gadu 1. aprīlī. Obligātā iepirkuma komponentes izmaiņas ir saistītas ar publiskā tirgotāja AS “Latvenergo” izmaksu izmaiņām elektroenerģijas iepirkšanai no atbalstāmajiem elektroenerģijas ražotājiem. Normatīvie akti paredz – lai veicinātu elektroenerģijas ražošanas attīstību Latvijā,

noteiktiem ražotājiem (kas ražo elektroenerģiju efektīvā koģenerācijā vai no atjaunojamiem energoresursiem – tās ir biomasas un biogāzes ražotnes, mazās hidroelektrostacijas un vēja stacijas) ir tiesības pārdot elektroenerģiju par atbalsta cenu, kas ir augstāka nekā elektroenerģijas tirgus cena. Elektroenerģiju no minētajiem ražotājiem par atbalsta cenu iepērk AS “Latvenergo” – šis pienākums ir noteikts Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas izsniegtajā elektroenerģijas tirdzniecības licencē. Lai kompensētu AS “Latvenergo” izdevumus, kas uzņēmumam radušies, iepērkot obligāti iepirkamo elektroenerģiju, regulators apstiprina obligātā iepirkuma komponentes, kuras maksā visi Latvijas elektroenerģijas galalietotāji proporcionāli to elektroenerģijas patēriņa apjomam. Atbilstīgi 2011. gada 29. novembra Ministru kabineta noteikumu Nr. 914 41. pantam: “Lietotājs – elektroenerģijas tirgus dalībnieks – proporcionāli elektroenerģijas patēriņam maksā par katru obligātā iepirkuma komponenti. Par obligātā iepirkuma komponenti maksā attiecīgajam elektroenerģijas pārvades vai sadales sistēmas operatoram kopā ar maksu par pārvades vai sadales sistēmas pakalpojumiem.” [7] Savukārt saistītajam lietotājam šīs izmaksas tiek apkopotas un piemērotas elektroenerģijas tarifā.

Apstiprinātās komponentes kompensē publiskajam tirgotājam obligātā iepirkuma radītos papildu izdevumus, salīdzinot ar tāda paša apjoma elektroenerģijas iepirkumu elektroenerģijas tirgū. Kā jau minēts iepriekš, atbalsta elektroenerģijas cena ražotājiem tiek noteikta, lai radītu viņiem ekonomiski pamatotu interesi darboties Latvijas teritorijā un nodrošinātu, lai valsts teritorijā tiktu saražota pēc iespējas lielāka daļa no elektroenerģijas patērētājiem nepieciešamā elektroenerģijas apjoma.

Arī citās Eiropas Savienības valstīs elektroenerģijas izmaksās lietotājiem tiek iekļautas obligātā iepirkuma komponentes, bet katrā valstī obligātā iepirkuma atbalsts un tā iekļaušana elektroenerģijas tarifā tiek veidota atšķirīgi un arī ņemot vērā katras valsts specifiku elektroenerģijas ražošanā, piemēram, Igaunijā šī komponente ir mazāka nekā Latvijā, jo Igaunijā elektroenerģija, kas saražota izmantojot atjaunojamus energoresursus un koģenerācijā, ir krietni mazākā apjomā nekā Latvijā. Daļā Eiropas Savienības valstu šīs komponentes tiek pieskaitītas pie pārvades vai sadales tarifa.

2010. gada 16. martā tika izdoti Ministru kabineta noteikumi Nr. 262 “Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu, izmantojot atjaunojamus energoresursus, un cenu noteikšanas kārtību”, kas ietver nosacījumus elektroenerģijas ražošanai, izmantojot atjaunojamus energoresursus, kā arī kritērijus ražotāju kvalifikācijai tiesību iegūšanai pārdot no atjaunojamo energoresursu saražoto elektroenerģiju obligātā iepirkuma ietvaros. Atbilstīgi noteikumiem obligātā iepirkuma tiesību piešķiršana biomasas, biogāzes, saules un vēja elektrostacijām notika konkursa kārtībā. Komersants varēja iegūt arī tiesības saņemt garantēto maksu par elektrostacijā uzstādīto elektrisko jaudu. Piešķirtais atbalsta termiņš no ekspluatācijas uzsākšanas brīža ir noteikts 10 gadu periodam, un pēc šā laika turpmākos 10 gadus tiek piemērots samazināts atbalsta apmērs. No 2011. gada 26. maija ministrija konkursus par tiesību iegūšanu pārdot elektrostacijās saražoto elektroenerģiju obligātā iepirkuma ietvaros neorganizē,

un ražotājs nevar kvalificēties elektroenerģijas pārdošanai obligātā iepirkuma ietvaros un tiesību iegūšanai saņemt garantētu maksu par uzstādīto elektrisko jaudu.

Ministru kabineta 2009. gada 10. marta noteikumi Nr. 221 "Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu un cenu noteikšanu, ražojot elektroenerģiju koģenerācijā" savukārt regulē koģenerācijas procesā saražotas elektroenerģijas obligāto iepirkumu par noteiktu cenu, kā arī tiesības uz garantētas maksas par koģenerācijas elektrostacijā uzstādīto elektrisko jaudu saņemšanu. Esošās vai plānotās koģenerācijas stacijas, kas izmanto atjaunojamus energoresursus, atbalstam varēja pieteikties līdz 2012. gada 9. septembrim. Vienlaikus, uzlabojot atbalsta mehānismu, ar Ministru kabineta 2012. gada 28. augusta noteikumiem Nr. 604 "Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 10. marta noteikumos Nr. 221 "Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu un cenu noteikšanu, ražojot elektroenerģiju koģenerācijā"" noteikts atbalsta termiņa ierobežojums – 10 gadi (koģenerācijas elektrostacijām, kuru uzstādītā elektriskā jauda nepārsniedz 4 MW) un 15 gadi (koģenerācijas elektrostacijām, kuru uzstādītā elektriskā jauda ir lielāka par 4 MW) garantētai maksai.

Pēdējā laikā lielu publicitāti ir saņēmis obligātā iepirkuma komponentes pieaugums 2013. gada 1. aprīlī. Salīdzinājumam – 2012. gadā tika apstiprināta summārā obligātā iepirkuma komponente par koģenerācijā un no atjaunojamiem energoresursiem saražotās elektroenerģijas iepirkumu – 12,30 Ls/MWh, bet 2013. gadā – 18,90 Ls/MWh, kas vidēji veido 35% pieaugumu.

Šāds pieaugums ir saistīts ar palielinātajām cenām: iepirkuma cenu no vēja stacijām, hidroelektrostacijām, biomasu un biogāzi izmantojošām elektrostacijām, tāpat obligātās iepirkuma komponentes palielinājums ir saistīts ar gāzes cenu svārstībām, kas tieši ietekmē iepērkamās elektroenerģijas cenu. Kopumā tas rada ne tikai risku samazināt elektroenerģijas lietotāju maksātspēju, kā arī uzņēmumu konkurētspēju, radot draudus valsts tautsaimniecībai. Tādēļ 2012. gadā turpmāka tiesību piešķiršana pārdot elektroenerģiju obligātā iepirkuma ietvaros vai saņemt garantētu maksu par elektrostacijā uzstādīto jaudu, lai sakārtotu un uzlabotu esošo atbalsta sistēmu kopumā, ir apturēta. Līdz 2016. gada 1. janvārim jauni komersanti nevar kvalificēties tiesību iegūšanai pārdot saražoto elektroenerģiju obligātā iepirkuma ietvaros un tiesību iegūšanai saņemt garantētu maksu par elektrostacijā uzstādīto elektrisko jaudu.

2013. gada 27. martā Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisija ir izstrādājusi un publicējusi priekšlikumus obligātā iepirkuma komponentē reālai samazināšanai. "Regulatora priekšlikumi attiecas gan uz visu veidu elektroenerģijas ražotājiem, gan uz iespējamām izmaiņām nodokļu politikā: pārskatīt atbalstāmajiem ražotājiem noteiktās cenu veidošanas formulas, un tās veidot no diviem saskaitāmajiem – cenas mainīgās daļas, kas atkarīga no mainīgajām izmaksām, un cenas pastāvīgās daļas, kas atkarīga no elektrostacijas veida un jaudas; atcelt piesaisti dabas gāzes cenām, tā var tikt saglabāta tikai tām elektrostacijām, kas izmanto dabas gāzi; stimulēt ražošanas efektivitāti un atbalstu attiecināt tikai uz investīciju atgūšanas periodu – cenas pastāvīgās daļas saskaitāmā koeficienti jāizvēlas tā, lai pie optimālas jaudas izmantošanas, investīcijas

būtu atgūstamas noteiktā laikā ar saprātīgu atdeves likmi; paredzēt atbalsta intensitātes samazināšanu, ja elektrostacijas projekts ir saņēmis vai saņems investīciju atbalstu citu atbalsta programmu ietvaros, piemēram, no ES fondiem; noteikt būtisku atbalsta intensitātes samazinājumu koģenerācijas elektrostacijām, kuru uzstādītā elektriskā jauda ir lielāka par 4 MW, modificējot formulas gan enerģijas, gan jaudas komponentei tā, lai samazinātu saņemto atbalsta apjomu, jaudas komponentes noteikšanā izmantojot ražošanas alternatīvas etalonu – efektīvas gāzes kombinētā cikla kondensācijas elektrostacijas pastāvīgajām izmaksām, komponentes lielumu nosakot atkarībā no uzstādītās jaudas – jo lielāka jauda, jo mazāka jaudas komponente, kā arī jaudas komponentes noteikšanas formulā iestrādājot mehānismu, kas stimulē elektrostacijas īpašnieku pārdot elektroenerģiju tirgū, lai atgūtu ne tikai mainīgās, bet arī pastāvīgās izmaksas, un tādējādi nepieļaujot, ka pie labvēlīgiem tirgus apstākļiem pastāvīgās izmaksas tiktu atgūtas lielākā apmērā nekā nepieciešams; veikt izmaiņas nodokļu politikā, akcīzes nodokli dabasgāzei nenosakot lielākā apmērā, kā to paredz ES, un tādējādi samazināt gan nodokļa likmi, gan aplikamo bāzi.” [9]

Secinājumi

Atjaunojamo energoresursu izmantošana palielina neatkarību no importētiem energoresursiem, samazina siltumnīcefekta gāzu emisijas apjomu, kā arī palielina enerģijas apgādes drošību. Tomēr enerģētiķi atzīst, ka energosistēmas kļūst ievainojamākas, jo vēsturiskās, patstāvīgās bāzes jaudas tiek aizvietotas ar ražošanu no atjaunojamiem energoresursiem. Tas saistīts ar subsīdijām, jo investīciju prioritāte ir rentablākie atjaunojamo resursu projekti. Tādējādi ir jāpievēršas risinājuma izstrādei, kā nepastāvīgos un neprognozējamus atjaunojamus energoresursus integrēt Eiropas elektroenerģijas tirgū, vienlaikus nodrošinot drošu un nepārtrauktu elektroapgādi.

Legal Regulation of Renewable Energy

Abstract

Use of renewable energy increases independence from imported energy, reduces greenhouse gas emissions, as well as increases security of energy supply. However, energy industry concedes that power becomes more vulnerable because of historical paradigms; independent power base is replaced with production from renewable energy sources. This is due to subsidies in the investment priority being cost-effective renewable resources projects. Thus, it is necessary to develop a solution defining how volatile and unpredictable renewable energy sources integrated into the European electricity market can be, while ensuring safe and uninterrupted power supply.

Keywords: renewable energy, energy markets, power generation.

Literatūra

1. Šeļepova, K. *Elektroenerģijas tirgus liberalizācijas tiesiskais regulējums*. Bakalaura darbs. Rīga: RSU, 2013.
2. *Enerģētika Latvijā*. Politikas apskats – beta versija. Iegūts no: <http://energetika-lv.wiki-dot.com/aer>
3. 2009. gada 23. aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/28/EK par atjaunojamo energoresursu izmantošanas veicināšanu un ar ko groza un sekojoši atceļ Direktīvas 2001/77/EK un 2003/30/EK. Iegūts no: <http://old.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:140:0016:0062:LV:PDF>
4. Ministru kabineta 2010. gada 16. marta noteikumi Nr. 262 “Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu, izmantojot atjaunojamos energoresursus, un cenu noteikšanas kārtību”. Iegūts no: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=207458>
5. *Elektroenerģijas tirgus likums*. Latvijas Republikas likums pieņemts 2005. g. 5. maijā, ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 2012. g. 1. janv. Iegūts no: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=108834>
6. 2009. gada 19. augusta Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas padomes lēmums Nr. 1/2 “Obligātā iepirkuma komponentu aprēķināšanas metodika”. Iegūts no: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=196347>
7. Ministru kabineta 2011. gada 29. novembra noteikumi Nr. 914 “Elektroenerģijas tirdzniecības un lietošanas noteikumi”. Ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 2012. g. 31. aug. Iegūts no: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=241279>
8. Ministru kabineta 2010. gada 16. marta noteikumi Nr. 262 “Noteikumi par elektroenerģijas ražošanu, izmantojot atjaunojamos energoresursus, un cenu noteikšanas kārtību”. Ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 2012. g. 8. sept. Iegūts no: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=207458>
9. 2013. gada 27. marts. Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisija. Informācija plašsaziņas līdzekļiem. Iegūts no: <http://www.sprk.gov.lv/?id=16487&sadala=237>

Bērna tiesības zināt savu izcelsmi: tiesību apjoms un aktuālie problēmjaudājumi

Olga Šķerberga

Rīgas Dome, Rīgas bāriņtiesa*, Latvija

Kopsavilkums

Informācija par izcelsmi ir būtiska personas identitātes sastāvdaļa, tā ir viena no bērna pamattiesībām un ietilpst tiesības uz privātās dzīves aizsardzību tvērumā. Bērna tiesības zināt savu izcelsmi, tāpat kā tiesības uzaugt ģimenē vai tiesības tikt uzklautam, ir viena no pamattiesībām, ko aizsargā starptautiskie akti. Tomēr šīs tiesības īstenošana nacionālajā līmenī pilnībā liegta bērniem, kuri ir adoptēti, dzimuši izmantojot donora dzimumšūnas, un glābējsilītē ievietotiem bērniem.

Atslēgvārdi: izcelsme, adopcija, glābējsilīte, medicīniskā apaugļošana.

Raksta mērķis

Raksta mērķis ir atklāt tiesiskā regulējuma problēmas bērna tiesībām zināt savu izcelsmi adopcijas, glābējsilīšu un medicīniskās apaugļošanas gadījumā, izvirzot priekšlikumus risinājumiem taisnīga līdzsvara nodrošināšanai indivīdu konkurējošu interešu aizsardzībā.

Pētniecības metodes

Izmantota vēsturiskā, deskriptīvā, analītiskā un salīdzinošā pētniecības metode. Analītiskā metode izmantota, lai izpētītu Latvijas un arī citu valstu nacionālos tiesību aktus, starptautiskos un reģionālos tiesību avotus. Deskriptīvā (aprakstošā) metode

---

* Raksta autore nepauž Rīgas domes Rīgas bāriņtiesas viedokli. Raksta pamatā ir autoras maģistra darbs "Bērna tiesības zināt savu izcelsmi: apjoms un aktuālie problēmjaudājumi", kas 2014. gada 31. janvārī aizstāvēts RSU Juridiskās fakultātes maģistra darba novērtēšanas komisijā. Maģistra darbs pilnā apjomā ar nosaukumu "Bērna tiesības zināt savu izcelsmi. Aktuālie problēmjaudājumi" 2014. gada 29. septembrī izdots akadēmiskajā izdevniecībā "Globe Edit".

izmantota, lai aprakstītu jēdzienu skaidrojumu. Vēsturiskā metode tiek lietota, lai uzsvērtu, kā starptautiskā un reģionālā līmenī ir attīstījušās bērnu tiesības zināt savu izcelsmi, vecākus. Salīdzinošā metode tiek izmantota, lai parādītu, kā bērna tiesības zināt vecākus tiek īstenotas citās valstīs, lai salīdzinātu un izvērtētu dažādu valstu tiesību zinātnieku atziņas, kā arī lai aizgūtu idejas nepilnību novēršanai nacionālajos tiesību aktos, ja konstatēta neatbilstība starp uzņemtajām saistībām un bērna tiesībām zināt savu izcelsmi regulējumu Latvijas tiesību aktos.

Diskusija un rezultāti

Sabiedriskajā telpā izskanēja informācija, ka ANO Bērnu tiesību komitejas pārstāve vēlas aizliegt **glābējsilītes**, jo to pastāvēšana pārkāpj bērnu tiesības zināt, kas ir viņu vecāki, un veidot ar viņiem personiskas attiecības. [16] Šī ziņa autorei raisīja pārdomas par to, vai un kādā apjomā valsts atzīst un aizsargā ANO Konvencijā un ECT Konvencijā garantētās bērna pamattiesības zināt savu izcelsmi nacionālā tiesību sistēmā arī medicīniskās apaugļošanas gadījumā, kad piekļuve informācijai par bērna izcelsmi ir liegta donora anonimitātes aizsardzības dēļ, un adopcijas gadījumā, kad ziņas par bērna izcelsmi liedz izpaust adopcijas noslēpums.

Bērna tiesības zināt savus vecākus ir viena no ANO 1989. gada 20. novembra Konvencijas par bērna tiesībām (turpmāk – ANO Konvencija) 7. panta pirmajā daļā noteiktajām bērna pamattiesībām. Šīs tiesības tostarp izriet no 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – ECT Konvencijas) 8. panta pirmajā daļā ietvertā jēdziena “privātā dzīve” interpretēšanas. [4, 5] Bērna tiesības zināt savu izcelsmi nav absolūtas. ANO Konvencijas 7. panta pirmajā daļā ietvertā klauzula “ciktāl tas iespējams” ierobežo šo tiesību piemērošanu bez nosacījumiem, tā attiecināma uz šādiem gadījumiem:

- 1) ja vecāku nav iespējams identificēt;
- 2) ja māte atsakās izpaust bērna tēva identitāti, iekļaujot situācijas, ja bērns ieņemts incesta vai izvarošanas rezultātā;
- 3) ja valsts ir izlēmusi, ka vecāki nedrīkst tikt identificēti. [13, 117]

Tomēr trešo gadījumu kategorija ietver visstrīdīgākos aspektus bērnu tiesību ierobežošanas nepieciešamībā un pamatotībā, jo klauzulas interpretācijas rezultātā dažkārt nevajadzīgi tiek pārkāptas bērnu tiesības zināt savus vecākus. No Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) prakses atziņām izriet, ka tiesību uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību ierobežojums ir attaisnojams, lai aizsargātu citu personu tiesības un brīvības, ja vien ierobežojums ir samērīgs ar sasniedzamo mērķi. [6, 7]

Ņemot vērā, ka bērna tiesības zināt savu izcelsmi izriet no starptautiskā un reģionālā līguma, tad aplūkojot ANO un Eiropas Padomes (turpmāk – EP) nostāju, secināms, ka ANO pauzē nepārprotamu nostāju nepieciešamībā nodrošināt bērnam tiesības zināt savus vecākus, iesakot novērst anonīmi atstāto bērnu praksi, kā arī nodrošināt adoptētiem un medicīniskās apaugļošanas ceļā dzimušiem bērniem tiesības zināt savus

izcelsmes vecākus. [10, 11] EP savukārt atzīst, ka visiem bērniem ir likumīgas intereses attiecībā uz viņu izcelsmi, pieļaujot, ka dalībvalstis nacionālajos tiesību aktos drīkst ierobežot vai liegt bērnam piekļuvi informācijai par savu izcelsmi, ja šis ierobežojums atbilst bērna vai iesaistīto personu interesēm. [12] Līdz ar to šo tiesību ierobežojums vai liegums attaisnojams, izvērtējot bērna vai iesaistīto personu intereses. Absolūts bērna tiesību liegums zināt savu izcelsmi ir pretrunā starptautiskajām prasībām.

Tiesību zinātnieces Katerina Donovan un Jajna Kothari norāda, ka bērnam ir nepieciešams darīt zināmu informāciju par savu izcelsmi **psiholoģiskas nepieciešamības** dēļ, vēlmes zināt savu un senču slimību vēsturi un mantojuma tiesiskās intereses dēļ. Īpaši tiek uzvērta psiholoģiskā nepieciešamība, jo šīs informācijas trūkums bērnam var izraisīt personības attīstības problēmas. [14, 15] Jānorāda, ka tiesību zinātnieku vidū nav vienprātības par donoru identificējošas informācijas izpaušanu bērnam. Džeina Stolle, piemēram, norāda, ka, neatkarīgi no bērna izcelšanās veida, dalībvalstij ir pienākums nodrošināt, lai bērna tiesības zināt savus vecākus tiktu aizsargātas, savukārt Irina Dikova uzskata, ka dzimumšūnu donora anonimitātes aizliegšanas gadījumā strauji samazināsies dzimumšūnu donoru skaits. [17, 18]

Vērtējot nacionālo tiesību aktu atbilstību starptautiskajām prasībām, atzīstams, ka tiesību normās ir pārņemti vadošie ANO Konvencijas tiesību principi, to skaitā tiesības būt informētam par savu izcelsmi, tomēr dažu tiesību normu interpretēšanas rezultātā tiesību normu piemērotājs var nonākt pie nepamatota bērna tiesības uz izcelsmi aizskāruma. Proti, Bērnu tiesību aizsardzības likuma (turpmāk – BTAL) 8. pants noteic, ka bērnam ir **tiesības uz individualitāti**, kas sevī ietver tiesības uz savas identitātes saglabāšanu. Jēdziens identitāte likumā nav definēts, tomēr, atsaucoties uz judikatūrā izteiktām atziņām, norādāms, ka “bērnu vislabākās intereses un identitātes izjūtu var saglabāt, neliedzot viņiem iegūt zināšanas par savu izcelsmi. Ar identitātes saglabāšanu apzīmē gan neiejaukšanos identitātē, gan arī ierakstu, kas saistīti ar ģealoģiju, dzimšanas reģistrāciju un detalizētu informāciju par bērnības agrīno posmu, ko bērns nevar atcerēties, saglabāšanu.” [1]

Citā spriedumā tiesa norāda, ka “identitāte nozīmē vairāk nekā tikai zināšanas, kas ir viņa vecāki. Brāļi un māsas, vecvecāki un citi radnieki var būt tikpat vai vēl vairāk svarīgi bērna identitātes apzināšanai nekā tikai vecāki” un ka “konceptija par bērna identitāti ir koncentrējusies uz bērna tuvāko ģimeni”. [2] No minētā tiesas skaidrojuma izriet, ka jēdziens **identitāte** aptver vairākus aspektus, ar to saprotot gan neiejaukšanos identitātē, gan ierakstu saglabāšanu saistībā ar ģealoģiju un dzimšanas reģistrāciju, kā arī neliegšanu iegūt zināšanas par savu tuvāko ģimeni, piemēram, adoptētājiem, bet no minētā neizriet, ka bērns var iegūt informāciju par savu bioloģisko ģimeni, jo tā nav viņa tuvākā ģimene.

Bērnām, kurš atrodas ārpusģimenes aprūpē, **ir tiesības būt informētam par to, kas ir viņa vecāki**, to nosaka BTAL 34. pants. Likumā nav dots skaidrojums jēdzienam vecāks, tomēr, ņemot vērā, ka bērna un vecāka personiskās tiesiskās attiecības regulē Civillikums (turpmāk – CL), un atsaucoties uz tiesas sniegtu skaidrojumu, norādāms,

ka “CL izpratnē par vecākiem atzīstamas, nevis tādas personas, no kurām bērns ir cēlies, bet kurām ir likumā noteiktā kārtībā nodibināts attiecīgs statuss vai šis statuss likumā noteiktā kārtībā nav atņemts.” [3] Attiecīgi secināms, ka bērnam ir tiesības būt informētam par saviem juridiskajiem vecākiem, bet ne izcelsmes vecākiem, ja tie zaudējuši vecāka statusu. No sniegtās interpretācijas izriet, ka subjektu loks, kam šī norma ir piemērojama, kļūst vēl mazāks, jo faktiski tikai likumā īpaši paredzētos gadījumos, bērnam atrodoties ārpusģimenes aprūpē, viņa vecākiem netiek pārtrauktas aizgādības tiesības.

Latvijas nacionālo tiesību normas aizsargā adoptētāja tiesības uz anonimitāti un aizliedz izpaust ziņas par adopcijas faktu jebkurām personām, to skaitā adoptētajam līdz pilngadības sasniegšanai, līdz ar to Civilstāvokļa aktu likuma 9. panta otrajā daļā un CL 171. panta trešajā daļā ir ievērotas EP Konvencijas par bērnu adopciju 20. panta trešajā punktā noteiktās prasības. Tomēr, vērtējot nacionālo tiesību normu atbilstību ANO Konvencijas 7. panta pirmās daļas prasībām kopsakarā ar ANO pausto nostāju, jānorāda, ka bērnam, kurš ir adoptēts, nav nodrošinātas tiesības zināt savu izcelsmi. Šāds aizliegums adoptētajam zināt savu izcelsmi nav objektīvi pamatots un samērīgs ar sasniedzamo mērķi. Autore par piemērotāko risinājumu interešu līdzsvarošanai uzskata Francijas tiesiskā regulējuma modeli.

Lielākajā daļā ANO un EP dalībvalstu, tostarp arī Latvijā, **donoru anonimitāte** tiek vērtēta augstāk nekā bērna tiesības zināt savu ģenētisko vēsturi, jo ziņas par bioloģiskajiem vecākiem var ietekmēt gan neauglīgos vecākus un bērnu integrēšanos ģimenē, gan donorus. [8] Jānorāda, ka nepastāv vienots pareizs anonimitātes risinājums, jo vienlaikus saduras trīs atšķirīgas intereses – domājamo vecāku un donora tiesības uz privātumu un anonimitāti un bērna tiesības zināt izcelsmi. Ne vienmēr ir iespējams vienlaikus nodrošināt šo tiesību ievērošanu, tomēr, lai īstenotu ANO un ECT Konvencijā noteiktās prasības, iespējamais risinājums būtu paredzēt kompetentai institūcijai izvērtēt, kādā apjomā šī informācija ir izpaužama, ņemot vērā bērna vecumu un briedumu, nepārkāpjot dzimumšūnu donora un juridisko vecāku tiesības uz privātumu. Šāda informācija ietvertu ģealoģiska rakstura datus, ziņas par dzimumšūnu donora tautību, slimību vēsturi u. c., bez personas identificējošu datu atklāšanas.

Glābējsilišu projekts sabiedriskajā telpā ir aktualizējis jautājumu par bērna izcelsmi un ģealoģiska rakstura informācijas pieejamības nodrošināšanu bērnam. Glābējsilītē atstātajam bērnam nav iespējams īstenot tiesības zināt savu izcelsmi, jo bērna vecāki nav zināmi. Tomēr, ja bērna māte izvēlēties dzemdēt bērnu, neizpaužot savu identitāti vai uzdosies par citu personu, arī tad šo tiesību nodrošināšana nebūs iespējama, jo valsts iestāžu rīcībā nebūs ziņu par bērna izcelsmi. No otras puses, liedzot iespēju bērnam mātei palikt anonīmai, paredzot atbildību par bērna atstāšanu, bet savukārt tādā veidā nodrošinot bērnam noteiktās tiesības zināt izcelsmi, iespējams, var panākt pretēju rezultātu – abortu skaita pieaugumu, zīdaiņu mirstības skaita palielināšanos. Vērtējot glābējsilišu darbību no apskatītā aspekta, secināms, ka bērna tiesības zināt savu izcelsmi pretnostatītas bērna tiesībām uz dzīvību. Tiesības

uz dzīvību ir pirmatnējas, fundamentālas pamattiesības, ar kurām ir apveltīta ikviena cilvēciska būtne, un bez kuru aizsardzības visas pārējās cilvēktiesības kļūst mazāk nozīmīgas jeb mazāk efektīvas.[9, 63] Bērna dzīvība ir galvenā pamatvērtība, tāpēc šīs tiesības aizsardzība prevalē pār bērna tiesību zināt savu izcelsmi. Atsaucoties uz klauzulai sniegto skaidrojumu, norādāms, ka glābējsilišu gadījumā netiek nevajadzīgi pārkāptas bērna tiesības zināt savu izcelsmi, jo iestāžu rīcībā nav ziņu par bērna izcelsmes vecākiem.

Secinājumi

Izvērtējot ANO un EP nostāju, veicot ECT un Latvijas tiesu prakses analīzi, autore secina, ka, lai nodrošinātu nepārprotamu bērna tiesību zināt savu izcelsmi izpildi nacionālā līmenī, nepieciešams iekļaut BTAL 8. pantā trešo daļu un izteikt to šādā redakcijā: (3) “Bērnām ir tiesības zināt savu izcelsmi likumā noteiktā kārtībā.”

Šāda papildinājuma iekļaušana ļaus izvairīties no jēdziena “identitāte” nepamatoti sašaurinātas interpretācijas, piemērojot tiesību normas. Papildus nepieciešams veikt grozījumus speciālajos likumos par adopcijas un medicīniskās apaugļošanas tiesisko regulējumu, tādējādi panākot taisnīgu līdzsvaru pretēju interešu aizsardzībā. Saskaņā ar starptautiskajām saistībām, kuras Latvija uzņēmusies, ir jābūt noteiktam tiesiskam regulējumam, kas ļauj bērnam realizēt ANO un ECT Konvencijās garantētās tiesības zināt savus izcelsmes vecākus, ja valsts rīcībā tādas ziņas ir.

Rights of a Child to Know its Origin: Volume and Topical Issues of Concern

Abstract

The objective of the article is to analyse problems of legal frameworks of a child's rights to know its origin in case of adoption, baby boxes and medically assisted fecundation, as well as to put forth amendments in the legislation if discrepancy is ascertained between international commitments of a state and regulation in the national legislation of a child's rights to know its origin. Implementation of a child's right to know its origin is analysed, examining the attitude of subjects of international public law – the United Nations and the Council of Europe in supervision of children's legal interests; performing research of regulatory enactments, recommendations and directions, judgements of courts and comparing legal framework of a child's rights to know its origin in the Republic of Latvia.

Keywords: origin, adoption, baby boxes, medically assisted fecundation.

Literatūra

1. *Administratīvās rajona tiesas 2013. gada 5. aprīļa spriedums lietā Nr. A420586212 (A02582-12/21)*, 10. rindkopa.
2. *Administratīvās rajona tiesas 2013. gada 25. aprīļa spriedums lietā Nr. A420554312 (A02353-13/36)*, 12. rindkopa.
3. *Administratīvās apgabaltiesas 2013. gada 27. augusta spriedums lietā Nr. A420560012 (AA43-2733-13/10)*, 4., 6. rindkopa.
4. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1989. gada 7. jūlija spriedums Gaskin vs. The United Kingdom (Nr. 10454/83)*, § 39.
5. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2002. gada 7. februāra spriedums lietā Mikulić vs. Croatia (Nr. 53176/99)*, § 53.
6. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2002. gada 5. novembra spriedums lietā Yousef vs. the Netherlands (Nr. 33711/96)*, § 59.
7. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2003. gada 13. februāra spriedums lietā Odièvre vs. France (Nr. 42326/98)*, § 33.
8. Mileiko, I. *Biodrošības aspektu izvērtējums mākslīgās apaugļošanas gadījumā*. Priekšizpētes ziņojums, Rīga, 2010, [skatīts 28.10.2013.]. Iegūts no: http://www.biodrosiba.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/biodrosiba/IMileiko_Maksliga_apauglosana.pdf
9. Bertrand, G. R. *The right to life in International Law*. Netherland: Martinus Nijhoff Publishers, 1985, p. 63.
10. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child*, France, U.N. Doc. CRC/C/15/Add.240, 2004, p. 23, 24, [skatīts 18.08.2013.]. Iegūts no: http://korczak.fr/partenaires/ong/cdre_recomm_040604.pdf
11. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child*. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, U.N. Doc. CRC/C/15/Add.188, 2002, 31, 32 p., [skatīts 18.08.2013.]. Iegūts no: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC.C.GBR.CO.4.pdf>
12. Council of Europe. *Draft Recommendation on the rights and legal status of children and parental responsibilities*. Strasbourg, 8 April 2011, CJ-FA-GT3, 2010, art. 4 (2).
13. *Implementation handbook for the Convention on the rights of the child*. Rachel Hodgkin and Peter Newell, Unicef, 2002, p. 117.
14. O' Donovan, K. A. Right to know ones parentage? *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 2, 1988, p. 28.
15. Kothari, J. *The child's right to identity: Do adopted children have the right to know their parentage?*, [skatīts 10.08.2013.]. Iegūts no: http://www.cry.org/resources/pdf/NCRRF/NCRRF_ReportBy_Jayna.pdf
16. Randeep, R. Spread of 'baby boxes' in Europe alarms United Nations. *The Guardian*, 10.06.2012., [skatīts 18.08.2013.]. Iegūts no: <http://www.theguardian.com/world/2012/jun/10/unitednations-europe-news?INTCMP=SRCH>
17. Stoll, J. *Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood*. Swedish Law in a Comparative Context. Uppsala: Uppsala Universitet, 2013, p. 39.
18. Дикова, И. А. *Актуальные проблемы донорства половых клеток*. *Право и жизнь*, № 136, 2009, [skatīts 03.11.2013.]. Iegūts no: <http://www.law-n-life.ru/arch/n136.aspx>

Psiho- un neirotehnoloģijas un sabiedriskās drošības problēmas

Andrejs Vilks

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

Kopsavilkums

Raksta autors publikācijā vēlas pievērst lasītāju uzmanību vienai no iespējamām jaunajām pieejām tiesībaizsardzības iestāžu darbībā – psiho- un neirotehnoloģijām –, kā arī autors pakavēsies pie minētās tēmas jaunākajām iezīmēm. Rakstā ir ieskicēti psihotehnoloģiskās izziņas un ietekmēšanas daži aspekti, neirotiesībzinātnes (*neirolaw*) attīstības kontūras, kā arī psihotehnoloģijas studiju kursu realizēšanas prakse un iespējas juristu profesionālajā izglītībā, nepretendējot uz tēmas plašu un dziļu izklāstu.

Psiho- un neirotehnoloģiju izmantošana tiesību aizsardzības iestāžu darbībā ir pietiekami jauna. Vismaz Latvijas tiesiskajā, kā arī medicīniskajā pētniecības un praktiskajā darbībā. Tomēr speciālie dienesti atbilstīgas tehnoloģijas visai sekmīgi ir izmantojuši jau divdesmitā gadsimta sākumā. Kaut gan psihotehnoloģiju izmantošanas vēsture ir krietni senāka. Pašreiz paredzamas daudz plašākas psihotehnoloģiju izmantošanas iespējas tiesību aizsardzības iestāžu darbībā.

Atslēgvārdi: sabiedriskā drošība, psihotehnoloģijas, neirotehnoloģijas, tiesībaizsardzības iestādes, noziedzība.

Ievads

Problēmas aktualitāte izpaužas nepieciešamībā apzināt minēto tēmu un tās izpētes iespējas, kas saistītas ar vairākām apstākļu grupām.

Pirmkārt, ar jaunu noziedzīgo nodarījumu veidu, kā arī paņēmieni izmantošanu, veicot kriminālās aktivitātes. Visai plaši ir pieejami dažādu metodiku apraksti ar personu psihiskās ietekmēšanas paņēmieniem, ir izveidoti kursi indivīdu psihiskajā ietekmēšanā – psihotehniskie paņēmieni tiek izmantoti veicot krāpšanas, īpašuma zādzības, ļaunprātīgi izmantojot dienesta stāvokli. Psihotehnoloģijas tiek prasmīgi un aktīvi izmantotas, lietojot modernos tehniskos komunikācijas līdzekļus (e-pastu, *Skype*, mobilos sakarus), veicot praktiski anonīmu saskarsmi u. c.

Otrkārt, lai gan jaunās tehnoloģijas ir plaši pieejamas, tiesību aizsardzības iestāžu darbībā tās tiek izmantotas nepietiekami un nepilnīgi. Daudzos gadījumos tiesību aizsardzības struktūrās trūkst informācijas par šādām tehnoloģijām, to izmantošanas iespējām un rezultativitāti noziedzīgo nodarījumu novēršanā un apkarošanā, identificējot nodarījumus izdarījušās personas, vācot lietiskos pierādījumus, kā arī veicot noziedznieku psihokorekciju.

Treškārt, daži medicīniskie un starpdisciplinārie pētījumi un zinātnisko izstrāžu rezultāti, to skaitā neiroloģijā, varētu sniegt pilnīgi jaunas iespējas personu izziņā un viņu pretsabiedriskās un noziedzīgās uzvedības korekcijā.

Ceturtkārt, psihotehnoloģijas ir iespējams izmantot, pilnveidojot tiesību aizsardzības iestāžu vienotību, iekšējo mobilitāti, profesionalitāti, novēršot psihotraumatismu, "izdegšanu" un deformāciju.

Arī Latvijā psihotehnoloģiju izmantošanā ir zināma pieredze. 2008. gadā Latvijas Policijas akadēmijas, Kriminālistikas katedrā tās vadītāja *Dr. habil. iur.* profesora A. Kavaliera vadībā tika sākta projekta izstrāde par noziegumu atklāšanu un nozīmīgas informācijas iegūvi, izmantojot hipnozi. Projekta sākuma posmā tika apzināta hipnozes izmantošana ārvalstu tiesiskajā praksē, hipnozes stāvokli iegūtās informācijas izmantošana izmeklēšanas darbībās. [9]

Darba pamatmērķis ir apzināt pašreizējo, galvenokārt ārvalstu tiesību aizsardzības iestāžu praksi, psiho- un neirotehnoloģiju izmantošanas pieredzi.

Psihotehnoloģiju izmantošana noziedzīgo nodarījumu atklāšanā un novēršanā ir perspektīva, jo balstās uz tiesisko un medicīnisko pieeju, dod iespējas izstrādāt interdisciplināru lietošanas metodiku, kā arī sniegt atbalstu, pilnveidojot tiesiskās politikas vadlīnijas, uzlabojot tiesību aizsardzības iestāžu organizatorisko potenciālu. Pētījuma gaitā izstrādātie materiāli zināmā mērā jau tiek izmantoti jauno speciālistu – ārstu, juristu, psihologu, psihoterapeitu, sociālo darbinieku u. c. – izglītošanā. Izstrādes rezultāti varētu attīstīt psihotehnoloģiju izmantošanu noziedzīgo nodarījumu atklāšanā un novēršanā, apzināt psihotehnoloģiju lietošanu no medicīniskā aspekta, izstrādāt to lietošanas metodiku, kā arī pilnveidot sociālo politiku, uzlabojot tiesībaizsardzības iestāžu organizatorisko potenciālu.

Noziedzīgos nodarījumus veic nevis cilvēki, bet viņu smadzenes

Dažu valstu tiesiskajā praksē aizvien biežāk tiek izmantoti neirobioloģiskie pētījumi, kas ļauj liecināt ne tikai par indivīdu vainu izdarītajos noziedzīgajos nodarījumos, bet arī var atspēkot viņu vainīgumu un minimizēt iespējas nevainīgas personas sodīšanai. Uz tiesas sēdēm par ekspertiem tiek uzaicināti neirologi, kuri izsaka viedokli par apsūdzēto psihisko stāvokli noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī. Pēc Djuka universitātes profesores Naitas Farahani (*Nita Farahany*) domām (viņa vienlaikus ir arī ASV prezidenta Baraka Obamas padomniece bioētikas jautājumos), pašreiz ASV tiesās,

kur tiek skatītas lietas par slepkavībām, neirologi tiek uzaicināti apmēram 5% gadījumu no skatāmajām lietām. [7] Advokāti, izmantojot neiroloģiskos izmeklējumus, cenšas pierādīt, ka viņu klientu nežēlība, vardarbība un impulsivitāte ir izskaidrojama ar neiroloģiska rakstura novirzēm, kas izslēdz apsūdzēto vainīgumu. Ja 2005. gadā ASV pēc neirobiologa palīdzības advokāti vērsās 30 slepkavību lietās, tad 2012. gadā minētais radītājs jau sasniedza 100 gadījumus. Neirobioloģiskie izmeklējumi biežāki ir noziegumos, kurus veic nepilngadīgie, jo viņu psihofizioloģiskās iespējas kontrolēt savu uzvedību vēl neesot pilnīgi attīstītas.

Advokāti arī izmanto neirobioloģisko pētījumu rezultātus, kuri liecina par pusaudžu augsto ietekmējamību, runājot par paņēmieniem, kas tiek izmantoti policijas izmeklēšanas procesā, iegūstot aizdomās turēto personu atzišanās liecības. Kopumā, advokāti tiesas izmeklēšanas procesā plaši izmanto argumentu, ka izdarītajos sevišķi smagajos noziegumos noteicošais faktors ir apsūdzēto nekontrolējamās smadzenes un viņu psihiskie procesi.

Cilvēku psihotehnoloģiskā izziņa un ietekmēšana

Cilvēku psihotehnoloģiskās ietekmes veidi ir diezgan dažādi. Psihotehnoloģiskā ietekme var būt diferencēta atkarībā no saskarsmes veida – tieša vai netieša; no izmantotajiem psihotehnoloģiskajiem līdzekļiem – tehnoloģiska (tehnogēna), vizuāla, verbāla, mentāli enerģētiska; atkarībā no ietekmes objektu aptvēruma – individuālā, grupu, masveidīga; atkarībā no ietekmēšanas mērķa – pozitīva, sociāli neitrāla, negatīva u. c.

Psihotehnoloģiskās ietekmēšanas rezultātā tiek veidota (programmēta) darbība, kuru indivīds nespēj kontrolēt. Ārstniecībā šādai ietekmei var būt pozitīva nozīme (novēršot indivīda depresīvo vai paaugstinātas agresivitātes stāvokli, ietekmējot atkarību pārtraukšanu utt.). Tomēr aizvien biežāk psihotehnoloģiskā (psihoenerģētiskā) ietekme tiek izmantota pretēji cilvēku saprātīgajām interesēm (izstrādājumu, preču, pakalpojumu, kreditēšanas, reklāmas kampaņu ekspansijai).

Neirotehnoloģijas tiesību aizsardzības vidē

Neirotehnoloģijas pēdējā desmitgadē attīstās sevišķi strauji, kas ir saistīts ar jaunu cilvēka izpētes metožu izmantošanu, to skaitā – funkcionālās magnētiskās rezonanses tomogrāfijas, magnētiskās encilogrāfijas, elektroencilogrāfijas, infrasarkanās spektroskopijas, datortomogrāfijas un pozitronu emisijas tomogrāfijas lietošanu. RSU Psihosomatiskās medicīnas un psihoterapijas katedras pasniedzējs Artūrs Utināns atzīst, ka jaunās neirozinātnes var tikt izmantotas cilvēku individuālās uzvedības prognozēšanā, nosakot ieslodzīto paaugstinātas agresivitātes un antisociālas personības iezīmes. [10] Ar atbilstīgu tehnoloģiju palīdzību būtu iespējams identificēt teroristus vai pat pedofilus. Izmantojot cilvēka domu rekonstruēšanu elektroniskajās sistēmās (*Visual Image Reconstruction from Human Brain*), ir iespējams lasīt cilvēka domas datorā. Neurovizualizācijas tehnoloģija ir izveidojusi pat jaunu nozari – neirojurisprudenci (*neirolaw*).

Tiesiskajā un medicīniskajā praksē aizvien biežāk tiek lietota tā saucamā “**smadzeņu pirkstu nospiedumu metode**” (*brain fingerprinting*). Metodika dod iespējas atjaunot un vizualizēt atmiņu fragmentus, kuri ir saistīti ar cilvēka iepriekšējo darbību vai apstākļiem, kādos viņš ir atradies. Magnētiskā stimulācija sekmē smadzeņu segmentu aktivizāciju. Veicot pārrunas ar individu (aptauju, nopratināšanu), tiek noteikta viņa reakcija uz noteiktiem vārdiem, frāzēm, attēliem, lietām. “Smadzeņu pirkstu nospiedumu” tehnoloģijas autors ir Lorens Faruels (*Lawrence Farwell*). Minētā metodika, kuras nosaukums ir *Mermer*, tika izmantota par pierādījumu ASV Aijovas štatā Terrija Haringtona lietā. [8] Sākotnēji viņš tika apsūdzēts slepkavībā. Vēlāk, izmantojot “smadzeņu pirkstu nospiedumu” metodi, tika konstatēts, ka apsūdzētajam ir alibi, bet liecinieks, kurš sniedza liecību par T. Haringtonu, melo. “Smadzeņu pirkstu nospiedumu” metode tika izmantota, pierādot sērījveida slepkavas Džeimsa B. Grindera vainu trīs sieviešu nogalināšanā. [4]

“Smadzeņu pirkstu nospiedumu” metodikas pamatā ir cilvēka smadzeņu impul-sīva reakcija zemapziņas līmenī uz ārējo stimulu 300 milisekundēs; piemēram, parādot individam pazīstama cilvēka fotoattēlu, atbilstīgais smadzeņu segments to atpazīst. Smadzeņu psihiskās reakcijas nav iespējams ietekmēt un kontrolēt. Testēšanas procesā nav nepieciešama indivīda verbāla atbilde. Uz pārbaudāmās personas galvas tiek izvietoti elektroniskie sensori, kas fiksē reakcijas un novada tās uz datoru. Stimuls, uz kuru reaģē pārbaudāmā persona, var būt skaņas, vārdi, attēli, smaržas, lietas, datorattēls (zīmes, simboli). Stimulu pazišanas noliegums tikai pierāda testējamās personas negodīgumu.

Neirojurisprudence ir jauna multidisciplināra zinātne, kura ietver tiesību zinātni un neiroloģiju. Tās izziņas joma ir neiroloģijas atklājumu izmantošana jurispudencē, pētot, analizējot un vērtējot tiesiska rakstura parādības, faktus un tiesību subjektu uzvedības modeļus. Starptautiskajā terminoloģijā tiek lietoti tādi termini kā *Legal Neuroscience*, *Law and Neuroscience*, *Neurolaw*, *Neurojurisprudence*, kā arī *Neurocriminology*. Neirojurisprudencē tiek apzinātas iespējas un robežas, cik lielā mērā neiroloģijas secinājumi ir izmantojami tieslietās.

Neirojurisprudence un tās inovatīvās pieejas galvenokārt tiek lietotas kriminoloģijā, kriminālistikā un kriminālprocesā.

Kriminoloģijas ietvaros apzinot individuālā noziedzīgā nodarījuma mehānismu, neiroloģijas līmenī ir iespējams izpētīt ārējās sociālās (mikro) vides apstākļu iespaidu uz indivīda psihiskajiem procesiem, stāvokli un īpašībām. Kriminoloģijā būtiski ir izzināt neiroloģijas atzīmes par indivīda pretsabiedrisko orientāciju, noviržu un motīvu veidošanos. Ne mazāk nozīmīgi ir jautājumi par individuālās tiesiskās apziņas un kultūras veidošanās procesu, tā deformāciju. Arvien vairāk neiroloģijas sasniegumi varētu būt izmantojami personu, kuras ir izdarījušas noziedzīgos nodarījumus, resocializācijā probācijas dienestā. Neiroloģijas metodikas varētu būt izmantojamas jaunpieņemto tiesisko aktu akceptēšanā individuālā līmenī.

Individuālo kriminālo aktu cēloņus agrāk meklēja galvaskausa uzbūves anomālijās, cilvēka konstitucionālās uzbūves īpatnībās, hromosomu pataloģijās, ģenētiskās novirzēs. Neuroloģiskā pieeja ir saistīta ar noziedzīgas uzvedības cēloņu apzināšanu cilvēka smadzenēs, neironos.

Neuroloģijā ir izpētīta **serotonīna ietekme** uz cilvēka agresīvu vai depresīvu uzvedību. Serotonīns tiek raksturots kā mīlestības un laimes hormons, kas nosaka indivīda laimes sajūtu un indivīda labsajūtu, un emocionālo komfortu. Izpētes rezultāti liecināja, ka serotonīna līmeņa samazināšanās veicināja indivīdu paaugstinātu agresivitāti vai depresiju, kas varēja izmainīt suicīda izpausmes. Kā vardarbības pret apkārtējo vidi, kā arī autovardarbības (suicīdiem vai to mēģinājumiem) ir vienots determinants – serotonīna nepietiekamība cilvēka organismā.

Personām, kuras ir izdarījušas smagus noziegumus (slepkavības, smagus miesas bojājumus, izvarošanas u. c.), neuroloģiskā izpētē ir fiksēts pazemināts serotonīna līmenis, līdz ar to šādas personas, balstoties uz bioloģiskiem rādītājiem, nespēj veikt tīšas, mērķtiecīgas darbības. Pēc būtības viņi pilnā mērā kontrolē savu uzvedību. Viņus varētu uzskatīt par daļēji pieskaitāmiem, un tiem var būt piemērots mazāks sods nekā personām, kurām serotonīns ir normālā līmenī.

Balstoties uz minēto pieeju, būtu vēlams apzināt, vai indivīdiem, kuri nodarījuši smagus noziegumus, ir iespējama **medicīniskā izpēte**, konstatējot viņu serotonīna līmeni vai kontrolējot pazeminātu minētās vielas līmeni, vai ir iespējams noteikt viņa pieskaitāmības pakāpi un spējas kontrolēt savu uzvedību. Kā apsekojums personām ar pazeminātu serotonīna līmeni ietekmēs soda noteikšanu?

ASV 2004. gadā tika sagatavots apkopojums par neirozinātnisko ietekmi un liecībām krimināltiesībās (*An Overview of the Impact of Neuroscience Evidence in Criminal Law*). Apkopojums sastāv no šādām sadaļām:

- 1) minētās atbildības nozīme krimināltiesībās;
- 2) procedūrajautājumiem par liecību sniegšanu kriminālprocesā;
- 3) neiroskenēšana un krimināltiesiskā prakse. [1]

Apkopojumā tiek atzīts, ka ASV tiesas aizvien biežāk tiesas izmeklēšanas gaitā izmanto **smadzeņu skenēšanas dokumentus** par zinātnisku pamatojumu procesa dalībnieku vainīgumam vai nevainīgumam. Tā lietā “ASV pret Erskinu” (*United States vs. Erskine*; 588 F, 2d, 721, 9th Cir., 1978) [5] Erskins tika apsūdzēts nepatiesu liecību sniegšanā teritoriālajai apdrošināšanas bankai. Apelācijas sūdzību Erskins balstīja uz to, ka pirmās instances tiesa neatļāva atbildētājam pievienot liecībām viņa smadzeņu skenēšanas rezultātus, kuri liecināja par apsūdzētā nepietiekamajām mentālajām spējām, kas ietekmētu banku tās nepiemērotu lēmumu pieņemšanā.

ASV apelācijas tiesa atļāva vēlāk pievienot Erskina smadzeņu skenēšanas rezultātus, un tiesa tika pārskatīta.

Apkopojuma autori atzīst, ka būtu vēlams procesos iesaistītajām pusēm nepieciešamības gadījumos pieprasīt smadzeņu skenēšanu personām, kuras tiek apcietinātas vai kā drošības līdzeklis tiek izvērtēts mājas arests, pārbaudot viņu agresivitātes

limeni un bīstamību apkārtējiem iedzīvotājiem. Smadzeņu skenējuma rezultāti ir nozīmīgi arī nosakot apsūdzēto vainas pakāpi un atbildības veidu.

Smadzeņu skenēšana tiek izmantota ne tikai ASV. 2013. gada jūnijā Indijā tiesa atzina par vainīgu kādu sievieti sava bijušā līgavaiņa slepkavībā. Viņai tika piespriests mūža ieslodzījums. Nekādi citi pierādījumi, kuri liecinātu par sievietes vainu, lietā fiksēti netika, izņemot neirotehnoloģiskos sievietes smadzeņu pētījumus. Pētījumā tika izmantota elektrisko smadzeņu viļņu izmaiņu liknes analīzes metodika **BEOS** (*Brain Electrical Oscillations Signature*). Atbilstīgu pētījumu veica Indijas neirologs Čampadi Ramanoms Mukundanoms. [11]

BEOS metodika, balstoties uz encefalogrammas datiem, ļauj noteikt, vai cilvēkam veidojas asociācijas un vai viņš domā par atsevišķu notikumu faktiem, kuri viņam tiek atgādināti (stāstīti, rādīti). Zināmi fakti, darbība vai bezdarbība – tos atpazīstot, smadzenēs “izgaismojas” atsevišķi segmenti, persona no jauna atceras izjusto un pārdzīvoto. Metodika tajā pašā laikā sniedz iespējas atšķirt, ko indivīds ir redzējis un ko darījis. Tiek atzīts, ka minētā metodika arī palīdz noteikt, ko cilvēks plāno, tostarp viņa pretsabiedriskās un kriminālās ieceres.

ASV prezidents Baraks Obama 2013. gada 2. aprīlī paziņoja, ka tiek uzsākta jauna zinātniskā programma “Cilvēka smadzeņu izpēte, izmantojot inovatīvās neirotehnoloģijas” – **BRAIN Initiative** (*Brain Research through Advancing Innovative Neurotechnologies*). [2] Programmas mērķis ir iegūt pilnu cilvēka smadzeņu karti, kurā tiktu ietverti visi neironi un sinapses (neironu savienojumi). Programmas realizācijas termiņš – desmit gadi. Tās finansējums ir paredzēts kopš 2014. gada, piešķirot pirmatnējai tās izstrādei 100 miljonus ASV dolāru. 2013. gada nogalē bija jābūt gatavam programmas realizācijas plānam. Primārie programmas uzdevumi ir indivīdu dažādu slimību novēršana un ārstēšana (Parkinsona, epilepsijas un citu). Kā viens no iespējamajiem projekta pasākumiem tika minēta palīdzības sniegšana posttraumatiskajiem militāro operāciju veterāniem, personām ar psihiskām saslimšanām. Perspektīvā tiek atzīts, ka datora programma atbilstīgu pētījumu rezultātā varēs reaģēt uz cilvēku domām un izpausmes formām, valodas barjeras zudīs. Šajā pašā laikā sabiedrībā izskan pamatotas bažas, ka cilvēku domas, izjūtas un darbību varēs kontrolēt un korigēt.

Arī Eiropas Savienības zinātniski pētnieciskās institūcijas ir vienojušās par cilvēka galvas smadzeņu izpēti, realizējot projektu **Human Brain Project**. [6] 2013. gada oktobra sākumā Šveicē Eiropas 135 zinātniski pētniecisko iestāžu pārstāvji vienojās par desmitgadīga (2014–2023) projekta izstrādi. Projekta kopējās izmaksas 1,2 miljardi eiro.

Vēl 2012. gadā Lielbritānijas Karaliskā biedrība savā ziņojumā pavēstīja, ka jaunākie pētījumi neiroloģijas jomā tiks izmantoti bruņoto spēku un speciālo dienestu vajadzībām. [3] Neiroloģiskās tehnoloģijas tiek izmantotas jauniešiem karavīru testēšanā, lemjot jautājumu par viņu nosūtīšanu dienestam atbilstīgākās bruņoto spēku vienībās, dienesta gaitas novērošanā, kā arī pēctraumas rehabilitācijas procesā. Speciālisti atzīst, ka aizvien nozīmīgāki kļūst jautājumi par tiesisko aktu pilnveidošanu, kas pilnīgāk spētu aizsargāt militārpersonas un civiliedzīvotājus no nelabvēlīgas psiho-tehnoloģiskās ietekmes.

Secinājumi

Pašreizējās iespējas veikt no cilvēka gribas neatkarīgu viņa izziņu un iespējamās manipulācijas pieaug daudz straujāk nekā mēs to spējam apzināties. Jaunās tehnoloģiskās iespējas veicina cilvēka apdraudējumus. Tas nebūt nenozīmē, ka no jaunajām iespējām vispār būtu jāatsakās. Jauno tehnoloģiju izmantošanā ir nepieciešams noteikt striktus tiesiskos pamatus un zinātniski objektīvu metodiku. Tehnoloģiju lietošanas mērķiem un kārtībai ir jābūt morāli un ētiski sabiedrībā atbalstāmiem.

Psycho and Neuro-technology and Public Safety Problems

Abstract

The current capacity for the human beyond the control of his statement and possible manipulation is growing much faster than we are able to realize. New technological capabilities contribute to human threats. This does not mean that new capabilities are to be resigned form. Use of new technologies is necessary to identify legal basis and strict scientific methodology conversion lens. Technology use goals and policies have to be morally and ethically community assisted.

Keywords: public safety, psycho-technology, neuro-technology, law establishment, crime.

Literatūra

1. *An Overview of the Impact of Neuroscience Evidence in Criminal Law*. Iegūts no: http://bioethics.georgetown.edu/pcbe/background/neuroscience_evidence.html
2. *BRAIN Initiative*. Iegūts no: <http://www.whitehouse.gov/share/brain-initiative>
3. *Brain Waves Module 3. Conflict and Security*. Iegūts no: <https://royalsociety.org/policy/projects/brain-waves/conflict-security>
4. *Farwell Brain Fingerprinting Catches a Serial Killer*. Iegūts no: <http://www.lawrencefarwell.com/Fairfield-Ledger-serial-killer-dr-larry-farwell-brain-fingerprinting-dr-lawrence-farwell.html>
5. Glimcher, P. W. The neurobiology of individual decision making, dualism, and legal accountability in Engel, C., and Singer, W. (eds.), 2008. *Better Than Conscious? Implications for Performance and Institutional Analysis*, Strüngmann Forum Report 1, Cambridge, MA, MIT p. 341 Press. Iegūts no: <http://www.decisionsrus.com/documents/the-neurobiology-of-individual-decision-making-dualism-and-legal-accountability.pdf>
6. *Human Brain Project*. Iegūts no: <https://www.humanbrainproject.eu/>

7. Jean-Laurent, Cassely. *C'est pas moi, c'est mon cerveau: les avocats américains abusent des neurosciences*. Iegūts no: <http://www.slate.fr/life/79941/avocats-defense-neurosciences>.
8. Larry Farwell – *Inventor of Brain Fingerprinting*. Iegūts no: <http://www.larryfarwell.com/brain-fingerprinting-executive-summary-dr-larry-farwell-dr-lawrence-farwell.html>
9. Miķelsons, U. *Kriminālistiskā hipnoze*. Juridiskie un metodiskie aspekti. Rīga, 2008. Iegūts no: http://www.eksperts.gold.lv/Kriminalistiska_hipnoze.pdf
10. Kavalieris, A. *Hipnozes izmantošana policijas aptaujā*. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2009.
11. Utināns, A. *Neirozinātnes policijas darbā*. Iegūts no: http://www.rsu.lv/images/stories/dokumenti/zinu_pielikumi/Programma_un_tezes_13092013_RED_GALA.pdf
12. *Нейротехнологии отправили человека за решетку*. Iegūts no: <http://www.mobiledevice.ru/brain-electrical-oscillations-signature-beos-champadi-raman-muku.aspx>

Autoru rādītājs

Baumanis, Jānis 5

Girgensone, Barba 12

Kudeikina, Inga 19

Kuzņecova, Kristīne 25

Matvejevs, Aleksandrs 35

Meija, Jānis 42

Mihailovs, Ivans Jānis 47

Šeļepova, Kristīne 55

Šķerberga, Olga 64

Vilks, Andrejs 70